

KLOKA FLICKAN

FRÅN

VALLÅKRA

AV

JOHN PAPE

GLEERUPS

Utgivare: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lunds universitet

Text © John Pape, 1949

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>.) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som återanvänder verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges är samtliga foton och bilder undantagna och du måste begära tillstånd från upphovsrättsinnehavaren om du önskar återanvända detta material.

eISBN: 978-91-89213-54-8

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, vol. 1

ISSN: 0346-6051

Vid citering: Pape, J. (1949). *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund: Gleerups.

<https://doi.org/10.37852/oblu.72>

Information om Skrifter från Folklivsarkivet i Lund finns här:

<https://www.ht.lu.se/serie/folklivsarkivet>

Volymen är digitaliserad 2020/2021.

(Kloka flickan från Vallåkra)

R Ä T T E L S E R

Å sid. 47 ersättes rad 8 med följande bortfallna rad:
ningsmärkena representera flera slag av hudåkommor. Hudsjuk-

Sid. 53, rad 7 nerifrån står: han skall vara: hans

Sid. 79, rad 16 står: (sid. 00) skall vara: (sid. 34)

Sid. 91, rad 5 nerifrån står: spiritualismens skall vara:
spiritismens

SKRIFTER FRÅN FOLKLIVSARKIVET I LUND
UTGIVNA GENOM SÄLLSKAPET FOLKKULTUR

=====
N:r 1
=====

KLOKA FLICKAN

FRÅN

VALLÅKRA

AV

JOHN PAPE

GLEERUPS

200-

Lund 1949
Skånska Centraltryckeriet

FÖRORD

Om föreliggande arbete skrev dess författare i oktober 1942 följande i ett brev från Hälsingborg till professor Efraim Briem:

»Det var mycket länge sedan jag senast lät höra av mig. Din sjukdom, som jag hoppas, att Du nu är fullt återställd ifrån, och hindrande omständigheter för mitt vidkommande ha gjort, att jag förlorat kontakten med religionshistoriska seminariet på tyvärr alltför lång tid. Genom upprepade militärinkallelser av de närmaste männen i mitt fabriksföretag har jag måst ägna en avsevärd del av min tid åt borgerliga sysselsättningar, och mina studier ha givetvis blivit lidande därpå.

Emellertid har jag likväl, så gott jag förmått, sysslat med studiearbetet och framför allt arbetat vidare på den uppsats om den kloka flickan i Vallåkra, varom jag en gång tillskrivit Dig och varav jag föredragit brottstycken på ett par seminarieövningar under docenten Edsmans ledning vårterminen 1941. Jag översänder härmed resultatet av mina bemödanden att intränga i den folkreligiösa mystiken, sådan den ter sig i Anna Jönsdotters och andra hennes gelikars liv och verksamhet.

Uppsatsen har jag kallat *'Kloka flickan i Vallåkra. Visionär och helbrägdagörrerska. En religionspsykologisk studie mot bakgrunden av folkliga trosföreställningar vid 1800-talets början.'* Som Du genast skall finna är manuskriptet, ehuru det upptager 180 sidor, icke avslutat, och Du får därför vara vänlig betrakta mitt opus såsom en följetong, varpå fortsättning följer, men som jag hoppas det icke skall dröja alltför länge med att få fullbordad. Många saker behöver jag få diskutera, eftersom jag här i staden icke haft någon som helst med ämnet förtrogen person att utbyta tankar med. Medicinska frågor t. ex. falla ju utanför min kompetens, men då våra läkare i allmänhet äro mycket ointresserade av folkmedicin, kan man ju icke sitta och vänta på, att någon medicinare

upptar dithörande spörsmål till behandling, utan jag anser det tillkommer humanisten att framställa problemen och diskutera dem så gott han kan.

Mitt lilla arbete lider av en hel massa brister och några av dem är jag fullt medveten om. Så t. ex. brister det i koncentration, men det har sina särskilda orsaker. När jag gav mig in på ämnet, lockad lika mycket av den romantik, som omsvävade den kloka flickan, som intresset för religionspsykologi överhuvudtaget, hade jag ingen annan tanke än att åstadkomma ett par lagom stora seminarieuppsatser och sedermera i en framtid möjligen i något utvidgad form publicera dem. Det visade sig emellertid, när jag kom ämnet närmare in på livet, att jag befann mig på ett tämligen oplöjt fält, och jag måste göra vidlyftiga och tidsödande förarbeten. Dessa förarbeten ha fått formen av exkurser. Jag kunde ha uteslutit dem, men åtminstone ett par av dessa: 'Folklitteraturen under Karl Johans-tiden med särskilt avseende å den religiösa' samt 'Det inspirerade predikandet i svensk folkreligiositet' behandla ämnen, vilka, såvitt jag kunnat finna, hittills ingenstädes blivit översiktligt behandlade.

Vad särskilt predikosjukan beträffar, så finnes ju ännu icke (åtminstone i tryck) någon fullständig framställning i detta ytterst intressanta ämne. Mina försök att i korthet sammanfatta det spontana inspirationspredikandet hos oss har dock måst inskränka sig till exemplifiering.

Min uppsats tynges kanske också av en massa litteraturhänvisningar, och beträffande dessa får jag väl säga ungefär, som den älskvärde folkminnesforskaren och prästen H. F. Feilberg en gång i en liknande situation uttryckte sig: 'Det er ikke for at give sig et skin af en lærdom, som forf. i virkeligheden slet ikke ejer', men för att möjligen jämna vägen för andra, som ha sina studieintressen åt samma håll som jag.

Jag skulle gärna velat omedelbart fortsätta med kloka Anna, ty hennes öden i det kommande äro verkligen mycket intressanta och spännande, och jag har i själva verket utskrivit en del av kapitlet om 'Himlaresan', som dock tarvar en överarbetning, men då jag ju har för avsikt att avlägga examen, kan det icke bli nu.»

Varken brevskrivaren eller adressaten tillhöra nu längre de levandes antal. Industriföretagaren, advokaten och folkloristen, fil. lic. och jur. kand. John Pape avled på hösten 1945. Den fortsätt-

ning av manuskriptet om Anna Jönsdotter, »den kloka flickan i Vallåkra», som ovan ställes i utsikt, blev aldrig förverkligad. Brevet talar sitt tydliga språk om hur detta arbete sattes i gång, hur det växte fram och varför dess fullbordande uppsköts. Beredskapsår och examensstudier hindrade, vartill delvis kommo nya forskningsuppgifter och snart även en vacklande hälsa. Det här tryckta manuskriptet är sålunda detsamma som förelåg färdigt redan 1942 och vari endast mindre, rent redaktionella ändringar ha företagits. Därtill har fogats kap. IX, som är den i brevet omnämnda, då utskrivna delen av studierna om Anna Jönsdotters »himlaresa».

Vad denna bok innehåller utgör dock tyvärr endast en högst ofullständig del av det planerade arbetet, vilket framgår av författarens detaljerade innehållsförteckning (s. 173). John Pape avsåg att även göra en ingående traditionshistorisk och psykologisk analys av övriga delar av Anna Jönsdotters uppenbarelser samt av hennes verksamhet som folklig läkare, vilken senare för övrigt också kom att utsträckas till Danmark. Men författaren har tydligen arbetat på så sätt, att han efter sin uppgjorda plan färdigställt det ena kapitlet efter det andra. Några utkast till arbetets senare avsnitt ingå sålunda icke i hans efterlämnade papper utan i huvudsak endast avskrifter av primärkällorna. För att läsaren ändock skall få en bild av de yttre konturerna av Vallåkraflickan som helbrägdagöreska och av hennes senare levnadsöden har utgivaren med hjälp av dessa avskrifter sammanställt ett avslutande tillägg, kap. X.

Docent Carl-Martin Edsman och teol. och fil. dr., med. lic. John Björkhem ha haft godheten genomläsa manuskriptet; fru Carin Pape och fil. kand. Brita Åkerblad ha utfört citatkontroll och korrekturläsning.

Folklivsarkivet, Lund, i mars 1949.

Sigfrid Svensson.

INLEDNING

I Lunds domkapitels arkiv finner man bland handlingar i brottmål för år 1838 en omfattningrik dossier, vilken tillhör ett ärende av ganska säreget slag. Det rör sig om uppenbarelser och helbrägdagörelse och skiljer sig vida från de mål och ärenden, som eljest i registraturen icke allt för sällan anträffas under rubriken vidskepelse. Det första aktstycke, som där möter oss, har denna lydelse:

»Till Högvördiga DomCapitlet i Lund.

Innom Bårslöfs församling, Fjerrestads Socken af Walläckra by, har en Piga wid namn Anna Jöns Dotter uppträdt, 18 år gammal, som föregifwer sig hafwa mottagit en uppenbarelse af Gud, skådat Jesu Christi härlighet och af Honom inhämtat några versar, hvarmed hon nu bedrifwer all slags widskepelse. Hon har i sin förblindelse gått så långt, att hon föregifwer sig kunna skaffa blinda sin syn, lossa tungan på de stumma och bjuda dem att tala, att skaffa werkbrutna lisa och dem helbregda göra samt att för öfrigt bota alla slags sjukdomar genom blotta uppreparandet af de versar, hon af Jesus lärt. Ropet om henne har utgått öfwer orten och dagligen besökes hon af en mängd öfvertroiska och vidskeppeliga menniskor, hvars antal har på en dag kunnat uppgå till 60 à 70. Innom en församling, hvarest många laster näres och hvarest begäret efter starka drycker är så allmänt rådande och följaktligen den upplysning och det förädlade tänkesätt, som erfordras för förkastandet af allt som strider mot Guds uppenbara ord, saknas, måste en slik undergörerskas läror och bedrifter verka högst menligt och gifva anledning till bekymmersamma uppträden. Anställd såsom medarbetare i Guds vingård, inom Bårslöfs församling, anser jag mig ej längre

kunna eller böra förtiga detta ovanliga af till Hedniska tidehvarfvet hörande handlingssätt, utan detsamma skyndsammeligen för Högvördiga DomCapitlet inberätta.

Bårslöf den 30 April 1838

A. J. Björek»¹⁾

På detta sätt presenteras inför domkapitlet den unga flicka, vars märkliga upplevelser — såväl inre som yttre — utgör föremålet för denna studie. Jag låter också här detta aktstycke, författat av en upprörd kyrkans tjänare, gälla såsom introduktion för mina läsare. — I det följande skall jag närmare ingå på detta dokument, dess författare och omständigheterna vid dess tillkomst.

ÖVERSIKT AV TIDIGARE LITTERATUR OM ANNA JÖNSDOTTER

Då det kommer an på att studera de mystiska inslagen i äldre svensk folkreligiositet¹⁾, är man som regel ganska illa ställd med avseende å källmaterial. Icke så, att vi lida brist på stoff, ty sådant förefinnes utan tvivel ganska rikligt, ehuru det är att söka på vitt skilda håll, men i så måtto, att det vanligen föreligger i förvanskad skick såsom en följd av litterär bearbetning. Mycket skulle säkerligen kunna hämtas ur den muntliga folktraditionen, men ytterst föga har i vårt land hittills gjorts för att tillvarataga dylikt primärmaterial, vars värde för utforskningen av folkets religiösa föreställningsvärld icke bör underskattas.

Det sagda gäller icke minst, när det såsom här är fråga om att undersöka övernaturliga upplevelser hos personer ur folkets breda lager och med konkreta fall belysa denna speciella sida av folkreligiositeten. — Till allra största delen utgöres källmaterialet av folkböcker, tillkomna i olika syften, ibland för ren underhållning och ibland för uppbyggelse och väckelse. De förra bära skillingtryckets naiva prägel, och de senare förete djupa spår av den tillrättaläggande handen hos någon prästman eller annan litterat. Såsom underlag för en religionspsykologisk undersökning bli dessa källskrifter därför mången gång av tvivelaktigt värde och tarva under alla förhållanden uppmärksam kritik vid begagnandet, i synnerhet de småskrifter, vilkas religiösa tendens är påtaglig.

Dessa folkböcker, varav flertalet tillhöra 1800-talets förra hälft, kunna å andra sidan ingalunda fränkännas källvärde. I många fall står ingen annan källa till buds, och de erbjuda under alla omständigheter ett rikt stoff för miljöstudium. Men skildringarna hålla sig för det mesta på ytan och lämna sällan verklig inblick i den ifrågavarande personens psyke. Vissa i folktraditionen kända

motiv gå igen och kunna då mer eller mindre medvetet få tjäna som förklaringsgrund till en mystisk upplevelse eller en persons övernaturliga förmåga. Exempel på det senare giva berättelser om s. k. kloka och deras verksamhet. I dessa återkomma ständigt vissa populära motiv om hur klokskapen förvärvats, alldeles oavsett huru i verkligheten undergöraren i det speciella fallet emottagit sin »kallelse». I den muntliga traditionen äro, såsom antytts, dylika förklarande motiv regel, och traditionen kring »Kloka flickan i Vallåkra» giver också utmärkta belägg för det sagda, vilka i det följande skola anföras.

Ett källmaterial av annan art utgöres av berättelser om mystiska upplevelser i väckelserörelsens historia under 1700- och 1800-talen. Detta material lämnar ofta betydligt större möjligheter för psykologisk analys än förutnämnda källor men företer en mera ensidig karaktär, eftersom den individuella upplevelsen icke kunnat undgå att färgas av den ifrågakommande rörelsens religiösa egenart. Därjämte torde materialet ej heller alltid föreligga i tendensfria förstahandsberättelser, varför kritisk prövning även här är av nöden.

Någon sällsynt gång stå oss emellertid både rikligare och tillförlitligare källor till buds. Det inträffar vid sådana fall, som tilldragit sig den samtida medicinska eller teologiska vetenskapens särskilda uppmärksamhet och som föranlett undersökningar, vilkas material bevarats till eftervärlden, eller som lett till konflikt med lagen. Föreligger sistnämnda händelse, erbjuder sig rent av möjligheten till dokumentarisk framställning med stöd av rättegångshandlingar.

I fallet Anna Jönsdotter förhåller det sig på detta för vårt vidkommande lyckosamma sätt, delvis tack vare det nit, varmed den unge hjälpprästen i Bårslöv ingrep emot det, som han ansåg vara utslag av svartaste hedendom, och som med tiden förde flickan inför domarskranket. Utan tillgång till de utförliga förhørs- och rättegångsprotokollen skulle man tvivelsutan icke kunnat få en fullt rättvis bild av undergörerskan, ehuru väl andra goda källor finnas att tillgå. I dessa handlingar införes man nämligen i Annas mystiska värld, sådan hon med egen mun skildrat den, och hennes utsagor äro ovanligt klara och rediga — och, som jag tror framställningen skall visa, även sanna.

De offentliga aktstyckena utgöra givetvis huvudkällan, men denna kompletteras osedvanligt väl av litteraturen, tack vare den lyckliga

omständigheten, att Anna Jönsdotter tidigt uppmärksammades av den samtida folklivsskildraren Eva Wigström med pseudonymen Ave (1832—1901). Vad denna författarinna skrivit härom är utav största betydelse för oss.

Då Eva Wigström blivit »Kloka flickans» speciella biograf, är det nödvändigt att här lämna en kort översikt över hennes olika skrifter i ämnet. Att Eva Wigström kom att syssla så mycket med Anna, berodde främst därpå, att hennes familj kommit i nära beröring med flickan redan vid hennes första framträdande som undergörerska. Då Vallåkraflickan började tilldraga sig överhetens besvärande uppmärksamhet, flydde hon från sitt hem och fick en fristad hos Eva Wigströms far, den ansedde och myndige storbonden Pål Nilsson i Råga Hörstad, Asmundtorps socken, vilken blivit upprörd över ortsmyndigheternas enligt hans uppfattning bryska och oriktiga tillvägagångssätt emot den unga flickan. Även under rättegången mot henne uppträdde han som hennes beskyddare. Eva Wigström var vid denna tid ännu blott ett barn i femårsåldern, men hon tog likväl, efter vad hon själv berättat²⁾, starka personliga intryck av händelserna kring Anna Jönsdotter. Hon omnämner själv vid ett tillfälle, att hon stående vid sin mors stol, obeaktad av alla, flera gånger hört Anna själv förtälja om hur det var, när hon blev »borttagen till andevärlden». Under de år som följde närmast efter Annas vistelse i Aves föräldrahem, omtalades också hennes upplevelse mycket ofta i samband med rättegången. Det finns all anledning att icke underskatta Eva Wigströms uppfattnings- och minnesförmåga, ty redan som liten flicka røjde hon sin rika begåvning och sitt kunskapsbegär. »Vid 13 års ålder hade hon läst författare sådana som Schiller, Göthe, Shakespeare, Ossian — att nu ej tala om de förnämsta av vår egen litteratures stormän», skriver Henrik Wranér i en minnesruna över författarinnan.³⁾ Hennes minnesbilder förstärktes genom föräldrarnas och de äldre syskonens upprepade berättelser om den egendomliga bondflickan och dennas uppenbarelser och helbrägdagörelser. Minnena från barndomen blevo med åren allt mera påträngande och hon kände till sist, att hon icke kunde bli dem kvitt, förrän hon »skrivit dem från sig». Redan då hon 1870 skrev sin första bok För fyrtio år sedan. Taflor ur skånska folklivet, umgicks hon med tanken att där skildra Vallåkraflickan, men först sex år senare förverkligades den genom novellen Kloka Nanna. Den ganska omfattande novellen har författarinna själv be-

tecknat såsom »en teckning ur verkligheten», och denna för dåtidens folklivsskildringar karakteristiska hallstämpel har i detta fall onekligen starkt fog för sig. Bokens hjältinna, Nanna från Vallänga, är Anna Jönsdotter i idealiserad gestalt. Miljön är för visso äkta, men den romantiserade handlingen, som leder till ett trågiskt slut, motsvarar icke verkligheten. Vissa partier, framförallt de som innehålla scener från helbrägdagörelsen och rätttegången, överensstämna dock med verkliga förhållanden.⁴⁾ Annas själsliv, hennes visioner och extastillstånd skildras på åtskilliga ställen i boken på ett sätt, som oförtydligt visar, att Ave här försökt att direkt återgiva Annas inre upplevelser. Då författarinnan däremot tillägger sin hjältinna egenskapen att vara i hög grad clairvoyant och tillika svärmiskt religiös, synes hon medvetet ha givit henne drag, som endast svagt eller alls icke funnos hos förebilden. I fråga om framställningen av Annas visioner kompletterar boken de övriga källorna, men eljest kan den naturligtvis icke oförbehållsamt begagnas som underlag för en psykologisk analys.

Då författarinnan skrev Kloka Nanna, hade hon gjort bekantskap med häradsrättens protokoll, men ägde sannolikt icke kännedom om det övriga arkivmaterialet.⁵⁾ Jämte dessa rätttegångshandlingar är det Aves egna barndomsminnen, upplivade och kollationerade vid ett sammanträffande i början av 1870-talet med den då ännu levande undergörerskan, som lämnat stoffet till novellen.

Eva Wigströms föresats att »skriva från sig» detta påträngande men för henne själv så kära ämne lyckades aldrig. Hon återkommer till det redan efter två år, innan Kloka Nanna ännu utkommit i bokform, i den lilla skriften Tvänne kloka från Skåne. Den fick ett förnämligt sällskap uti Björnstjerne Björnsons levnadsteckning av en mycket uppmärksammad norsk undergörare, kallad Vis-Knut (d. v. s. Kloke Knut), som levde ungefär samtidigt med Anna Jönsdotter. Större delen av Wigströms uppsats, som fullt motiverat bär undertiteln Verkliga tilldragelser, handlar om Anna; en mindre del handlar om en klok gubbe, »Broby Smed», som vid 1800-talets början var väl känd och erkänd i Aves hemtrakt. Det är tydligt, att Anna Jönsdotter framställs såsom ett svenskt motstycke till Vis-Knut. Beröringspunkter saknas ingalunda, men det förefaller dock som om motstycket snarare står att finna i novellens svärmiska, clairvoyanta Nanna. De på fakta grundade uppgifter, som Wigström i Tvänne kloka från Skåne lämnar om undergörerskans tidigaste verksamhet, äro av stort värde för oss.

Uppgifterna om Kloka Annas vistelse i Danmark 1838—39 äro likväl mycket sparsamma i Aves berättelse beroende därpå, att Anna, som tillfrågats härom, varit synnerligen förbehållsam.

I uppsatsen Kloka pigan (1890) har författarinnan återigen lämnat ett intressant bidrag till undergörerskans levnadshistoria. Vid denna tid var intresset för psykisk forskning aktuellt i vårt land, och artikeln tillkom närmast av den anledning, att Vallåkrafflickans förmåga att bota sjukdomar i en landsortstidning blivit satt i samband med hypnotismen.⁶⁾

Slutligen blevo Anna Jönsdotters visioner av Eva Wigström satta i ett större sammanhang uti den mera vetenskapliga uppsatsen Dödsriket och folkfantasiën, där hon särskilt uppehåller sig vid folkliga föreställningar om ett mellantillstånd efter döden.

Såsom ett allmänt omdöme om Eva Wigströms skildringar av undergörerskan i Vallåkra kan sägas, att de på grund av författarinnans skarpsynthet och nitälskan om sanningen måste tillmätas stort värde såsom primärmaterial. Påtagliga misstag, som till följd av minnesfel förekomma en och annan gång, rubba icke detta omdöme.

Litteraturen om Anna Jönsdotter omfattar även ett par danska skrifter. Av dessa har en liten bok från 1838 om Den saakaldte kloge svenske Pige icke tidigare varit känd, ehuru efterforskad av Wigström. Den innehåller till största delen redogörelser för fall, som skall ha botats av Anna Jönsdotter, men författaren vill icke gå i god för att berättelserna äro sanna, utan överlåter åt den förnuftige och fördomsfrie läsaren att själv avgöra, om man möjligen har »forsukret eller forandret disse Efterretninger». Man får också en kort beskrivning på tillvägagångssättet vid Annas »mirakelkurer». Skriften utfylles av några sägner om Helenes Kilde i Tisvilde på Själland, ett ämne som ju för övrigt låter sig väl förenas med berättelsen om den undergörande svenska flickan. På titelbladet angives, att skriften är författad, utgiven och förlagd av J. L. Beeken. Han var hovbokhandlare i Köpenhamn (f. 1786, d. 1841) och känd såsom författare till en del arbeten i olika ämnen, bl. a. reseskildringar från Sverige samt ett alster 1821 med den något chockerande titeln: Er det lovligt og anstændigt, ved Piben at ytre sit Mishag paa det kgl. Theater? Såsom vi förstå representerar Beeken icke någon medicinsk eller religiös sakkunskap. Det utsatta författarnamnet till trots får man hänföra skriften till skillingtrycklitteraturen.

Visan om Den svenske Qvaksalverske, som utkom under Anna Jönsdotters besök i Danmark 1839, har upprört Eva Wigström och är ej heller annat än en ordinär »Gadevise», oartig i ordets såväl svenska som danska betydelse. En uppgift däri, om hur Anna ansågs ha fått sin helbrägdagörelseförmåga, förtjänar uppmärksammas i sitt sammanhang.

Slutligen vill jag även beröra K. Carøes uppsats om Den svenske mirakelpige på Valdemarslot 1839. Författaren var läkare i Köpenhamn (f. 1851, d. 1921), medredaktör för Ugeskrift for Læger samt framstående medicinalhistoriker och personhistorisk forskare. Carøes uppsats är emellertid rent historisk och ej analytisk. Till hans förfogande ha stått förutnämnda handlingar i danska riksarkivet, bland vilka också avskrifter av vissa svenska förhörsprotokoll finnas. Han åberopar även Eva Wigströms arbeten samt H. P. Klinghammers Minnen. De uppgifter, som för oss ha största värdet, äro de, som avse Annas verksamhet i Danmark. Författaren lämnar härom en ganska utförlig skildring, baserad på talrika referat ur samtida danska tidningar. Sannolikt skulle ytterligare värdefullt material kunna hämtas ur danska källor, men det censurväsen, som rådde under Fredrik VI:s regering, gör dem svåråtkomliga. Det förefaller dock, som om författaren icke utnyttjat alla möjligheter. Jag tänker närmast på de traditioner och arkivalier, som böra finnas hos den högadliga familjen Juel-Brockdorff på Valdemarslot, varest Anna vistades under en längre tid.

Det bör tilläggas, att Anna Jönsdotters helbrägdagörelser — egendomligt nog — icke med ett ord omnämnas i provinsialläkarens i Landskrona berättelser till Sundhetskollegiet, vilket vore att vänta, då hennes verksamhet bedrevs inom hans distrikt. Förnyade efterforskningar i Medicinalstyrelsens arkiv skola måhända dock bringa i dagen nytt material, ty det måste anses uteslutet, att en så vittomfattande »praktik» som Anna Jönsdotters kunde undgå att inrapporteras till Sundhetskollegiet.

II

ANNA, HENNES HEM OCH FAMILJ

Anna Jönsdotter föddes den 16 maj 1820 i byn Norra Vallåkra i Fjärestads socken, Luggude härad. Hennes föräldrar voro hemmansåbon Jöns Holgersson och hans hustru i andra giftet Hanna (Karna) Olsdotter. Förutom äldre halvsyskon hade Anna en yngre broder och en äldre syster. Fadern ägde ett mindre hemman, 1/4 mtl. N. Vallåkra n:r 4, och uppgiften att han var torpare, som påträffas hos bl. a. Eva Wigström, är således icke riktig.

Om Annas uppväxtår och uppfostran föreligga uppgifter från flera olika håll, och vi äro därför i stånd att skaffa oss en ganska god uppfattning om den unga flickan. Vid häradsrätten har hon själv redogjort för sina levnadsomständigheter, och om hennes personliga förhållanden vid denna tid få vi därjämte upplysningar av hennes dåvarande själasörjare, prosten Bernhard Pommer (f. 1772, d. 1848), kyrkoherde i Bårslöv och Fjärestad från 1826. Den 6 maj 1838, då frågan om åtal emot Anna blivit väckt, utfärdade han — tydligen på hennes egen begäran — ett så lydande intyg om Anna Jönsdottersandel:

»Flickan Anna Jöns dotter från N:r 4 N. Wallåckra anhåller om bewis öfwer sin fördaandel och lämnas följande:

Hon är född 1820 16/5. Är boende hos sine föräldrar ett beskedligt och Gudfruktigt folk — Begick för mig för första gången 1836 den hel. Nattwarden och ägde då god Christendoms kunskap, den hon sedermera bibehållit — Hon har allt. [alltid] fört en anständigandel. Bewistar Guds hus, och brukar ordentel. de dyra Salighetsmedlen — Flere gånger har jag haft samtal med henne, men kan icke finna att hon brukar någon vidskepelse, *utan twertom åkallar Gud om bistånd i sina företag* — Hon är besökt af många men har derwid ingen egennytta — Många påstås blifwit hulpna, men jag har icke hört någon blifwit skadad. Det vore

önskeligt om förhållandet wid werldslig domstol närmare blefwe undersökt.

Bårslöf d. 6 Maii 1838 —

Bernh. Pommer

P. T. P. L.»

Magister A. J. Björcks ovan inledningsvis anförda anmälan till domkapitlet resulterade i att skrivelsen remitterades till häradsprosten, kyrkoherde Carl Hallbeck (f. 1782, d. 1845) i Hälsingborg, som hade att infordra yttrande av prosten Pommer. Detta är daterat den 9 maj och lyder i sin helhet sålunda:

»Till Max. Vener. Consistorium Ecclesiasticum i Lund!

Till följe af Ven. Consistorii till Herr Härads Prosten Hallbeck öfwersända skrifwelse af d: 3 dennes, får jag härmed aflämna min ödmjukaste förklaring.

Att min medhjelpare Björck anmält klagomåle[t] mot Pigan Anna Jöns dotter i N: Wallåkra för det hon skall hysa åtskilliga willomeningar i Religionen förekommer mig helt owäntadt, då han icke nemnt ett enda ord härom för mig — Om så förhållit sig, känner jag Lagens föreskrift och min plikt att sådant i Consistorio tillkännagifwa, utan att dertill vägledas af min medhjelpare. Detta anklagande anser jag såsom ett förhastande af Mag: Björck, som grundar sig på lösa ryckten, emedan han aldrig examinerat nemnda Piga, och icke mera än en gång under några minuter sett henne. Man måste hafwa en närmare kannedom om saken innan man kan anmäla den wid Högre auctoriteter.

Redan i Tolf års tid har jag haft tillfälle att lära känna denna Pigans kunskap och förda vandel. Hon är endast 18 år gamal — Begick 1836 för första gången den hel. Nattwarden; ägde då god Christendoms kunskap — Bewistar Guds hus och brukar ordentel. de dyra Salighetsmedlen — Hennes vandel har aldrig varit klandrad. — Är boende hos sina Föräldrar, hwilka äro ett utmärkt beskedeligt folck, och har således hwarken af dem lärt, eller genom andra kunnat wid den åldren få begrep om vidskepelse — På kallelse har hon flera gånger varit hos mig — Hon synes upriktig, och berättar för mig förhållandet från början då hon sjuknade för något öfwer $\frac{1}{2}$ år sedan; men jag finner intet skäl att mistäncka henne för bedrägeri. — Hon nemner att hon 2:ne timar varit bortdånad om morgonen och En tima om aftonen, under hwilken tid

intet tecken till lifwet förmärktes. — Mycket omtalar hon som då skjedd men om sådant händt, eller det varit en synwilla och dröm, lämnar jag i sitt wärde; nog af berättelserna af henne, äro icke ogudaktiga utan twert om wäckande för den säkre syndaren.

Af ganska många har hon varit besökt, och rycktet säger, att flere af henne blifwit hulpne, men icke att någon blifwit skadad. För egennyttan kan hon icke beskyllas, ty hon begärer aldrig peningar. Då hon af sjuka tillfrågas om de kunna hjälpas, blir alltid swaret ja! Med Guds hjelp.

Min ödmjuka anhållan är att Pigan måtte inkallas till Consistorium eller Härads Prosten och deri examineras. — Förmodel. lærer hon sjelf i dessa dagar infinna sig hos Herr Biskoppen och Landshöfdingen för att betyga sin oskuld. —

Skulle hon åter wara brottslig anhåller jag lika ödmjukt att saken till werldslig domstol måtte remitteras.

Bårslöf d. 9 Maii 1838.

Bernh. Pommer.»

Den ljusa och sympatiska bild, som Pommer här tecknat av den unga helbrägdagöferskan står i bjärt motsättning till den med hednisk vidskepelse behäftade undergöferska, som presenteras av hans medhjälpare i vingården.

Aktionen från de världsliga myndigheternas sida ledde till, att Anna inkallades till muntligt förhör inför länsstyrelsen. Det ägde rum den 16 maj — samma dag, som Anna fyllde 18 år. Ur förhørsprotokollet anföres här följande angående Annas personliga förhållanden. Hennes utseende beskrives till en början: »af medelmåttig växt, frisk och stark kroppsbyggnad, blå ögon, mörka hår och rödlädt, något fräknigt ansigte samt wäl klädd.» Det säges vidare, att hon »med fullkomlig redighet och utan märkelig förlägenhet eller förvirring» berättade hur hon fått sin »kunskap» och hur det tillgick vid sjukdomsbotandet. Modern Karna vitsordade Annas berättelse i sistnämnda avseende och tillade, att Anna alltid varit frisk utom vid det tillfälle hon hösten 1837 varit inslumrad såsom död samt att Anna gärna läst »andeliga böcker» och sysselsatt sig med annat arbete. Provinsialläkaren i Malmö distrikt C. G. Wieselqvist (f. 1799, d. 1866) anförde efter förhöret, »att så widt han kunde finna wore Anna Jöns Dotter icke rubbad till förståndet.»

Följden av landshövdingeförhöret blev, som tidigare nämnts, åtal vid Luggude häradsrätt, varjämte domkapitlet anmodades tillhålla prästerskapet i Annas hemförsamling att genom erforderlig undervisning i kristendom »betaga henne den villfarelse, hvori hon synes hafva råkat».

Vid häradsrätten berättade Anna om sig själv följande, som här återgives i protokollets lydelse:

»Anna Jönsdotter, ... 18 år gammal berättade: att hon ständigt wistande hemma hos föräldrarna Jöns Holgerson och Karna Olsdotter bibringats en efter hennes stånd wanlig kristendoms undervisning och för 2:ne år sedan admitterats till sin första nattvardsgång, utan att hwarken före eller efter denna tid befattat sig med andra än wanliga hussysslor, eller har sig förnummit böjelse för annat yrke, eller kan från någon föregående lefnadsomständighet förklara orsaken till den förändring som hos henne föregått, sedan hon, som förut städse haft god hälsa, korrt före Mikaeliotiden sistl. år, känt sig af hufwudwärk något illamående, och gått till sängs.»

Härefter följer redogörelsen för uppenbarelserna, vilken längre fram skall meddelas.

Vi övergå nu till Eva Wigströms biografiska uppgifter om Anna Jönsdotter. Såsom man kunnat vänta, är hennes penna i stånd att lämna en mera intim och levande bild av undergöreskan än de offentliga handlingarna med sitt visserligen exakta men korthuggna framställningssätt förmå. Ave har därjämte åtskilligt att tillägga.

I Tvänne kloka från Skåne skriver hon bl. a. följande om flickan och hennes ungdomsår:

»Annas föräldrar voro fattiga; de egde eller arrenderade ett mindre hemman i byn Vallåkra, 1 1/2 mil från Helsingborg... Anna var en helt och hållet okunnig flicka, som säkert aldrig läst mer än som var jemt och nätt nödvändigt för att 'slippa fram för presten'. Ej heller var hon eller modern af något särdeles religiöst sinnelag. Anna var en röd, frisk och frodig bondflicka, med ett gladt, muntert lynne och föga utvecklade hvarken till förstånd eller känsla, och af fantasi visade hon 'utom sitt kall' ej en enda gnista.» Under sina längre eller kortare besök i Aves föräldrahem hade hon gjort ett gott intryck på föräldrarna, emedan hon visat sig vara uppriktig och okonstlad... »Betaling begärde hon aldrig af någon, brydde sig äfven helt litet om hvad man gaf henne, utom då det var fattigt folk, då brukade hon 'vexla', sålunda, att gafvo de henne en 'sexmarkssedel' (25 öre), så gaf hon en 'tredalerssedel'

(50 öre) tillbaka. De rikare gånvo henne vanligen en eller två kronor¹⁾, om de blefvo botade eller kände sig bättre; af dem, som hon utan all påföljd lade händerna på, kunde hon ej förmås att mottaga något.»

I den vid en senare tidpunkt tillkomna tidningsartikeln Kloka pigan har Wigström åter lämnat några biografiska brottstycken:

»Men för att läsaren må kunna få en någorlunda fattlig bild af denna gåtfulla företeelse», skriver hon, »blir det nödvändigt, att äfven i korthet redogöra för denna flickas lefnadsförhållanden samt för de omständigheter, hvarunder jag såg henne och hennes verksamhet.

Vallåkrafläckans föräldrar voro torparfolk, bosatta i den by i Luggude härad i Skåne, efter hvilken hon fick sitt ofvanskrifna tillnamn. I verkligheten hette hon Anna Jönsdotter. Hon var en fetlagd, starkt byggd flicka, som uppnått sexton års ålder, innan man hos henne märkte något ovanligt, vare sig i anlag eller böjelser. Hennes uppfostran kan betecknas med de två orden: strängt *kroppssarbete*, och hennes bokliga undervisning och kunskaper inskränkte sig till hvad som då kräddes för att blifva konfirmerad; detta kunskapsmått bestod i katekes, Lindbloms förklaring, biblisk historia samt några psalmer. Hennes håg låg ej åt läsnings; religiösa sekter och rörelser voro då så godt som obekanta i dessa nejder; det var en tid av 'död tro', utan alla meningsbrytningar och utan något större andligt lif i församlingen. 'Gudliga sammankomster' voro ju förbjudna. Det var ej heller genom religiösa strömningar, som Anna kom till sin hemlighetsfulla förmåga, fastän den tillflöt henne genom den enda väg, på hvilken hon, på sin ståndpunkt, förmådde emottaga en dylik gåfva, eller blifva medveten om, att hon egde den samma.

De, som personligen kände denna flicka, hyste aldrig, kunde aldrig hysa något misstroende till hennes sanningskärlek, d. v. s. man viste, *kände*, att hon sjelf fullt och fast trodde sig hafva sett och förnummit det hon förtäljde om sina syner.»

Jag skall slutligen återgiva ett uttalande av en gammal 90-årig man i Glumslöv,²⁾ som för mig berättat om sin bekantskap med undergörerskan. Uppteckningen gjordes 1939. Då jag erfor, att han var född i N. Vallåkra, sporde jag honom, om han kände något till Kloka Anna; han svarade:

»Om jag känner till Kloka Anna? — Jo, var säker på det: vi

bodde oppåt'na. Di hade ett gammalt bonnaställe i Norra Vallåkra. Jag var där tusen gånger.»

Han berättade sedan om, hur hon fått sin klokskap, om hennes släktförhållanden och sjukdomsbotandet, vartill jag återkommer, samt meddelade sina personliga intryck av Anna på följande sätt:

»Anna gjorde ett mycket stort intryck på folk, men det tog av. Hon var rar och mycket avhållen, en redig sällskapsmänniska. Hon såg bra ut och gjorde gott intryck på folk. Ja, det var ett stort och ståtligt fruntimmer, gladlynt och modig. Det var inte många dagar, som man inte var inne hos henne.»³⁾

Ur övriga uppteckningar efter muntlig tradition kunna tyvärr inga säkra upplysningar om Annas personliga förhållanden erhållas; i ett par berättelser ha Aves böcker om Vallåkrafliekan dessutom satt tydliga spår.

Jag tror, att vi av dessa från olika källor hämtade brottstycken kunna sammanfoga en rätt tillfredsställande bild av den unga bondfliekan, sådan hon tedde sig för sin omgivning vid den tid, då hennes anspråkslösa, undanskymda tillvaro helt plötsligt, som genom ett trollslag, förbyttes i ett liv, som åtminstone en tid framåt skulle föra hennes namn på allas läppar och komma henne själv att framstå omstrålad av både himmelsk och konungslig glans.

Eva Wigströms beskrivning av Anna Jönsdotters utseende översensstämmar tämligen nära med det signalement, som länsstyrelsens protokoll innehåller. Vi äro emellertid i tillfälle att i någon mån kontrollera uppgifterna genom jämförelse med ett porträtt av Anna från denna tid, som förvaras i danska riksarkivets handlingar. Det är en litografi, som enligt traditionen utförts av en okänd dansk prästman, vilken också förmodas ha avritat henne. Bladet är unikt, ty i alla större offentliga samlingar i såväl Sverige som Danmark saknas det. Det torde på sin tid ha varit spritt i Skåne, ty på hösten 1838 tillsaluhölls det för 32 sk. i Torells bokhandel i Hälsingborg, enligt annons i Nyare Helsingborgs-Posten (nr 82).

Bilden förefaller att kunna vara porträttlik och giver i varje fall icke intryck av försköning. Ansiktet är icke vackert men å andra sidan icke osympatiskt. Dragen äro ganska grova, pannan hög. Ögonen tämligen stora, näsan rätt lång och nedtill bred, munnen finskuren med vänstra överläppen något uppdragen och hakpartiet kraftigt. Blicken har ej den fascinerande glöd man före-

Anna Jönsdotter. — Enligt en samtida dansk litografi.

ställer sig hos den, som bjuder den lame att gå och den blinde att se; snarare är det något skyggt och avvaktande, som talar ur den, och knappast vittnar den om någon större intelligens. Ansiktsuttrycket är allvarligt, kanske till och med en smula trumpet, något som man ej väntat sig, då samtida berättare bruka framhäva Annas glättiga lynne.

Ingenting i detta utseende ingiver betraktaren förnimmelse av att ha bilden av en mystiker framför sig. De rustika dragen äro alltför vardagliga för att uppväcka associationer i sådan riktning. Och likväl — porträttet må ljuga eller ej — har Anna utan tvivel i sitt uppträdande haft något fascinerande, som lämnat varaktigt intryck hos dem, som kommit i beröring med henne.

Man kan redan i länsstyrelsens protokoll läsa mellan raderna, att så varit fallet. Hennes frimodiga uppträdande, uppbygget av ärlighet och orubblig övertygelse om sin oskuld, har tydligen imponerat på hennes domare, som väl snarast varit inställda på att få stifta bekantskap med en kucklerska av den traditionella typen. Vi misstaga oss nog icke, om vi säga, att hennes sätt att umgås med de sjuka framförallt kännetecknas av denna obesvärade säkerhet och rättframhet. Frågan är endast, om dessa egenskaper

äro ursprungliga hos henne eller om de yppat sig först, sedan hon emottagit sin gudomliga ingivelse. Jag är böjd att tro, att uppriktighet och redbarhet tillika med godhet voro grunddrag i hennes karaktär, men att frimodigheten, som emellanåt kunde slå över i nonchalans, utvecklats och stärkts i samma mån, som föreställningen om hennes gudomliga kallelse blev den starkaste drivfjädern i hennes förehavanden. Såväl Eva Wigström som den muntliga traditionen äro enstämmiga uti, att Anna med tiden blev högmodig. Jag tror, att man ej får tillmäta detta drag alltför stor betydelse, enär uppgifterna avse en senare tidpunkt, då upplevelsena för en flicka av hennes stånd verkligen varit så sagolika, att vilken bondtös som helst skulle känt behov av att sätta näsan i vädret. Ryktet om att Anna skulle ha förtjänat en stor förmögenhet i Danmark har också bidragit till att uppväcka avund hos hennes gelikar, och talet om hennes högmod får ses även mot denna bakgrund. Under alla omständigheter saknas belägg för att Anna Jönsdotter var behäftad med storhetsföreställningar.

Om hennes intelligens har Eva Wigström fällt ett mindre fördelaktigt omdöme, vilket som nyss anförts, går ut på, att Anna skulle ha varit efterbliven. Vi sakna anledning att härvidlag ifrågasätta författarinnans objektivitet, och hennes uttalande kan på det hela taget ej jävas. Det finns emellertid en, kanske omedveten, tendens hos dem som berätta mirakelhistorier att framhäva undergörarens primitiva andliga utrustning, varigenom undret ter sig så mycket mera mirakulöst. Jag har en förnimmelse av att Eva Wigström i detta fall ofrivilligt skattat åt denna benägenhet. Man frestas nämligen till gensaga genom att framdraga exempel på hur Anna vid flerfaldiga tillfällen handlat på ett sätt, som vittnar både om god omdömesförmåga och en viss snarfyndighet; och andra omständigheter tyda på, att hon icke kan ha varit särskilt klen begåvad utan tvärtom haft god fattningsförmåga. I de fall, då dessa egenskaper visat sig i samband med utövandet av läkekonsten, har man även att räkna med intuition.

För en riktig uppfattning av Anna Jönsdotters uppenbarelser är det av största vikt att närmare lära känna hennes bildningsnivå, hennes bokliga insikter och de inflytelser, som hon kunnat erhålla från omgivningen — särskilt i religiöst avseende. Jag skall därför, på grundval av det anförda primärmaterialet, söka lämna en så exakt föreställning om Annas andliga habitus, som sig göra låter.

Annas föräldrahem var utan tvivel fattigt. Bouppteckningen efter fadern, som avled 1847, utvisar en behållning av endast 48 rdr b:ko, med en ko och två får såsom förnämsta tillgångar, en kvarlåtenskap, som måste anses mycket ringa, även om Holgersson, såsom det förefaller, vid sin bortgång levt på ett slags undantag.⁴⁾ Men om också fattigdom rådde i hemmet, kan familjen Holgersson, som av prästen Pommer får vitsordet »ett utmärkt beskedeligt folk», likväl icke hänföras till det stora jordbrukarproletariat, som vid 1800-talets början fanns i Skåne. I socialt hänseende var den självägande bonden i alla fall mera välbeställd än frälsebönderna eller de jordlösa torparna.⁵⁾

Det kunde redan på grund av föräldrarnas stånd och hemmets ekonomi icke bli tal om att giva dottern annat än en torftig uppfostran, och det förefaller som om Holgerssons icke ens velat påkosta henne skolundervisning, utan själva »bibringat henne en efter hennes stånd vanlig kristendomsundervisning», såsom modern uppgivit inför rätten. Visserligen fanns på denna tid ingen fast folkskola i Fjärestad, men en ambulerande småskola bör ha funnits. Den omständigheten, att Anna icke var skrivkunnig, kan också tyda på, att hon ej besökt någon dylik skola utan undervisats av modern. Det var f. ö. icke ovanligt på den tiden, att man ansåg läskunnighet tillfyllest och icke ville offra ett par skillingar extra på skrivundervisning, kanske synnerligast, när det gällde en flicka. Att lära sig läsa var ett och detsamma som att inhämta kristendomskunskap, ty katekesen och psalmboken voro obligatoriska böcker för läsövningar. Abc-böckerna voro ofta intet annat än utdrag ur katekesen, liksom denna senare kunde vara kombinerad med ett litet anspråkslöst Abc. Sannolikt har Anna Jönsdotter icke haft tillgång till andra läroböcker än ovan nämnda, om icke, såsom Wigström förmenar, även en biblisk historia hört till uppsättningen. Bokförrådet i detta hem måste ha varit i minsta laget, ty varken i bouppteckningen efter fadern eller efter modern, som avled 1857, finnes några böcker upptagna, ej ens en bibel eller psalmbok. Nästan regelbundet finner man eljest i bouppteckningarna från Luggude härad vid denna tid »1 st bibel» eller »1 st postilla» eller psalmböcker, specificerade och med åsatta värden; bibeln upptages sålunda i allmänhet till omkring 1 rdr. Det är därför anmärkningsvärt, att bibeln lyser med sin frånvaro i de holgerssonska bouppteckningarna.⁶⁾

Är det riktigt såsom jag antagit att Anna fått undervisning i

hemmet, så länder den mor Karna till all heder, ty prosten Pommer har synbarligen varit mycket tillfredsställd med sitt nattvardsbarn. Det är sannolikt, att Anna vid tiden för sin konfirmation och närmast därefter varit läsintresserad, och att moderns påstående vid landshövdingeförhöret, att Anna gärna läste »andeliga böcker», varit mera än ett tomt skryt eller ett försök att framställa Anna som en from kristen utan villomeningar.

Gentemot detta står Wigströms uttalande, att hennes håg ej låg för läsning. Det är klart, att författarinnan i fråga om intellektuella sysselsättningar mäter flit och intresse med annan måttstock än mor Karna, men icke desto mindre kan moderns uppgift likväl vara sann, ty Wigström har i själva verket icke kunnat bildå sig en egen mening om Annas läslust vid denna tidpunkt. Helt visst ha hennes bokliga intressen, både absolut och relativt sett, varit mycket anspråkslösa, men att Anna likväl inhämtat kunskaper utöver vad som var »jämt och nått nödvändigt för att 'slippa fram för prästen'», röjer innehållet i hennes uppenbarelsen, såsom i det följande skall visas.

Om husförhör och frågeböcker.

Vare sig läslust fanns eller icke, tvangs då för tiden ung som gammal till följd av de ständigt återkommande kristendomsförhören att allt emellanåt gripa till boken. Förberedelserna till de årliga husförhören och de tätare förekommande nattvardsförhören, särskilt de förra, varvid betygssättningen ägde rum, voro utan tveivel synnerligen påfrestande för gemene man i mera än ett avseende. Eva Wigström har i Allmogeseder i Rönnebärags härad i Skåne på 1840-talet⁷⁾ lämnat en livfull skildring av husförhören och den uppståndelse, som dylika framkallade i allmogehemmen i hennes hemtrakt, ur vilken följande här kan anföras.

»Säkert är åtminstone, att de söndagar, då dag och stund bestämdes för årets husförhör, blefvo alla de yngre åhörarnes tankar hängande vid den tid, då deras större eller mindre styrka i innan och utnläsning skulle prövas och uppenbaras för hela byn.

Värst var det för den by, öfver hvilken en dylik kunngörelse kom som ett oförberett fientligt anfall, d. v. s. när husförhöret utlystes till måndagens förmiddag. Ville man ha en klar bild af hvad en sådan underrättelse kunde värka, behöfde man blott en dylik beredelsedag inträda på en bondgård, där många barn och tjänare funnos. Ett sakta sorl mötte en redan i porten. I stall, i dränghus, på logar, i kök — öfverallt satt eller låg nämligen folk med kate-

keser i händerna ock rabblade, allt hvad de förmådde, utan annan tanke eller önskan än att, så bra sig göra lät, kunna minnas, hvilken fråga ock hvilket »stycke» som hörde ihop. Då ock då avbröts mumlet genom något utrop af otålighet eller misströstan, då minnet förväxlade hvad som förbjöds ock hvad som befalldes i lagen, eller då sönderplockandet af den kristna trosbekännelsen eller Härrans bönen ock de dunkla »förklaringarna» af nådemedlen vållade, att minnet gick till botten i alla dessa »stycken» ock frågor, fina ock grofva stilar. Man lyckönskade eller afundades de byar, som fått anstånd till slutet af veckan eller blott till tisdagen. Ock då man så kom i samtal om husförhör, flögo de få timmarna, som om äfven de stått i förbund med prästen. Man såg med fasa, att man spillt något av den dyrbara tiden på snack, ock så satte man fingrarna i öronen, vände sin käraste vän ryggen ock började åter rabbla med förtviflans mod.

Det var värkligen ingalunda behagligt att som husmor, husbonde eller deras ställföreträdare vandra af till husförhör med en flock tjänare eller syskon. Man kunde ej ha den ringaste säkerhet, att de ej på hvarje prästens fråga skulle i ångest och förvirring gripa till hvilket svar som först for dem på tungan. Vi syskon voro alla så katekesfasta, att vi i smyg af pur ledsnad öfvade oss i att läsa svaren baklänges. Vi sökte på sådana dagar hjälpa de arma, pinade tjänarne, mindre af omsorg för deras blifvande betyg, än ledda af vår egen fruktan för alla de bockar, våra pigor ock drängar skulle kunna släppa lösa på prästen. Det kunde i sådana fall vara gruffligt svårt att bibehålla det allvarliga ansikte, som hörde till dagen.»

Man förstår, att husförhörsinstitutionen för mången husbonde kunde te sig såsom en extra börda, som med allt det meningslösa, andefattiga katekesplugget tog folket från deras sysslor, och denna synpunkt anlades nog även emellanåt på den efter samma metod anordnade konfirmationsundervisningen. Därför gällde det för flertalet att söka komma undan så lindrigt som möjligt. Som hjälpmedel vid förhörsförberedelser såväl som vid barnundervisningen i hemmen begagnades s. k. frågeböcker, ett slags kompendier till katekesen, uppställda i frågor och svar. Under det nyttobetonade 1700-talet (och även senare) utgavos en mängd dylika hjälpredor till barnens och »de enfaldigares» tjänst, den ena mera »praktisk» än den andra, något som utgivarna ej heller underlåta att framhäva. Så skriver t. ex. Daniel Godenius i företalet till sin i flera upplagor utgångna Första Bokstäfwerne af Guds Ord, eller Barna-Frågor, 8) att, därest undervisningen sker efter författarens råd, »så får man med förundran och nöje se at Barn om 8, 9 à 10 år, skola med färdighet, utan långt betänkande swara på thet, som 30 à 40 års Personer, ofta gångor eljest, icke weta; tå warden i jämwäl fiående then nytta häraf, at Edra barn, när the komma til åren, och kunna tjena Eder med sitt arbete, ej skola behöfwä

mycken lång undervisning, och hindras ifrån arbetet, när the första gången skola tillåtas begå Herrans Nattward.»

Den fullständiga titeln på Godenii lilla bok, bild 2, är egentligen tillräckligt upplysande om den undervisningsmetod, han rekommenderar, men eftersom hans anvisningar giva en utmärkt föreställning om den pedagogiska teknik, som ansågs särskilt fruktbringande vid kristendomsundervisningen, må ytterligare ett utdrag ur företalet göras.

»Sättet huru i thenna lilla Boken bruka skolen, är thetta, at I, jente innerliga böner til Gud om hjelp, hwar dag, när i kunen hafwa tilfalle, lären Edra barn swara på en eller två, högst 3 eller 4 Frågor, som the förr ej kunna swara på och at the samma Swaren, hwilka the få lika som til läxa om dagen, må så mycket bättre kunna fästas i förstånd och minne, så upreper samma, 2, 3 eller 4 frågor, och låter Barnen swara på dem, så ofta om dagen, som i kunden hafwa tilfalle, såsom tå i med barnen sitter til bords, morgon, middag och qväll, när i gån ute på marken och så vidare; ty, tå hindrens i icke thet ringaste uti edra syslor och arbete. Men på Söndagarne, tå i kommit ifrån Kyrkan, och ätit edar middag, så föreställer tå alla frågor som Edra Barn om Christendomen, både sidst förflutne wecka och tilförene lärddt, på thet the ej må glömma bort them; utan, alltid påminna sig them och hafwa them i friskt minne, och lära sig alt bättre och bättre förstå them.»...

»När edra barn blifwa 6 å 7 år högst, så är ock högsta tid at sätta Barnen i Schola. Förmaner tå thes Läse-Fäder, eller Läse-Mödrar, at the änteligen hwar enda dag, på en wiss stund, (såsom näst förän the få lof om aftonen) sätta några af thessa eller dylika frågor på Barnen, och låta dem utan Bok beswara Frågorne; Kunnandes Läse-Fadren, med wälöfwade Barn, på en enda tima gå igenom mer än halfwa thenne Fråge-Boken.» (Boken har 327 frågor!)

Kan man måne finna ett grymmare sätt att dagligen och stundligen pina sina små barn »ifrån thet the börja tala, in til the thes lärddt sig ABC-Boken och Catechesen innan och utan til!»! Och vilka frågor skulle icke dessa 3—5-åringar kunna besvara! Exempel:

»25. Har du warit fången under någon?

Sw. Ja, under diefwulen.

26. Hwarföre hafwer tu warit fången under diefwulen?

Sw. För mina synder skul.

27. Äst du då en syndare?

Sw. Ja, Gud nåde mig så wist.

28. Huru wet du, at du äst en syndare?

Sw. Jag är aflad och född uti synden, och har syndat alla mina lefnads-dagar. [!]

29. Har du syndat så mycket, at du förtjent helfwetit?

Sw. Ja, den minsta synd förtjenar helfwetit.»

Dessa frågor förekomma alldeles i bokens början och böra väl ha inlärts redan i treårsåldern. Ett dylikt »religionssamtal» mellan föräldrar och oskyldiga barn gör, åtminstone på nutidsmänniskan, närmast ett groteskt intryck.

»At på sådant sätt, efter yttersta förmågo och görlighet undervisa Edra barn om Salighetens väg ifrån Moders-miölken [!], och låta lära dem i de yngsta åren, samt at med goda exempel inplanta en sann Gudsfruchtan i deras hiertan, det skrifwer och förmanar jag Eder, I föräldrar, wid Guds barmhertighet; Ty den smak ett nytt käril får, den behåller det»... säger slutligen Godenius. Att kärilet fick behålla smaken, besannades vanligen allt för väl, ty den mekaniska katekesläsningen blev ett självändamål eller resulterade i bästa fall i minneskunskap. Den religiösa tron förmådde däremot ej spira ur ett dylikt utsäde. Till denna insikt kom slutligen folket självt. Wigström säger sålunda,⁹⁾ att befolkningen i tysthet betvivlade gagnet av husförhör. »Egendomligt är att se, hur allmogen med säker instinkt kände det tomma ock andefattiga i detta sätt att förhöra folk rörande en sådan hjärtesak som tron. Ock det är i hög grad intressant att iakttaga, hur en nästan omedveten kritik öfver ett dött formväsen sökte sig uttryck....» Hennes uttalande avser just den tid (1830—40-talen), då även från enskilda prästmän religionsundervisningen utsattes för skarpaste klander. Så t. ex. av dåvarande kyrkoherden i Vinslöv, med. dr. Carl Abraham Bergman, som i en 1832 utgiven polemisk skrift¹⁰⁾ framdrager två huvudfel, nämligen, att man antingen söker göra religionen till en blott minnessak, eller ock till en blott förståndssak. »Det förra är fallet med enfaldiga föräldrar och odugliga Schollärare, som sakna anlag för Catechetik; det sednare är fallet med de i detta hänseende bättre begåfvade», tillägger han.¹¹⁾

Anna Jönsdotter har naturligtvis som alla andra inhämtat sin första kristendomskunskap på detta sätt. Katekes och frågeböcker äro onekligen mager kost för en mystiker och snarare ägnade att sätta damm för ett mystiskt känslösvall, där ett sådant kan finnas. Men likväl har katekesläsningen eller riktigare sagt, det sätt, varpå denna bedrevs, efter min uppfattning kunnat främja eller rent av framkalla religiösa upplevelser av mystisk art hos folket. I det följande (kap. VI) kommer att beröras ett fall av uppenbarelser, där ett direkt samband mellan dessa och frågeboksläsning är så uppenbart, att ingen tvekan därom kan råda. På den »ifrån

modersmjölken» tillämpade utanläsningens konto får man tvivelsutan också skriva icke så få företeelser, fallande inom den automatiska inspirationens område. Anna Jönsdotters diktning (se kap. VIII) utgör ett klart exempel härpå.

Måttet på den kristendomskunskap, som Anna under barnåren förvärvat i hemmet eller eventuellt hos någon skolmästare, har härmed angivits, och det återstår att undersöka i vad mån hon emottagit religiösa impulser från annat håll. Prosten Pommer är angelägen omtala, att den unga undergörerskan »bewistar Guds hus och brukar ordentel. de dyra Salighetsmedlen». Detta vittnar således om, att Anna regelbundet besökte gudstjänsten samt begick nattvarden såsom en rätt kristen. Utan att här yttra oss om, vilket värde denna kyrklighet må äga för bedömandet av Annas religiositet över huvud, kunna vi med fog utgå ifrån, att kyrkobesöken medfört ett visst tillskott av kristendomskunskap. Av orsaker, som i det följande skola påvisas, synas varken gudstjänstlivet eller predikningarna varit likgiltiga för henne utan tvärtom satt spår i hennes andliga utveckling. Hur pass djupa dessa spår voro är en annan fråga.

Var Anna Jönsdotter religiös i den strängare bemärkelse, vi i vår tid inlägga i begreppet? Eva Wigström har icke tvekat att besvara frågan med nej. På ett ställe hos henne heter det, att »ej heller var hon eller modern av något särdeles religiöst sinnelag», och på ett annat framhåller författarinnan, hurusom Anna var alldeles obekant med en djupare religiositet och opåverkad av väckelserörelser, allt utav den enkla anledning, att hon levde i en tid av död tro, då ännu inga väckelserörelser gått fram över dessa trakter. Wigström visar sig här som så ofta i sina miljöskildringar vara en utomordentlig, pålitlig kännare av det andliga livet på skånska landsbygden under 1800-talets förra hälft, den tid, som hon företrädesvis skildrar.

Vi ha en ypperlig, på vetenskaplig forskning grundad framställning av det religiösa tillståndet i nordvästra Skåne vid förra seklets början, nämligen Ernst Newmans Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet, som jag också redan hänvisat till. Ur detta arbete kunna med lätthet hämtas belägg för riktigheten av vad Wigström anfört på tal om Vallåkras andliga miljö. Sålunda skriver Newman i ett avsnitt, som behandlar upplysningsidéernas efterverkningar bl. a. »En annan sak är, att den av upplysnings-teologien påverkade prästerliga förkunnelsen knappast varit ägnad

att fördjupa de andliga behoven hos den stora massan av kyrk-folket. Före 1830-talet, då de första mera omfattande väckelse-rörelserna göra sig förnimbara, har det religiösa livet säkerligen i vida kretsar rört sig på det undermedvetnas och vanemässigas plan — man har gått i kyrkan var eller varannan söndag, tagit nattvarden en eller ett par gånger om året och dessemellan varit tämligen likgiltig för det andliga livets angelägenheter.»¹²⁾

Det anförda syftar på förhållandena i Nordskåne i allmänhet och äger sålunda sin giltighet även för Anna Jönsdotters hemtrakt. Om tillståndet speciellt inom Bårslövs och Fjärestads församlingar saknas tyvärr andra upplysningar än magister Björcks svartmålningar, men man är nästan frestad tro, att den färgskala Björck använt varit någorlunda rätt vald. Försåvitt kontraktsprosten Hallbecks förkunnelse inom de egna församlingarna (Hälsingborg, Raus och Välluv) kan tagas som måttstock för själavården inom Södra Luggude kontrakt i dess helhet, blir interiören i varje fall ej mycket ljusare. Så t. ex. omtalar Hans Birger Hammar i ett brev till Peter Wieselgren (anfört av Newman)¹³⁾, att han själv en högtidsdag hört Hallbeck [från predikstolen] utveckla det kosmologiska beviset för Guds existens. Man finner det då begripligt, att kyrkorna mångenstädes endast kunde bli samlingsrum för religiösa robotar, och att den kyliga atmosfären i sådana tempel icke förmådde värma ett människohjärta. Minst av allt var den ägnad att utveckla religiösa mystiker.

För folkets breda lager ha emellertid ständigt funnits andra, rikligare källor, ur vilka mystiken flödat — folkdiktningen och folktron i muntlig tradition samt i folkböcker. Det är svårt att förbigå dessa faktorer, om vi vilja skaffa oss en fullständig bild av den miljö, vari Anna Jönsdotter växte upp och verkade. Dessutom är frågan, i vad mån rent folkliga trosföreställningar bidragit till innehållet i hennes visioner, ett centralt spørsmål, som tillräckligt motiverar en undersökning av dessa faktorerens betydelse såsom inspirationskälla för undergörerskan.

Det är alldeles uppenbart, att Anna — liksom f. ö. modern — var i icke ringa grad hemfallen åt övertro. Flera omständigheter skvallra härom, och jag kommer att belysa det sagda. Visserligen har Eva Wigström i sina biografiska notiser om Kloka flickan uraktlåtitt att framhålla detta drag, men uraktlåtenheten beror väl endast därpå, att författarinnan troligen icke påträffat något skänkt bondfolk vid denna tid, som varit obesmittat av vidskep-

lighet. För henne var det sålunda en helt naturlig sak, att Anna liksom sin omgivning var fångad av övertron. Vi veta ju också, att vidskepelse och skrock ännu långt fram på 1800-talet hade en utomordentlig makt över sinnena, vilken först genom tilltagande folkupplysning och sociala omvälvningar vid århundradets slut förlorat sitt starkaste grepp. Det skall ej heller här spillas vidare ord på övertron som en allmän tidsföreteelse.

För vår uppgift är det av särskild vikt att utröna, huruvida Anna Jönsdotter direkt eller indirekt tillägnat sig kännedom om andra personers mystiska upplevelser, vilka mer eller mindre medvetet fått lämna stoff åt hennes egna uppenbarelser. I katolska länder intaga helgonlegender och mirakelhistorier ett framträdande rum i folklig uppbyggelse- och förströelseläsning, vilken alltjämt avsätter starka spår i innehållet av folkets mystiska upplevelser. Även hos oss har under katolska tiden funnits en mystisk tradition, kännetecknad av vandringsmotiv, vilka ofta möta oss i våra helgonberättelser, ej minst i uppenbarelserna.

Frågan är, om denna tradition helt sopats bort vid reformationen eller om den, modifierad och renoverad genom nya inslag, fortlevat ända in i nutiden.

Då man helt allmänt talar om svenska mystiker, plägar det blott nämnas tvenne namn, Birgitta och Swedenborg. De tillhöra ju världskulturhistorien, och det är naturligt, att de överskugga allt vad vi hos oss anse förknippat med begreppet mystik. Kanske skulle vi kunna leta fram ännu ett par namn, som gått till historien, men därmed vore likväl endast *en* sida av svensk mystik belyst. Vårt folk har liksom andra under alla tider haft mystiker, vilkas namn och rykten kanske aldrig kommit att ens överskrida gränsen för den egna hembygden, och vilkas övernaturliga upplevelser och hemlighetsfulla förehavanden blott undantagsvis kvarlevt i folkets minnen och bevarats till eftervärldens kännedom. Det är den stora kategori av kloka, undergörare, andeskådare och profeter bland allmogen, varom jag inledningsvis ordat. Bland dessa påträffas bärare av en mystiktradition med djupa rötter. Vi skola i det följande närmare ingå på spörsmålet, huruvida vissa i Annas uppenbarelser förekommande eskatologiska motiv ha anknytning till äldre revelationstradition.*)

*) Detta avsnitt, det planerade kap. IV:3, blev aldrig fullföljt; jämför förf:s innehållsförteckning, s. 174.

III

DEN RELIGIÖSA FOLKLITTERATUREN UNDER KARL JOHANS-TIDEN

Vi vilja här endast i korthet antyda, vilken betydelse folkböcker och skillingtryck på Anna Jönsdotters tid hade såsom folkläsnings- och vilken roll de spelat såsom traditionsförmedlare. Det är just under 1800-talets tidigare decennier, som den svenska skillingtrycklitteraturens guldålder infaller, ett förhållande, som framförallt betingas av tvenne olika men samverkande omständigheter.

Med nyromantikens genombrott efter sekelskiftet trädde den litterära alstringen in på folkdiktningens åldriga, vildvuxna marker, vilkas exploatering gav ett rikt utbyte icke endast åt skalderna och den litterära publiken utan även åt folkets breda lager. De litterära exploatörerna togo visserligen för sig av folkdiktningens skatter, men de delade också frikostigt med sig åt folket självt. Det ömsesidiga utbytet resulterade sålunda i en vidsträckt litterär spridning av bl. a. äldre folksagor (till en stor del översättningar från tyska), legendariska berättelser och folkvisor, i vilkas släp-tåg följde varjehanda alster av historiskt och religiöst innehåll med skiftande värde, den rent skämtsamma litteraturen ej att för-glömma. Vår tidigare ej allt för rikliga folkläsnings fick nu på kort tid ett oant kraftigt tillskott av lätt tillgänglig underhållningslektyr.¹⁾ Den i ett föregående tidsskede ringaktade folkboken hade, såsom en författare²⁾ uttrycker sig, under romantiken fått sin »Ehrenrettung».

Den andra omständigheten, som bidrog till att göra denna litteratur till all folkets egendom och garanterade dess spridning i vidaste kretsar, var den samtida tillkomsten av boktryckerier på en mängd platser i landet, där sådana förut saknats. År 1800 funnos, förutom i Stockholm, boktryckerier i endast 20 städer (de finländska inräknade), men vid seklets mitt hade antalet svenska

städer där tryckerier inrättats stigit till omkring det tredubbla.³⁾ Det var i mycket stor utsträckning dessa landsortstryckerier, som ägnade sig åt producerandet av skillingtryck och andra småtryck av folklig karaktär. Dessa såldes på marknader eller i städernas bodar och distribuerades av kolportörer, varigenom snart sagt varje svenskt hem hugnades med dylik läsning. Alstren utgingo ofta i ett stort antal upplagor allt efter popularitet, och man kan föreställa sig, vilken omfattning denna skriftspridning hade, då man erfar, att t. ex. en folksaga under endast ett par av 1800-talets första decennier kunde utkomma i ett 30-tal upplagor.⁴⁾ Vistryckens upplagor kunde vara ännu flera. Det bör emellertid anmärkas, att allt i denna väg icke var nytt, ty mången äldre, halvt förgäten folkbok drogs nu fram i ljuset, presenterades såsom »alldeles ny» och gjorde på nytt sin rond bland folket.

Denna uppsjö av billig folkläsnings stegrade helt säkert läslusten hos gemene man, men dess betydelse för folkbildningens främjande stannade nog också i stort sett därvid. Den egentliga skillingtrycklitteraturen var till övervägande del en förströelseläsning på gott och ont. Dess direkt skadliga verkningar voro väl ganska ringa, men det kan icke förnekas, att åtskilligt som framlades var ägnat att försämra smaken och verka neddragande. Med tiden fick den också konkurrenser i de mera gedigna men lika prisbilliga folkskrifter, som utgingo från kretsar, vilka målmedvetet arbetade för folkbildningens höjande, såsom Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande (Läsning för folket från 1835), Sällskapet för nykterhetens befrämjande (Läsning för menige man, 1831—32) eller enskilda författare såsom C. J. L. Almquist och C. H. Mellin, för att endast nämna några av de krafter, som voro i rörelse.

En fråga, som här inställer sig, är den, huruvida och i vilken utsträckning folkets traditionella föreställningar och nedärvda diktning påverkats av tidens romantiska folkläsnings, särskilt översättningslitteraturen. För att helt klarlägga detta spörsmål tarvas förvisso en specialundersökning, men det förefaller, som om i det stora hela svensk folktradition varit föga mottaglig för intryck från de på litterär väg förmedlade, främmande traditionerna, och att det i varje fall behövts avsevärd tid för att absorbera dem. Man har med andra ord hållit isär det egna, i muntlig tradition bevarade stoffet och vad som inhämtats ur folkböckerna.⁵⁾

Vad som nu sagts, gäller den profana folkläsnings. I fråga om den religiösa folklitteraturen, varom här närmast blir tal, förhåller

det sig annorlunda. Denna litteratur har en mycket skiftande sammansättning och är därtill ännu rikligare än den profana. Vid sidan om egentliga folkböcker av skillingtryckkaraktär inrymmas emellanåt såväl psalmbok och katekes som en del andra för andakt och undervisning av ålder allmänt begagnade böcker. Att rubricera dessa såsom »folkböcker», är såtillvida oegentligt, som dylika böcker av mer eller mindre officiellt ursprung givetvis voro avsedda ej blott för folket (allmogen) utan för personer av alla stånd, och även lästes av både hög och låg. Den omständigheten, att de i äldre tider ofta voro de enda böcker, varmed folket i gemen gjorde närmare bekantskap, kan ju dock motivera benämningen. Jag har emellertid i det föregående berört katekes- och psalmläsningen och skall således här uppehålla mig vid den alldeles speciella litteratur, som genom sitt innehåll samt formens och omfångets anpassning tager sikte på en litterärt obevandrad läsekrets.

Vad denna religiösa flygbladslitteratur betytt för utvecklingen av den enklare befolkningens trosföreställningar, synes i allmänhet ha blivit obeaktat. Jag för min del anser, att man helt enkelt icke kan erhålla en riktig totalbild av folkreligiositeten under detta tidsskede, om man förbigår denna litteratur, vilken faktiskt var mest lättanskafflig och — lättläst. Det är här fråga om skrifter, vilka genom massspridning nådde människor, som på grund av sin världsliga inställning voro mindre emottagliga för den kyrkliga förkunnelsen, och bland vilka den personliga religiösa upplevelsen var en sällsynt företeelse. De små tryckalstren formligen trängde sig på den hugade köparen, och mången bland bygdens folk blev med tiden ägare till ett helt litet bibliotek av folklitteratur, därvid tillfälligheterna mera än förvärvarens omdömes- och urskiljningsförmåga bestämde ämnesvalet, och där således den andliga folkboken hade lika lätt att vinna insteg som den världsliga. Blir man någon sällsynt gång i tillfälle att studera obrutna skillingtrycksamlingar, där skrift fogats till skrift i den ordning förvärven skett, frapperas man av det brokiga, omväxlande innehållet men kanske också av det starka inslaget av andliga skrifter. Även i samlingar med övervägande profant innehåll saknas ej dessa, liksom å andra sidan kollektioner av huvudsakligen religiösa småskrifter kunna vara uppblandade med högst profana alster. Det är således tydligt, att den religiösa folklitteraturen haft avnämre bland både fromma och likgiltiga. Att den för de senares vidkommande i någon mån täckt ett religiöst behov, vågar man med be-

stämdhet utgå ifrån på grund av den vidsträckta popularitet, som många av ifrågakarande tryckalster åtnjutit, och vilken bäst återspelas i upplagornas mångfald.

Den religiösa folklitteraturen är såsom antytt så omfattande och mångskiftande, att redan en ganska anspråkslös översikt kräver sitt försvarliga utrymme. Här skall blott nämnas några få böcker och skrifter, vilka kunna anses vara representativa för de olika slag av diktning, som folkläsningsen hade att erbjuda.

På gränsen till profan underhållningslektyr står den legendariska berättelsen. Hit höra Jesu Barndomsbok, som under 1800-talets första hälft upplevde ej mindre än 30 upplagor samt de likaledes starkt populära berättelserna om Förrädaren Judas och om De Sju Sofware, alla folkböcker med mycket gamla anor.⁶⁾ Fragment av medeltida helgonlegender påträffas här och var bland folksagorna, men heliga personers levnadsbeskrivningar utgavos också självständigt. T. o. m. svenska helgonlegender trycktes vid denna tid såsom t. ex. En Märkwärdig Historia Om Sanct Sigfrid och Swenska Helgonet St. Britä Lefwerne.

Nära anknytning till legenderna ha omvändelsehistorierna (ibland under titel av »levnadslopp») samt berättelser om syner och uppenbarelsen, vilka skildra mystiska händelser och upplevelser, som i allmänhet lågo läsaren närmare både i tiden och rummet. Genom sin större aktualitet och lokalfärg kunde de påräkna en stor läsekrets, men oavsett detta har ju det mystiska och förborgade i alla tider haft en oemotståndlig dragningskraft, som förklarar människors försmak för litteratur av detta slag. Tvenne sådana uppenbarelseberättelser intaga ett särskilt rum i folkpopulariteten, nämligen Jonas Håkanssons Uppenbarelse och Den Andeliga Striden, vilken senare skildrar Helena Sophia Ekbloms (Vita Jungfrun) uppenbarelsen. De belysa, envar på sitt sätt, revelationsupplevelsens båda poler, den vederstyggligt hemska, mörka helvetessynen (Håkansson) och den utsägligt ljuva, bländande himlasynen (Ekblom). Håkanssons Uppenbarelse synes ha blivit tryckt första gången år 1827 och Den Andeliga Striden år 1818, varefter de ständigt utgingo i nya upplagor från många tryckorter, så att de vid århundradets mitt med säkerhet kunde räknas till minst tjugo för vardera boken. Även långt senare ha omtryck företagits. Sålunda utgavs Den andliga striden så sent som 1920, hundra år efter dess tillkomst, vilket tydligare än något visar, huru dylika böcker kunna förankras hos folket.⁷⁾ Hos båda dessa uppenbarelsen skönjas

drag, som återfinnas i den äldre mystiska traditionen, och de ha i sin tur lämnat stoff åt senare revelationsupplevelser. På annat ställe skall traditionssammanhangen i dessa och liknande fall underkastas närmare prövning.

Den egentliga andakts- och uppbyggelse-litteraturen intog naturligtvis det största rummet inom den andliga folkläsningen. Bön-bokslitteraturen var mycket rikhaltig med såväl äldre som nyare alster. Bland dem påträffa vi den billigaste bok, som överhuvud taget kunde fås, Några sentenser och böner utaf Guds ord, för en-faldigt folk och barn ställde. Vid 1800-talets början betingade den ett pris av endast 4 runstycken, och förläggarna sålde 100 exemplar för 32 sk. Även för den fattigaste var detta pris överkomligt, men så var den också tryckt i västficksformat (32°, 48° och t. o. m. 64°). Denna miniatyrbönbok är känd från 1600-talets mitt och trycktes ännu på 1880-talet, kanske senare, med samma innehåll, delvis hämtat ur Avenarii bönbok och med ett litet ABC på titelbladets frånsida. Den måste, trots dess sällsynthet i våra dagar, haft en ofantlig spridning, ty den utgick jämt i nya upplagor; vid seklets början så gott som årligen.⁸⁾ — Av mera utpräglat populär läggning voro sådana böcker som Henric Jacob Sivers' Christeliga Tanke-Almanach, »theruti enom Christen anledning gifwes, at wända Alla sina tanckar Ifrå thet jordiska til thet himmelska»⁹⁾ samt Mennisko-hjertat, Guds Tempel eller Satans bostad, förestäldt till väckelse och befordran af ett Christligt lefwerne, uti Tio Bilder, vilken ursprungligen sannolikt franska folkbok gjorde sitt intåg i vårt land 1839 och sedan ända fram till 1900-talet rön-te oavbruten efterfrågan. Ehuru sent införlivad med svensk folkläsning har denna bok med sina i träsnitt eller kopparstick primitivt utförda skräck-bilder medeltida påbrå genom otvetydig släktskap med Speculum humanae salvationis och Ars bene moriendi.¹⁰⁾

Av väckelseskrifter utav det »kraftiga» slaget må ytterligare nämnas En ropande Röst i Öknen; Till dyrt återlösta Själar, att de wille låta lösa sig från alla djefwulens snaror etc. (1:a uppl. 1823), vars författare uppgives vara korporalen Peter Jonsson Topp från Västergötland.¹¹⁾ En god del predikningar av predikanter, sådana som Elving, Linderoth och Sellergren kunna måhända också föras hit. En flitigt omhuldad art av andliga tal voro de, som höllos vid avrättningar eller då någon omkommit genom olyckshändelse. Såsom prototyp för de förra kan anföras Petter Brenners Sista Tal, Då Han genom Stockholms Stads Södre Port, Fördes

ut till en Wåldsam Död (detta hölls 1720, men trycktes likväl ännu ett århundrade senare), och som exempel på en olycksfallspredikan må nämnas C. Holms anonymt utgivna Wålmenta Påminnelser ifrån Lösens predikostol, med anledning af tacksägelsen för Drängen Israel Swensson, som Söndagen den 21 Julii 1833 nedföll ifrån en så kallad Slänggunga, ägnade, i synnerhet, åt alla dem, som älska ett så wådligt Söndagsnöje, tryckt i Carlskrona 1833.

För att ytterligare åskådliggöra arten av de populäraste väckelse-skrifterna vid ifrågavarande tid nämner jag följande titlar: Kärligt Råd til hwar och en, som det kan angå (1807, övers. från eng.), En Swärjares bön (1812) och Nådens Werkan Hos Barn, Märkeligen Wisad uti... Twänne Historier (övers. från tyskan; tryckt redan vid 1700-talets slut). Dessa och många liknande blevo sedermera omhändertagna av Evangeliska sällskapet (stiftat 1807) och införlivades med dess stora serie av traktater, vilka delvis utdelades gratis vid husförhör och andra dylika tillfällen. Den vittomfattande distributionsverksamhet, som detta sällskap bedrev, hade på den religiösa folklitteraturens område liknande sanerande verkan, som inom den profana skillingtrycklitteraturen åstadkoms av Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. För övrigt var denna samman-slutning icke ensam om att sprida religiösa småskrifter. Med bör-jan 1840 startades en likaledes lång traktatserie under kortbenäm-ningen F. R. S. (För religionens skull) och samma år utkom tvenne samlingar Religions-Skrifter för Allmogen. Att här ingå på den mångfald av bot- och bättringsrop, som följde i de stora väckelse-rörelsernas spår, skulle föra för långt, och dessutom är den sekte-ristiska skriftverksamheten betydligt mera omskriven än den ka-tegori av religiösa folkskrifter, varpå jag velat fästa uppmärksam-heten.

Slutligen även några ord om den andliga skillingtryckvisan. Om också psalmboken obestritt var sångboken framför andra, vilken kom till användning i det dagliga livet långt oftare, än vi nu kunna föreställa oss, synes det likväl ha funnits obegränsad av-sättning för den andliga visan i alla dess arter — och oarter. De åldriga legendvisorna Christi Waggewisa («Jungfru Maria till Bethlehem gick, Stort ting hafwer Gud med werldene gjort») och Magdalenavisan («Magdalena hon går sig till sjöarna två») kunde ännu med framgång tryckas, och den särskilt populära Paradis-visan eller Adams visa («Ack Herre Gud Fader i Himmelen bor», nr 216 i 1695 års psalmbok) förekommo i många varianter. Dessa

och andra folkpsalmer sjöngos med samma fröjd som varjehanda nyare visor av tvivelaktigt religiöst värde. Måhända utgöres dock den värdefullaste delen av de nya andliga visorna av omarbetningar eller lån från in- och utländska psalmförfattare, och kanske har Peter Wieselgren rätt, när han om sin tids religiösa folkpoesi säger, att »*folkvisans* Eolsharpa klingar ej mera vid de *himmelska* vindarnes gång»,¹²⁾ ty det är i själva verket svårt att påvisa fullödiga nyskapelser i folklig tonart från denna tid. Däremot är det lätt att taga prov på falska och osköna ackord från »folkharpan». Men en visas popularitet står som bekant ofta alls icke i proportion till dess konstnärliga och andliga värde, så ej heller under just den tid, som kallas vår litterära guldålder, om man skall döma av massupplagorna för en del vistryck. De högstämda andaktsångerna och folkpsalmerna kunde i vardagslag icke upptaga tävlan med den sentimentala, »hjärterörande» och »märkvärdiga» visan hos den stora publiken, vars smak dikterades av s. k. fångvisor (malifikantvisor) eller moraliserande visor av typen Pigan som trampade på brödet (»Med sorgsen ton jag sjunga vill om ett förfärligt under»), vilken med sin övertygande, kristligt-etiska sens-moral och sin släpiga psalmmelodi för »den enfaldiga hopen» framstod som en andlig visa så god som någon. Denna visa förtjänar sitt omnämnande i detta sammanhang, ty den är faktiskt en exponēt för smaken hos stora massor av folket under tvenne århundraden. Ingen annan visa — möjligen med undantag för Sinclairsvisan — har nämligen i vårt land nått tillnärmelsevis så utbredd och långvarig popularitet som denna, vilken under 1700- och 1800-talen publicerats minst ett hundratal gånger. De många »ynkeliga» visor, som författades (?) och enligt titeln trycktes på beställning av blinda, ofärdiga och sjuka, stodo på samma låga nivå som fångvisorna. Ifråga om författarskapet till de sistnämnda kan medverkan från prästerskapet påvisas, och det förefaller sannolikt, att även de ömkliga visornas »författare» stodo i tacksamhetsskuld till sina själasörjare för värdefullt litterärt bistånd. Att dessa slag av »gudelige visor» sanktionerades av prästerskapet är emellertid ofrånkomligt och bidrog till den religiösa folkpoesiens profanering. Härav äro vi emellertid icke berättigade till att draga den slutsatsen, att de goda, religiöst värdefulla alstren stannade uteslutande i de pietistiska kretsarna, ty såsom förut betonats förmådde skillingtrycken, av vad slag de än voro, finna vägen till alla folklager, även dit, där andlig torcka var rådande.

Den religiösa folkläsningsen är naturligtvis icke uttömd med omnämmandet av de otaliga småskrifterna, men mellan dessa och de mera betydande uppbyggelse- och andaktsböckerna måste dragas en av ofrånkomliga ekonomiska och sociala faktorer betingad gräns, som uppdelar publiken i olika läsekretsar, det fattiga folket i underklasserna och de välbärgade inom bonde- och borgarklasserna samt ståndspersoner. Den vackra bilden av torparen, som i kretsen av sin talrika familj läser ur postillan har haft få motsvarigheter i verkligheten av den enda anledning, att torparen och hans gelikar aldrig haft råd att köpa en postilla.¹³⁾ Man talar och skriver mycket om de »stora», ärevördiga andaktsböckerna, Arndt, Scriver, Bunyan m. fl. och deras betydelse för gammalsvensk folkfromhet, men huru djupt ha de egentligen trängt ned bland folkets breda lager? Ett bokförvärv är mestadels en rent ekonomisk fråga, och där penningmedel saknas, kunna som regel inga böcker förvärfvas.

Låt oss undersöka vad några av de vanligaste andaktsböckerna (psalmbok och bibel undantagna) betingade vid 1800-talets början och sedan överväga, huru många av dem, som voro inom räckhåll för gemene man. De billigaste voro följande: Joh. Quirsfelds Himmelska Örtegårds-Sällskap, Olof Kolmodins Andelig Dufwo-Röst och Rökelse-Kar, Den lilla Kempis, Ramus' Den Korta och oskattbara Nådenes Tid samt C. C. Sturms Morgon- och Afton-Andagts-Öfningar, vilka kunde köpas häftade för 10 à 12 skillingar; bundna exemplar såldes av bokbindare till något högre pris.¹⁴⁾ Stort flera av de bland allmogen välrenommerade arbetena kunde man ej få för en så pass ringa slant. För ungefär det dubbla erhöles korta sammandrag av ett och annat större verk, t. ex. C. Scriver's Andeliga Skattkammare och D. Nohrborgs (postilla) Den Fallna Menniskans Salighets-Ordning, men någon större efterfrågan synas dessa sammandrag eller utdrag icke ha rönt. Arndts s. k. postilla såldes häftad för 40 sk.; bunden kostade den förmodligen över en riksdaler. Omkring en rdr och däröver kostade även C. Bastholms Andeliga Tal, Bunyans En Christens Resa och Det Heliga Kriget, Thomas a Kempis' Om Christi Efterföljelse samt Fresenii Skriftermåls- och Communion-Bok. Postillor och mera omfattande predikosamlingar kostade däremot i allmänhet flera riksdaler liksom de större verken av t. ex. Arndt och Scriver. Bland de här uppräknade arbetena saknas kanske några av tidens flitigt begagnade andaktsböcker, men förteckningen visar likväl, hur avsevärd pris-skillnaden kunde vara mellan de »större» uppbyggelseböckerna

av hävdvunnet rykte och de egentliga folkböckerna. Huru många personer voro förmögna nog att skaffa sig en postilla, och huru många hade råd att köpa en bok till ett pris av omkring en riksdaler?

Svenska folkets fattigdom under 1800-talets tidigare decennier (Karl Johans-tiden) är ett allmänt känt faktum. Enligt statistik för år 1829 funnos i hela landet sammanlagt 483.145 familjer. Av dem betecknas endast 11.512 såsom välhavande och 154.234 såsom bärgade, medan 238.910 rubricerades såsom fattiga och behövande och ej mindre än 78.489 såsom utfattiga.¹⁵⁾ Detta innebär att nära 2/3 av hela folket levde i armod och torftighet. Även om de ekonomiska förhållandena i verkligheten tedde sig något ljusare, än statistiken utvisar, är det uppenbart, att vida större delen av folket framlevde sitt liv vid eller under existensminimum. För det stora flertalet var brödfrågan det allt omspannande problemet — någon bokfråga fanns det icke rum för. Ett eventuellt bokköp bestämdes av tillgången på kontanta medel för tillfället, och kontanter var just vad som mest saknades. Under dylika förhållanden och med hänsyn till det höga penningvärdet var redan en utgift på 32 sk. för en bok kännbar för de allra flesta, och böcker till högre pris oåtkomliga. Man vågar därför påstå, att de lägre, medellösa folkklasser, som utgjorde en överväldigande majoritet, aldrig fingo stifta direkt bekantskap med de s. k. stora andaktsböckerna annat än undantagsvis genom lån. För dem stod endast den religiösa folkskriftslitteraturen öppen, och jag anser, att just den omständigheten ökar denna litteraturs betydelse för folkreligiositeten och gör den till en faktor att räkna med, då vi söka utforska tankegångarna och de religiösa föreställningarna hos de generationer av vårt folk, som levde under 1800-talets förra del.¹⁶⁾

Jag har naturligtvis härmed ingalunda velat förringa de »stora» andaktsböckernas betydelse för svensk folkreligiositet över huvud taget. Flera av dem ha ju haft en mäktig, inneboende kraft till att genomsyra hela det religiösa livet och att färga av sig, vilket nogsamnt märkes i talrika rent folkliga uppbyggelseskrifter. Även den som till följd av fattigdom aldrig beskärdes tillfredsställelsen att äga en egen postilla kunde sålunda bliva delaktig av en sådan. Men Karl Johans-tiden var en religiös brytningstid, mycket av det gamla omvärderades och miste sin ärevördighet. Den romantiska livsåskådningen med sin utpräglade religiöst-mystiska drag-

ning (åt katolicism) trängde på många vägar ned till folket, och en av de genaste var folklitteraturen (både den religiösa och profana). Av skäl som jag förut anfört blev kontakten både snabb och intim, och man kan icke blunda för, att den äldre mera ortodoxa uppbyggelse-litteraturen fick en påträngande konkurrent bland de bredaste folklagren.

Naturligtvis gav skillingtrycket åt folket varken Fichte, Schelling eller någon annan av romantikens idébärare ens i den mest utspädda form, men genom folklitteraturen utgöts romantikens anda, och marken gjordes fruktbarande för Swedenborgs och Jung-Stilling's läror, Justinus Kerners ockultism och den animala magnetismen. Den unge Wieselgren, som vi ännu en gång vilja citera, tecknar tidens porträtt, då han 1833, fräsande av harm, nedskriver följande:

»Se på tidstecknen. Vitterheten i det romantiska Frankrike är ju '*djefflasande*'. Englands yppersta vittra schola kallar sig den *Sataniska*. Äfven Tysklands nya schola lyssnar på spökerier och '*djefflerier*' med stor begärlighet. Medeltidens moralier spelas snart på vår tids theatrar. Skall ej en tid, som ammas af sådan vitterhet, med nöje omfatta en religion, som leder genom Dantiska helfveten? Ej under, om några se i detta allt en *Förelöpare* till den af vissa sekter nu snart väntade *Syndens menniska*. — Tiden har märkt sin religieusa nakenhet. Hvem tror, att han vill ikläda sig Trons sköld, Salighetens hjälm och Kärlekens pansar, ständigt i en högartad kamp mot kära böjelser och älskade villor? Men han skall gerna ikläda sig Andelärans mystiska kåpa, derunder han kan få dölja verldsmenniskan med all dess platta begreppstro, inbillande sig sjelf och andra, att han så blifver — religieus. I Sverige har denna lära raska kämpar. De gjorde sig först bekante för djefflautkastelser, dervid sedeslösa pigor drefvo gäck med männens lättro, då magnetism o. d. var modernt. I sednare dagar hafva den illiberala Svedenborgianismens bekännare börjat med *ormslughet* sluta sig in till det politiska frihetssvärmeriet, tala saintsimonismens språk, lofva de demagogiskt liberala, hvilka känna allting ofullständigt och Christendomen platt intet, en *bältre* religion, under det de likväl 'slås om brödet' med orthodoxiens i mer än 100 år förrostade kättarfrätande vapen» 17).

IV

VAD SOM HÄNDE ANNA UNDER RÅGSKÖRDEN: GASTKRAMNINGEN, CHOCKEN

Efter denna litterära översikt återvända vi till Anna Jönsdotter. Vid det förut (s. 17) omtalade förhöret inför länsstyrelsen den 16 maj 1838 redogjorde Anna i korthet för sina uppenbarelser. I protokollet heter det:

»Tillhållen att närmare förklara på hwad sätt hon bekommit en sådan kunskap (att bota sjuka), samt huru wid botandet tillgick, berättade Anna med fullkomlig redighet och utan märkelig förlägenhet eller förvirring, följande:

En natt vid Michaeliotiden sistl. år hade Anna blifwit sjuk och 2:ne särskilta gånger fallit i dödsslummer, som räckt första ggn wid pass en timma och andra ggn tvenne timmar, hwarunder hon tyckt sig wara i himlen, där hon af en Engel fått befallning att bota sjuka och wid uppvaknandet sista gången hade hon i flere personers närwaro läst följande wersar, men hwilka hon sedermera behållit i minnet och nu upprepade.»

Härefter följer verserna, som jag längre fram skall återgiva.

Annas mor och en broder, som också hördes, bekräftade riktigheten av Annas berättelse. Modern uppgav, att Anna varit inslumrad såsom död och tillade, att dottern alltid varit frisk utom vid omförmälda tillfälle.

Någon månad senare upprepade Anna sin berättelse mera utförligt inför häradsrätten. Av dessa redogörelser framgår, att det sjukdomstillstånd, varmed uppenbarelserna tydligen ägde samband, skulle ha inträtt i början av oktober 1837, och att hon dessförinnan alltid skulle ha varit frisk. Berättelserna äro emellertid ofullständiga på denna punkt, ty redan bortåt två månader tidigare hade flickan, efter vad hon vid andra tillfällen själv meddelat, fått sjukdomssymtom. Då dessa framträdde under egendomliga för-

hållanden och tvivelsutan förebådade vad som komma skulle, vilja vi innan uppenbarelserna skildras uppehålla oss vid denna förhistoria.

I den förut citerade Tvänne kloka från Skåne berättar Eva Wigström följande, som här återgives ordagrant:

»Sjelf berättade hon följande om tillkomsten af sin förmåga att bota sjuka, en berättelse, hvilken äfven till största delen finnes intagen i rättegångshandlingar, som röra denna sak. År 1837, under rågskörden, — Anna var då 17 år — gick hon på åkern och räfsade under muntert glam med det öfriga skördefolket, då hon plötsligt kände liksom en glödande hand gripa henne i venstra sidan. Hon gaf till ett rop, men tystnade derpå och deltog ej vidare i skämtet, som rörde sig kring frieri och kärlek. Efter denna dag kände hon sig jemt sjuk och nedstämd; hängsjuka kallar man här ett sådant obestämdt illabefinnande. Längre fram på vintern blef hon sängliggande, och en dag slumrade hon in, som man trodde, för alltid.»

I sin artikel i Svenska Dagbladet 1890 omtalar författarinnan denna händelse sålunda:

»I sitt sextonde år, då hon en dag gick på höstarbetet, skämtade hon ystert med en yngre pojke, spörjande honom, om han ej ville ha henne till hustru. Då — så förtäljde hon — kände hon 'hur någon högg henne i venstra sidan', hårdt, så hon skrek till, men blef sedan tyst och stilla. När hon sedan skulle se efter, om der var något märke efter 'taget', fans der fläckar efter fem fingrar. (Folktron kallar dylika fläckar för märken efter gastkramning, och under vissa omständigheter tillskrifvas de en afliden anhörig, som på detta sätt velat varna vederbörande för någon synd). Dessa fläckar i Annas sida svullnade något, och märket efter en hel hand blef synligt; men ehuru detta genom beröring med hennes grofva linne blef sårigt, förteg hon hela saken. Hon blef dock efter den dagen 'hängsjuk', d. v. s. tvinsjuk, tills detta lidande öfvergick till en häftig sjukdom, i hvilken hon, enligt hennes omgifnings mening, en dag afled.»

I novellen Kloka Nanna har författarinnan även medtagit händelsen och, ehuru motivet kraftigt utbroderats, har verklighetsunderlaget endast obetydligt rubbats. Den gast, som i berättelsen giver henne det varnande nypet, är farfaderns vålnad. Nanna framställes i denna situation såsom skuldtyngd och ångerfull. »Jag trodde att det ej var någon vidare orätt», säger hon på ett ställe till modern, »derför att gossen ej gått och läst sig fram och det

således ej vore någon riktig karl, som fick kalla mig sin fästmö; och jag gycklade igen och sade fästman och lät honom ta mig om lifvet... Gossen rörde knappt vid mitt lifstykke, förrän jag kände den andres hand vid mitt hjerta; den brände som eld; der måste vara märken efter hans fingrar. Se!»

Episoden under rågskörden måste ha varit mera allmänt känd, ty den återkommer i den muntliga traditionen, där den tillagts en avgörande betydelse för Annas förmåga att helbrägdagöra. Den har tolkats som ett ingripande från högre makt, och den har också satt folkfantasiens i rörelse, så att vi i 1900-talstraditionen knappast känna igen den.

En nittioårig kvinna från Glumslöv, född i Kvistofta, berättade 1921 på följande vis om Kloka Anna:

»En piga tjänte på ett ställe i Wallåkra. En dag va' hon och dottern (på stället) ute och hösta'. Då 'dånas' pigan och föll. En duva kom och hacka' henne i vänstra sidan. När hon sen vakna', kunde hon så mycket. Alla t. o. m. de kunglige i Köpenhamn sökte henne. Hon for också dit, sen de lovat, att hon ej skulle komma till någon förtret. Doktorerna ble' galna på henne och stämde henne till tinget, där hon fick förklara sig. —

Till sist blev hon så högfärdig, att hon inte kände sig själv och klokskapen svann hän igen. — Strax hon fått den blev hennes husbondfolk så 'förtrödna', därför att det inte var deras dotter, som fick den, att hon måste lämna sin plats.»¹⁾

År 1938 berättade en då 70-årig kvinna i Fjärestad för mig följande:

»Min mormor var kusin med Anna Jönsdotter. — Eva Wigström har skrivit en bok om Kloka Nanna; jag fick låna den av Anna Olsson i Hälsingborg men hann inte läsa ut den, då hon ville ha den tillbaka.

Det började med, att Anna gick och hösta' och en vit fågel kom och hackade i hennes sida. Så blev hon sjuk och var sjuk i åtta dar och sen blev hon synsk.

Hon var inne hos danska hovet, men när hon kom tillbaks var hon högfärdig utav alla de skänkor och gåvor hon fått av de kunglige.

När hon kom hem, stod där långa rader av folk, som väntade på henne. Då gick hon ut och sa', att där var ibland dem somliga, som inte borde va' där och så sa' hon en svordom, mycket ful,

men då gick kraften ifrån henne, så hon miste förmågan. Den kom förstås tillbaka så småningom.

Hon var också hos Aves föräldrar i Råga Hörstad; där var mycket folk och de hade mat med sig.»²⁾

Båda dessa versioner av berättelsen om episoden under rågskörden äga ett motiv, duvan eller den vita fågeln, som hackar i flickans vänstra sida, vilket är fullständigt obefintligt i Wigströms skildringar, såväl de sakliga som novellistiska. Folktraditionen har själv skapat detta motiv, vilket ju är väl ägnat att förklara varifrån Anna fått sin klokskap, ty duvan symboliserar ju den helige ande. Hon har fått gåvan ifrån ovan!

I förbigående kan nämnas, att även andra folkliga förklaringsgrunder till Annas övernaturliga förmåga förekomma.

Den 90-åriga tegelbrännaren i Glumslöv, vilkens utsagor jag redan tidigare (sid. 19) åberopat, omtalade för mig 1939, att »Anna själv påstod, att hon suttit och sovit under den gamla bron (en numera raserad landsvägsbro över Kvistoftaan vid Vallåkra) och — där hade det kommit». Historierna om gengångaren eller duvan hade han däremot aldrig hört. Hans uppgift säger oss icke mycket, men det är ju möjligt, att den gamla bron — sådana platser äro enligt folktron farliga ställen, där man blir utsatt för »dålighet» — verkligen var den plats, där flickan blev »gastkramad».

Jag antydde vid omnämmandet av källskrifterna (sid. 14), att visan om »den svenske Qvaksalverske» innehöll en uppgift om hur Vallåkraflickan ansågs ha fått sin klokskap. En av stroferna lyder så:

»En Blindfødt gav hun Synet
En Døv fik Hørelsen
Og denne Kraft har *Lynet*
Bløt givet hende hen,
Hver Doctor nu indpakker
Recept og Krukker bort
Thi det ad Enden lakker
Han agtes meer ei stort.»

Visan är ju eller skall åtminstone vara skämtsam, och vi få kanske alls icke taga påståendet, att Anna fått sin kraft av blixten (*Lynet*), på allvar. Men antingen uttrycket varit i folkmun eller ej så är det mycket talande. När Anna kom till Köpenhamn första gången 1838, blev hon föremål för den medicinska vetenskapens

uppmärksamhet i mera än ett avseende. Den animala magnetismen var på modet och hade åtskilliga lärda praktikanter. Anna Jönsdotter har för Eva Wigström omtalat³⁾, hur hon undersökts av berömda danska läkare, som efter att ha satt henne »i en apparat», förklarade, att hon hade »allt för mycket stark magnetism», såsom hon själv uttrycker det. Visan alluderar härpå, och det ligger förvisso nära till hands för gemene man att föreställa sig, att denna magnetiska kraftladdning skett genom åskslag. Var har den eljest kommit ifrån, kunde man fråga sig.⁴⁾

Efter denna avvikelse återgå vi till gastkramningen. Av skäl som jag tidigare framhållit äro vi berättigade att sätta tro till Eva Wigströms uppgifter över huvud taget, och det finns ingen anledning att särskilt misstänka äktheten av hennes två, tämligen samstämmande relationer från olika tidpunkter i nu föreliggande fall. Händelsen får alltså anses verkligen ha passerat. Men vad har i själva verket hänt? Och hur skall man förklara den plötsliga smärtan i sidan och det ominösa märket efter en hand? Det närmast liggande svaret är naturligtvis, att den uppspelte pojken gripit tag i henne och med sina fingrar förorsakat ett blåmärke, utan att Anna i sin förvirring förmått klargöra sammanhanget för sig. Men är månne denna enkla förklaring godtagbar? För det första strider den alldeles emot, vad hon relaterat för Eva Wigström och tydligen på sin tid även för andra personer (jämför legenderna om den hackande fågeln), och vidare förefaller det föga troligt, att Anna vid närmare eftertanke skulle ha förbisett en så nära till hands liggande förklaring, om hon haft ringaste anledning misstänka, att det förhöll sig så. I stället har hon tillagt denna i och för sig föga anmärkningsvärda episod avgörande betydelse för hennes senare sjukdomstillstånd, vilket hon naturligtvis icke skulle ha gjort, om pojken haft sitt finger med i spelet. Hon har i själva verket icke kunnat finna någon naturlig orsak till den plötsliga smärtan och det egendomliga märket och därför tvingats in i de bland allmogen vanliga sjukdomsföreställningarna. Diagnosen blev gastkramning, och betraktat ur folkmedicinsk synpunkt är den onekligen väl ställd.

Med gastkramning (»gastkram», »dödmansmot») förstår folket en plötsligt påkommande, oftast häftig sjukdom, som kan yttra sig på olika sätt, och som förebedas eller åtföljes av blåmärken, utslag eller sårnader på kroppen.⁵⁾ Sjukdomen anses, såsom namnen antyda, förorsakad genom möte med en död människa, en vål-

nad, ett spöke, ett »dagstånd» eller därigenom, att den sjuke blivit kramad av en gast.⁶⁾ »Den, som på detta sätt blir *gastakramad* eller *gastakryst*», berättar G. O. Hyltén-Cavallius i Wärend och Wirdarne⁷⁾, »får häftig sjukdom, med rysning och qväljningar och stundom med blå fläckar på kroppen». Sjukdomsnamnet täcker säkerligen ett komplex av olika sjukdomar, ty i andra beskrivningar omtalas andra symtom och följder av dödmansmot. Så t. ex. kan sjukdomen börja med plötsligt illamående, häftig huvudvärk och uppkastningar och sluta med fullkomlig sinnesförvirring. I flera fall säges de sjuka angripas av melankoli eller svärmod, oro och sömnlöshet samt tycka sig plågas av döda människors skepnader.⁸⁾ I andra berättelser åter angivas följderna av gastkramning vara ömhet över hela kroppen⁹⁾ eller stannar det hela vid märken och utslag på kroppen.¹⁰⁾

Somliga gastar äro emellertid svårare att råka ut för än andra. »De värsta ibland dem äro *dag-gastar* eller sådana gastar, som blifvit öfverraskade af solen eller af hanegället, innan de hunnit till sitt rum igen. Gasten blir då ståendes der han är, hela dagen om, och de värsta ibland dem sägas till och med gå äfven om dagen. Råkar någon menniska ut för en sådan dag-gast, eller möter honom, så blir hon våldsamt sjuk, med blodhostning och stora blå fläckar öfver hela kroppen.»¹¹⁾ Det var tydligen en sådan dagståndare, Anna trodde sig ha råkat ut för, och som hon i full överensstämmelse med gängse föreställningssätt satte i relation till insjuknandet, »hängsjukan» och det symtomatiska märket. Vad hon upplevt, omtalade hon ej heller för sina närmaste under den kritiska tiden, ty det är ju en allmänt iakttagen regel att förtiga ett gengångarmöte. Att hon inför domstolarna icke med ett ord berört saken, är ganska förståeligt, eftersom ett yppande därav skulle blotta hennes vidskepliga tro och sannolikt försämra hennes ställning.

Enligt Wigströms framställning i novellen Kloka Nanna skulle flickan ha uppfattat »gastanypet» som en välment varning, tilldelad av farfaderns vålnad. Den folktro, som ligger till grund för detta litterära motiv, torde icke vara allmän i Skåne, ty några belägg ha ej stått att finna, men framskymtar i traditioner från andra landskap. Ifrån Västerbotten omtalas sålunda, att man under sömnen någon gång kan skadas — ehuru obetydligt — av någon fylgia eller skyddsande, vanligen kallad »val», och man är då »valnupen»; eller ock säger man, att man fått sig ett »dönyp».

Valen (vården), som anses finnas vid varje gård, betraktas som ett gott väsen.¹²⁾

I folkets ögon gälla naturligtvis framförallt dessa synnerligen påtagliga märken i huden såsom säkert kriterium å gastkramning. Efter vad berättelserna om gastakram giver vid handen, kunna märkena vara av olika art och utseende, och om också blåmärken få anses som de mest karakteristiska, är det tydligt, att gastkramningsmärken härröra sålunda i de allra flesta fall från stötar domar äro, såsom I. Reichborn-Kjennerud anmärker, över huvud taget ägnade att sätta folkfantasierna i rörelse. Särskilt de akuta exantemen (blommande utslag) med sin bild av flammande teckningar, febern och det dåliga allmäntillståndet kunde i äldre tider föra tanken på övernaturliga makters spel.¹³⁾

Det är emellertid som nämnts oftast de för bäraren oförklarliga blåmärkena, som sättas i samband med gastkramning. Såsom bekant uppstå blåmärken (ekchymos, sugillationer) genom utådring av blod i och under huden, vanligen framkallad av stötar eller slag (traumatisk sugillation) eller ock på grund av sjukliga förändringar i vävnaderna såsom t. ex. vid skörbjugg.¹⁴⁾ Gastkramningsmärken härröra sålunda i de allra flesta fall från stötar eller annan trauma, och mystiken kring dem är som regel förknippad allenast med den omständigheten, att man alldeles förbi-sett eller efteråt icke kunnat erinra sig den mycket naturliga orsaken, antingen på grund av dess oväsentlighet eller därför, att man vid tillfället befann sig i affekttillstånd, något som ej sällan torde vara händelsen. Det sagda gäller det stora flertalet fall, men emellanåt står man inför fall av gastkramningsmärken, för vilka den rent fysiologiska förklaringsgrunden synes otillräcklig. Dylika extrema fall, till vilka jag vill hänföra Anna Jönsdotters, te sig onekligen så legendariska, att de snarast verka otroliga, men eftersom grundupplevelsen i talrika förstahandsberättelser skildras på ett samstämmigt sätt, kunna vi icke vara berättigade att avvisa dem såsom fantasifoster, och i själva verket kunna även dessa extrema fall erhålla en naturlig förklaring.

Såsom ovan framhållits, äro personer, när de tro sig bli gastkramade, ofta i ett affekterat tillstånd, nämligen av skräck eller skrämsel. Den yttre anledningen till skrämelsen kan variera allt efter situationens art, men den egentliga orsaken är rädslan för gästen och följderna av ett möte med detta väsen. Så t. ex. kan en plötslig, oförklarlig smärteförnimmelse associeras med den tradi-

liga terapien är, att man skall söka bot, där man fått sot. Bland sjukdomar, som kunna botas med skrämsel, nämnes i Finland även »kråsan», d. v. s. gastkramning²¹⁾, och vi få således här belägg för, att folket självt ansett, att ett samband existerar mellan sjukdomen och affekten. Ännu tydligare ådagalägges detta genom en uppteckning från Nuckö. Där kallar man små blåsor, som uppstå någonstans på kroppen, när man blir plötsligt skrämmd för »villar», och man brukar bota åkomman genom att hålla en levande groda på blåsan, tills grodan dör.²²⁾ Även i svensk folktro kan man finna belägg för uppfattningen, att skrämsel — och enbart skrämsel — kan framkalla förändringar i huden. »Om man slår sig eller blir häftigt överraskad, så att man blir skrämmd och rädd, kan det hända, att man insjuknar efteråt eller får ett svårläkt sår. Då har det 'slagits ont' (släjs ont) åt en. — Vanligtvis 'slås det ont' vid något vatten: bäck, flod, sjö o. dyl.» meddelar Anders Gagnér i Gammal folktro från Gagnef i Dalarna, där han även relaterar några dylika fall.²³⁾ Huruvida den moderna medicinska vetenskapen i allmänhet godtager den folkliga uppfattningen, kan jag i brist på tydliga uttalanden från läkarhåll icke med bestämdhet avgöra, men att några medicinska forskare erkänna möjligheten av en dylik skrämselchockverkan, lämnar S. Seligmann belägg för i sitt välkända arbete om »onda ögat». ²⁴⁾

Så mycket rikligare är tillgången på vetenskapligt material, när det gäller hudfenomen, som tillskrivas suggestionsverkan. Bland de delvis klassiskt vordna exemplen, som pläga illustrera framställningar i ämnet, synas några vara gränsfall, där förhandenvärande, starka skrämselaffekter otvivelaktigt på synnerligen effektivt sätt bidragit till fenomenets gestaltning. Hit hör berättelsen om en ung man, som närvarit vid en avrättning, där stegel och hjul kommit till användning, och som strax efteråt fick blåmärken på de delar av kroppen, vilka motsvarade de ställen på den avrättades kropp, som skadats av hjulet.²⁵⁾ Och vidare följande berättelse, vilken den berömde psykologen Charles Richet gått i god för: En moder fick se sitt lekande barn i köksspisen taga loss den skarptandade grytkroken, som hotade att falla ned och krossa barnets hals. Modern blev så utom sig av förskräckelse, att hon »kände blodet stelna i ådrorna», och ögonblicket efteråt uppträdde runt hennes egen hals, på samma ställe där barnet skulle ha träffats, en rödaktig, uppsvälld ring i huden, som först flera timmar efteråt försvann.²⁶⁾ Såsom paralleller till dessa exempel

kunna ytterligare anföras två lika egendomliga fall ur den äldre medicinska kasuistiken. Vid en fäktning mellan en fransman och en kosack i en av gränderna i Moskva, råkade en åskådare till striden i dödlig ångest. När denne kom hem till sitt, fann han på sina armar och sin kropp samma sår, som kosacken tillfogat fransmannen. Blödningen ur såren nödgade honom anlita läkarvård.²⁷⁾ En moder fick se sitt barn draga en pennkniv över sina läppar och i samma ögonblick förnam hon en smärta i sina egna läppar, som om de skulle ha genomskurits. På läpparna uppstod en svullnad, som kom huden att spricka sönder, och som utbredde sig över kinderna ända upp till ögonen.²⁸⁾

I samtliga dessa fall — flera liknande kunde anföras — är affektmomentet så dominerande, att man vore benägen helt utesluta suggestion såsom medverkande faktor. Hudfenomenen inställa sig momentant vid chocken — såsom vore de fotografiska ögonblicksbilder — och tidsutrymmet synes därför knappast lämna plats åt suggestioner. Man jämföre härmed förloppet vid ovedersägliga suggestionsakter såsom de religiösa stigmatisationerna. Vid dessa kan visserligen förloppet under passionsextaserna vara hastigt, sedan den stigmaproducerande förmågan väl förvärvats, men den första utvecklingen av denna tarvar som regel lång förberedelse tid under oavbruten autosuggestion och suggererande miljöförhållanden. I ett annat avseende kan däremot konstateras överensstämmelse mellan ovan refererade fall och de religiösa stigmatisationerna, i det att den skräckslagne på samma sätt som extatikern vid stigmatisationen med hallucinatorisk livlighet upplever den situation, vari åskådnings- eller föreställningsobjektet befinner sig. Med upplevelsen följer en stark förnimmelse av medlidande i bokstavlig bemärkelse, vilket tydligast framträder i berättelserna om mödrarna, vilka oaktagat deras barn *icke* kommit till skada, inför farosituationen reagera som om denna vore förverkligad. Häri ligger naturligtvis suggestionsmomentet. Det är dock att märka, att viljan vid de religiösa stigmatisationerna är intensivt inriktad på att få fram stigmatasåren, medan motsatsen snarast är fallet vid det slags upplevelser, som ovan skildrats.

På tal om suggestionsverkan omnämner Efraim Briem i sin bok om stigmatisationer, att under medeltidens häxprocesser ofta omtalas, att trollpackorna på sin rygg hade i huden ordet »Satan» inskrivet, och tillägger, att »detta behöver icke nödvändigtvis vara endast ett påhitt av en legendbildande fantasi, utan kan mycket väl

vara ett utslag av suggestionens makt.»²⁹⁾ När man tager i övervägande det faktum, att en läkare, K. Kallenberg, genom hypnotisk suggestion förmått reproducera bokstavstecken i huden å en försöksperson, är man måhända genast villig instämma i Briems försiktigt uttalade förmodan, men vid närmare sondering av förutsättningarna förefaller det dock otroligt, att ett så beskaffat stigma diaboli, som det här omnämnda, skulle kunna framkallas på suggestiv väg. Omständigheterna vid Kallenbergs för c:a 25 år sedan företagna experiment, för vilket även redogöres i Briems arbete³⁰⁾, voro i det väsentliga följande. Medan patienten, en kvinna, var försänkt i djup sömn yttrade läkaren till henne: »Nu tar jag och ritar med detta glödande stift bokstaven A på er underarm», varvid han med en vanlig portnyckel, »kall som den var», helt lätt vidrörde hudytan. Patienten fick fortsätta sin sömn hela natten. Påföljande morgon föredde hennes arm en erythematös (rodnande) ansvällning i form av ett A! Försöket upprepades flera gånger, och en gång — ett helt år senare — framträdde fenomenet även spontant genom autosuggestion (?). Experimentet var, som man förstår, utomordentligt lyckat och mycket intressant. Ännu intressantare hade det dock — ur vår aktuella synpunkt — varit, om det företagits med en analfabet, eftersom vi på goda grunder, måste antaga, att medeltidens häxor voro varken skriv- eller läskunniga.

Den frågan inställer sig nämligen omedelbart, huruvida bokstavstecken eller ord såsom i detta fall »Satan» verkligen kunna framsuggeras i huden på en person, för vilken dessa tecken äro fullständigt främmande och ofattbara. Svaret måste, när det såsom i fallet med häxorna förutsattes spontan autosuggestion, bliva absolut nekande, eftersom man icke kan suggerera sig själv till något, varom man saknar föreställning och begrepp. Svaret måste för övrigt bli detsamma också vid heterosuggestion, såvida icke den analfabetiska häxan på ett eller annat sätt vid suggestionen bibringas en föreställning om, hur ordet »Satan» skrives t. ex. genom synvarseblivning eller till äventyrs på telepatisk väg; en del psykiska forskare räkna ju med tankeöverföring såsom verkamt suggestionsmedel.³¹⁾ Teoretiskt sett skulle det sålunda föreligga möjligheter för realiserandet av en dylik heterosuggestion, men också blott teoretiskt, ty i det påstådda konkreta fallet kunna naturligtvis dylika komplicerade psykiska processer eller arrangemang icke tänkas förhandenvarande.³²⁾

Men härtill ställer sig vidare det spørsmålet, huruvida icke en stigmatasuggestionens förverkligande under alla förhållanden förutsätter förhandenvaro av ytterligare någon faktor. De ovan anförda exemplen, mannen, som såg avrättningen, modern, som såg sitt barn leka med en kniv etc., karakteriseras ju framför allt därav, att subjekten samt och synnerligen befunno sig i starkt affekt-tillstånd. Skulle hudfenomenen männe ha framträtt, även om personerna varit mindre upprörda? Vid doktor Kallenbergs experiment berördes subjektets hud med en nyckel. Kunde det väntas, att hudmärket framkommit även om denna manipulation icke vidtagits? Med ett ord, äro affektstillstånd eller också retning av huden ytterligare betingelser för suggestionens realiserande? Med denna fråga ha vi nått fram till ett spørsmål, vars klarläggande är av största vikt för förståendet av de mera svårförklarliga gastkramningsmärkenas uppkomst.

Vi skola först ingå på hudretningens eventuella betydelse, och för att förkorta framställningen så mycket som möjligt begagnar jag mig av material endast ur Sydney Alrutz' arbete, Hypnos och suggestion, vartill i övrigt hänvisas.³³⁾ Författaren har där refererat och granskat ett tiotal, från vitt skilda håll härstammande experimentalfall av suggererade brännblåsor och stigmatisationer av olika slag; alla med positivt resultat. Vid en sammanställning av uppgifterna rörande brännblåssuggestionerna synes mig framgå, att huden i samtliga fall på ett eller annat sätt blivit vidrörd på det ställe, där blåsor uppstått. I flertalet fall har därjämte suggererats smärta eller hudretning; det har sagts, att försökspersonens hud berördes av ett glödande resp. brännande föremål, alldeles såsom vid Kallenbergs ovan omtalade experiment. Vidare förekom, såvitt av uppgifterna kan utläsas, merendels hypnotisk suggestion. Alrutz anser, att experimenten visa, att smärthallucinationen är nödvändig för blåsbildningen, en slutsats vartill även andra i boken namngivna forskare sägas ha kommit. Vidare framhåller han, »att anledningen till, att blåsbildningen uppstår på just *det* hudområdet ligger i de *tryck- och andra hudförmimmelser* (kurs. av mig), som vid experimentets utförande utlösas därifrån, samt på försökspersonens förmåga att rätt lokalisera.» Detta om brännblåsor. I fortsättningen refereras försök med figurstigmata (kors) samt bokstäver och hela ord. Även vid dessa experiment har huden under suggestionen vidrörts, antingen genom teckning med trubbigt instrument eller genom ett föremåls applicering på

det ställe, där stigmata åstundas. Emellertid omtalas även en serie experiment (med en och samma person), därvid »nästan alla (kurs. av mig) resultaten erhöles utan någon som helst beröring.» Det gällde här suggestioner av vitröda och rödvita »kokardbildningar», till utseende motsvarande loppbett resp. myggbett. Försökspersonen kunde, »t. o. m. trots suggererad okänslighet» i vissa fall, »på suggestivt kommando» inom c:a 10 minuters tid stigmatisera loppbett eller myggbett. Alrutz sammanfattar sina åsikter om samtliga dessa företeelser på följande sätt: »Det synes framgå av några av de ovan omtalade experimenten, att blotta *föreställningen* i vissa fall är tillfyllest för att framkalla vissa vasomotoriska förändringar och detta t. o. m. *av bestämd form*, samt att således ingen som helst yttre retning av huden till ledning för lokalisationen och formbildningen är nödvändig.»

Med »några» av experimenten torde författaren åsyfta de sist nämnda stigmatisationerna, vilka också experimentatorn själv, doktor C. Bruck i Berlin, förmodar haft »ett rent psykiskt uppkomst-sätt».

I Alrutz' bok omnämnas vidare tre hithörande fall av spontan autosuggestion, av vilka två äro hämtade ur en tysk läkares, C. L. Schleichs praktik. Båda gälla hysteriska damer, som under läkarmottagningen råkat ut för nära nog dramatiskt livliga suggestionsupplevelser. Den ena damen hade varit nyfiken på att veta, vad som fattades en annan dam, som nyss varit inne hos doktor S. Då denna svarade, att hon hade ett utslag, skakade patienten på sig och sade: »Hu, då får jag det också». Tio minuter senare hade hon en lätt ödematös rodnad med flammande röda kanter på handryggen. Den andra damens historia förtjänar återgivas ordagrant: »Då en ung, hysterisk dam en gång satt i Schleichs väntrum, observerade hon en elektrisk ventil och utropade: 'Den surrar så förskräckligt! Tänk om den vore ett stort bi! — O, Gud, om den skulle sticka mig i ögat.' Schleich sökte på allt sätt lugna henne, men det hjälpte ej: inför han ögon svällde det nedre ögonlocket upp till en verkligt hönsäggstor svulst (ödem) med degig konsistens och tydligt inflammatorisk rodnad och starkt smärtsam.»

I dessa båda fall synes möjligheten av en yttre retning av huden alldeles utesluten, och man kan med full rätt tala om, att hudfenomenen uppkommit på rent psykisk väg.³⁴⁾ Om således retningsfaktorn saknas, så finna vi däremot här en annan faktor, affekten,

vilken icke omtalats vid experimentalfallen, men som vi konstaterat vid förut berörda spontana fall av autosuggestion.

Till slut omtalas ett tredje fall av autosuggestion, vilket Alrutz själv undersökt och för övrigt skildrat i en tidskriftsartikel.³⁵⁾ Det rör sig här återigen om ett brännblåsfenomen. En dam hade försiktigt vidrört en av de yttre blanka luckorna på en kakelugn för att känna efter, om den, såsom hon förmodade, var het. Hon fick därvid en brännblåsa på handen, ehuru luckan i själva verket var kall. Någon affekt var väl här icke förhanden men däremot hudretning genom beröringen av den förment heta luckan.

Det förefaller sålunda, åtminstone för lekmannaomdömet, som om någon av de ifrågavarande faktorerna, hudretning och affekt-tillstånd, måste vara tillstädes vid realiserandet av en spontan stig-matasuggestion. I varje händelse torde fall av autosuggestion, var-vid ingen av dessa faktorer äro verksamma, vara ytterst sällsynta och förutsätta väl en konstant eller tillfällig hypersensibilitet hos subjektet.³⁶⁾

Vi ha nu stiftat bekantskap med en grupp suggestionsfenomen, vars verklighet numera icke kan förnekas. De underliga företeelser, som vi här mött, slå oss med häpnad, men någon principiell skillnad mellan dessa förbluffande organiska suggestionsverknningar och psykiska suggestionseffekter i allmänhet finnes likväl ej. Det torde icke ha undgått oss, hurusom uppkomsten och utvecklingen av gastkramningsmärken, särskilt såsom förloppet skildras i Anna Jönsdotters berättelse och många liknande, förete slående överensstämmelser med dessa stigmatafenomen. Det finns därför ingen anledning att rycka på axlarna åt sådana fall av gastkramning och anse dem samt och synnerligen vara produkter av folkfantasi. Många av dem kunna förklaras såsom stigmatisationsfenomen, därom är jag övertygad. Betrakta vi nu åter Anna Jönsdotters uppgifter, är hennes historia i själva verket icke på något sätt underligare än den obestriff sanna berättelsen om den unga dam, som i doktor Schleichs väntrum blev angripen och stucken av — en elektrisk fläkt.

Då vi nu slutligen ingå på analys av Anna Jönsdotters gengångarupplevelse, kan det vara lämpligt att ställa den i belysning av ett typiskt exempel på gastkramning. Jag vill därför först referera följande fall från modern tid, i vilket de psykologiska sammanhangen kunna klarare skönjas.

»Jag vill här berätta om en märklig upplevelse, som hände på S. gård [i] Södermanland för flera år sedan.

Det var dagarna strax före jul. Min mor jämte två tjänsteflickor arbetade i köket. Så sade min mor åt Anna, så hette en av flickorna, att gå efter vatten, vilket förvarades i en kanna i förstugan. Men just som hon skulle böja sig ned och ösa upp vattnet fick hon ett ordentligt nyp i högra armen, så hon skrek till. (Det är att märka [att] denna flicka inte var rädd för någonting.) Min far som satt på kontoret tittade ut och undrade vad som stod på, men flickan svarade inte utan tog sig på armen. Vår hund, en stor St Bernhard, som legat inne hos min far rusade ut i samma ögonblick och var alldeles ursinnig. Men just som hunden for i väg, var det precis som om en vit skepnad for ut genom den öppna dörren. Hunden följde efter och skällde vilt. Senare på kvällen gingo flickorna ut. Då frågade Annas kamrat, varför hon skrek till ute i förstugan.

— Jo, ser du jag fick ett riktigt nyp på armen och det var säkert sömmerskan som kom tillbaka och ville ha betalt för klänningen som hon sydde. (Sömmerskar som hade dött ett par dagar förut, var nämligen mycket snål och elak.)

Det underliga var ju att strax efter Anna hade sagt detta, blev hon så sjuk. I hög feber samt fick stora sår på armen där nypet var och kring munnen samt en hemsk halsfluss. Mina föräldrar blevo förskräckta och ringde efter en sköterska som bodde i närheten. — Efter två dagar var Anna fullt frisk igen och ingenting syntes av de stora såren och halsen var felfri.»³⁷⁾

Händelseutvecklingen i denna berättelse är i detalj densamma som i fallet Anna Jönsdotter. »Den gastkramade» flickan förnimer en plötslig smärta, som hon — ur stånd att förklara den på annat sätt — associerar med föreställningen om gengångare, får stora sår efter »nypet» och insjuknar häftigt. I verkligheten gestaltade sig förloppet sannolikt på följande sätt. Flickan var redan före »gastamotet» sjuk i halsfluss, varmed som bekant plägar följa hög feber och kroppslig svaghet. Smärtan i högra (!) armen förorsakades av kroppsanspänningen (sträckning?), då hon skulle ösa vatten, således en rent fysisk smärtförnimmelse. Associationen med gengångare framkallades uppenbarligen dels av den oförklarliga smärtan och dels av tanken på den nyss avlidna sömmerskan, med vilken hon hade ett ouppgjort mellanhavande. Att hon befunnit sig i ett feberomtöcknat tillstånd, bestyrkes av uppgiften om hallucinationen, att hon sett en vit skepnad fara ut genom dörren. Såren på armen ha genom suggestion utvecklats ur huddefekter, som uppstått t. ex. genom kärnbristning vid ovannämnda överanspänning. Härför talar det snabba tillfrisknandet efter två dagar, då »ingenting syntes av de stora (!) såren». Flickans suggestibilitet, som under febertillståndet varit extraordinärt starkt, minska-

des i samma mån, som hälsan återvanns. Beträffande såren kring munnen är det väl mest sannolikt, att de hade direkt samband med sjukdomen, ehuru suggestionsverkan icke är helt utesluten. Sår på och vid munnen förklaras nämligen traditionsenligt såsom märken efter »gastakys»³⁸⁾ Förekomsten av dessa munsår måste i alla fall kraftigt bidragit till tvångsföreställningen om gastkramning. Även i detta fall har en skrämselflicka inställt sig. Berättaren är visserligen angelägen poängtera, att flickan icke brukade vara rädd för någonting, men att hon haft en inneboende rädsla för gengångare visar ju själva händelsen, och i det tillfälliga depressionstillstånd, vari hon befann sig, har spökrädslan fått makt med henne.

Återvända vi nu till Anna Jönsdotters fall, finna vi, att »gasten» alldeles som i den anförda berättelsen, allra först givit sig tillkänna genom ett plötsligt grepp (liksom av »en glödande hand»), så att Anna precis som den omtalade flickan måste skrika högt av smärta. Den häftiga smärtförmimmelsen kan här liksom i parallellfallet ha förorsakats genom kroppsanspänning, vilket ej vore så egendomligt, då hon ju var sysselsatt med skördarbete. Smärtan kan således ha varit rent fysisk, men en del av Wigström antydda omständigheter och Annas utan tvivel hysteriska läggning kunna ifrågasätta en smärthallucination. Wigströms olika versioner av händelsen under rågskörden stämma väl överens däruti, att Anna skulle ha skämtat friskt med en mindre pojke om »kärlek och frieri». Huru långt detta skämt drivits få vi en antydning om i Kloka Nanna, och det är väl icke uteslutet, att skildringen i novellen här såsom på flera andra ställen har ett verklighetsunderlag. Om så är fallet, blir man böjd för att antaga, att pojken oförmodat försökt gripa tag i Anna, varvid hon i ett tillstånd av skräck eller ångest omedvetet så att säga anteciperat förmimmelsen av hans tillämnade grepp om hennes midja. Det psykiska förloppet skulle således kunna vara analogt med det i förut omnämnda exemplet med modern och barnet, som drager en pennkniv över sina läppar. Modern väntar, att barnet skall skära sig, vilket icke sker, men hon upplever likväl situationen så intensivt, att hon i färoögonblicket både känner smärtan och får den skada, som kunde ha uppstått. Idén om gastkramning kan ha framsprungit, när Anna märkte att pojken *icke* nupit henne, och då hon ej heller kunnat finna annan naturlig förklaring till smärtan. Genom stark och lång-

varig autosuggestion ha hudmärkena tagit formen av fem fingrar och slutligen en hel hand; till denna utveckling har sannolikt även den uppenbara vanvården bidragit.

Jag har härmed blott velat angiva en alternativ förklaring till uppkomsten av Annas gastkramningsmärken. Om arten av den sjukdom, som Wigström kallar »tvinsjuka» och hon själv »hängsjuka», är svårt att säga något bestämt, då allmogen med dessa sjukdomsnamn avser olika åkommor och några tydliga symtom icke angivas. Tydligt är i alla fall, att det rör sig om ett depressionstillstånd av längre varaktighet, som enligt Annas egen uppfattning utgjorde förebud till den sjukdom, varunder hon fick emottaga sina uppenbarelser.

ANNAS UPPENBARELSER

Rättegångshandlingarna berätta.

Vi ha redan tidigare (s. 17 och 41) tagit del av Anna Jönsdotters och hennes moders berättelser vid det muntliga förhöret hos länsstyrelsen. Såsom nämnts blev hennes redogörelse för uppenbarelserna betydligt fylligare vid förhöret under rättegången, och även övriga då hörda personer lossade villigt på tungans band, varför vi äga ett utomordentligt värdefullt primärmaterial i domstolsprotokollen, vilkas innehåll i vad det rör uppenbarelserna nu skall refereras.

Inför häradsrätten sade sig Anna icke kunna från någon föregående levnadsomständighet förklara orsaken till den förändring, som hos henne föregått. Ända till kort före mikaelitiden föregående år hade hon ständigt haft god hälsa, men vid denna tid hade hon »känt sig af hufwudvärk, något illamående, och gått till sängs». Utan märkbar förändring i sjukdomen inslumrade hon en dag omkring kl. sju på aftonen, då hon vid uppvaknandet efter en timmes förlopp tyckt sig se ett förklarad väsen i vanlig människoskepnad eller en himmelens ängel, någon stund stående invid hennes säng och därpå försvinna, utan att hon från denna uppenbarelse fattat avsikten med ängelns beskickning, emedan han endast bjudit henne uppenbara, vad hon sett.

Längre fram på natten, då flera personer, som underrättats om denna sällsamhet, vakade över Anna, försattes hon åter i medvetlost tillstånd eller slummer, som efter vad hon sedermera av ängeln fått veta, fortfarit tvenne timmar, under vilken tid Anna säger sig ha vistats såväl »uti den öfwer henne öppnade herrligt belysta himlen, som uti därifrån på avstånd belägna mörka afgrunden, samt ej mindre på förra stället åskådat Gud och hans omgifning,

hvaribland hon upptäckt och igenkänt Engeln, den hon med naturliga ögon förut sett, än även i helfwetet skådat djefwulen omgifwen af onda andar, utan att likwäl kunna beskrifwa af hwad hon der erfarit annat, än att Satan med menskelig skepnad, men till det yttre svart, knutig och ful, varit bunden.»

När detta tillstånd upphört och Anna återkommit till medvetande hade hon uppläst verser, som hon lärt av ängeln, vilken hon sedermera blivit varse hos sig vid sängen, där han ösedd av övriga närvarande personer en längre tid uppehållit sig. Anna hade återstående tiden av natten eller till kl. 5 på morgonen fortfarande kunnat betrakta den himmelska härlighet, varav hon kort förut trott sig hava varit delaktig; men ängeln hade då som vid förra tillfället utan vidare meddelande försvunnit, och Anna, som omtalat för de närvarande, vad hon erfarit, fallit i sjukdom, som nio dygn hållit henne vid sängen, dock utan att veta av vad art sjukdomen varit, men yttrat sig med huvudvärk och mattighet.

Med den ovannämnda sjukdomen hade småningom också oron över händelserna försvunnit, och Anna hade som förut förrättat sina sysslor, då en natt kort före sistlidna jultid hon på lika sätt åter infallit i dödsslummer, vilket tillstånd denna gång fortfarande endast en kvarts timma. Ängeln, som inställde sig även vid detta tillfälle, tillkännagav då, att Anna vore därtill utsedd, att hon bland människor skulle bota varjehanda sjukdomar med användandet av omförmälda verserna: Anna medgav likwäl, att ängeln vid intetdera tillfället talat till henne, och vid det sistnämnda, varken med ord eller på annat sätt tillkännagivit denna hans förmodade vilja; men att, som hon uttryckte det, »hennes samvete» så uppfattat avsikten med dessa uppenbarelsen, fastän sådan tanke förut aldrig uppstått hos henne, som om hennes nya uppdrag och angående naturliga botemedels användande mot sjukdomar saknade allt begrepp. Hennes äldre syster, Kerstin, hade vid sistnämnda tillfället legat jämte Anna i sängen och även märkt ängelns närvaro, men henne ensam hade det varit förbehållet förklara ängelns avsikt och vilja, därom hon underrättat Kerstin, likwäl med förbud för henne att göra saken bekant, efter hon alls icke ämnade emottaga uppdraget.

Trenne veckor från sista uppenbarelsen hade förflutit innan hon, driven av inre oro, fann sig nödsakad yppa denna hemlighet för föräldrarna, och sitt lugn återvann hon först sedan hon enligt meddelade föreskrifter företagit sig bota sjukdomar.

Annas uppgifter bestyrktes även nu av modern Karna Olsdotter, som då var 54 år gammal. Hon förmälde, att dottern, som alltid varit vid god hälsa, höstetiden sistlidet år tvenne gånger inslumrat vid en sjukdom och därvid ansetts såsom död, emedan andedräkten såväl som blodets omlopp avstannat, och kroppen såsom vid vanliga dödstillfällen blivit kall, men ansiktsfärgen det oaktat bibehållit sig och jämväl märkbart tilltagit i rodnad under tiden hon andra gången bortslumrat. Vid uppvaknandet hade hon sagt sig vara frisk och upprepat verserna, dem hon sagt sig ha lärt under sömnen av en ängel, och även omtalat, att hon varit i himmelen och där sett Gud.

Därefter hade Anna fallit i sjukdom, som fortfarit nio dygn; men rörande händelsen vid sista jultid ägde Karna Olsdotter ingen annan kunskap, än att Anna därefter visat sig orolig och saknat matlust, som fortfarit intill dess hon för modern yppat vad henne varit av ängeln anbefallt, från vilken tid hon återvunnit sitt vanliga lynne och blivit förbättrad till hälsan. Karna tillade, att många bland dem, som sökt Anna, blivit av henne botade, och att hon därvid använt naturliga medel.

Också Annas halvbroder, åbon Bengt Jönsson i Fjärestad, vid tillfället 30 år gammal, avgav en liknande berättelse som modern. Vid häradsrätten hördes för övrigt en mängd vittnen, de flesta endast rörande Annas helbrägdagörelser, men ett av dessa, drängen Sten Larsson i Vallåkra, som varit i tjänst hos Annas föräldrar, intygade därjämte riktigheten av flickans berättelse om sjukdomen och »dödsslummern».

Eva Wigströms framställning.

För Eva Wigström har Anna Jönsdotter, efter vad författarinnan uppgiver i Tvänne kloka från Skåne, om sin sjukdom och sina syner berättat på ett delvis helt annat sätt.

»Längre fram på vintern blef hon sängliggande», skriver Ave, »och en dag slumrade hon in, som man trodde, för alltid. Men efter några timmars förlopp satte hon sig plötsligt upp i sängen och framsade då, badande i svett, några versar af gudligt innehåll, som ingen förr hade hört. Sedan förtäljde hon för sin mor och syster, att hon varit i 'andeverlden' och i himmelen. På det förra stället hade hon träffat flera aflidna, som hon nu kände igen

och med hvilka hon nu samtalat. Hustrun till en skräddare i byn hade sagt Anna, att hon — hustrun — skulle i hundra år 'sväfva mellan himmel och jord', till straff för sin elakhet mot sin man. Andra andar hade angifvit deras längre eller kortare strafftid för en kärlekslös vandel här på jorden. En ängel hade fört henne omkring här och i himmelen, der hon slutligen fick se Kristus, som befallt henne att genom händernas påläggande bota sjuka. Han hade äfven lärt henne de versar hon derunder tyst skulle fram säga. Äfven hade han gifvit henne nattvarden...

Sedan hon sålunda helt oväntadt återvändt till jordlifvet, tillfrisknade hon hastigt, men dolde omsorgsfullt den befallning hon erhållit; hon ville ej uppträda som undergörerska; hon var blyg och rädd samt älskade verldsliga nöjen. Då låg hon en natt tillsammans med sin äldre syster. De talade om likgiltiga ting, då systemen, hon hette Kerstin, såg rummet upplysas som af en sol, hvilken sänkte sig ned öfver Annas bröst. Kerstin hörde då systemen tala högt med någon och bönligen bedja att blifva befriad från det henne ålagda kallet. Svaret kunde Kerstin ej höra, men af Annas ord förstod hon, att det var vägrande. Men ändå förflöto tre veckor innan hon, drifven av en ständigt manande inre röst, måste lyda kallelsen.

Vid skildringen af denna kallelse har jag hållit mig till de berättelser af henne sjelf, hvilka jag som barn ofta hörde, utan att det föll de äldre allvarsamme männen och kvinnorna, för hvilka hon motsträfvigt och blygt skildrade denna del af sitt lif, in, att det knapt 5 års gamla barnet skulle uppfatta och bevara det hörda. Då jag 1873 besökte Anna, och jag sade henne, hvem jag var, blef hon högst bestört öfver allt hvad jag ur minnet berättade henne om denna tid, men hon medgaf, ehuru motsträfvigt och sorgset, att allt var så som jag erinrade mig det. Inför domstolen har hon deremot ej nämt ett ord om 'andeverlden', utan i stället uppgifvit sig hafva besökt 'helvetet och skådat djefvulen, omgifven af onda andar, utan att likväl kunna beskrifva hvad hon der erfarit, annat än att satan med menskelig skapnad, men till det yttre svart, knotig och ful, varit 'bunden', som det ordagrant heter i rättegångsprotokollet. Då jag blef satt i tillfälle att sjelf läsa målet i Luggude häradsrätts dombok för 1838, igenkände jag mycket väl stilen i Annas skriftliga anföranden. Den som skrifvit detta, var en studerad man, men vid den tiden tiggare. Han var af allmogen på denna ort flitigt anlitad i tingssaker, ty han hade en skarp, sati-

risk penna, och han var väl bevandrad i lagar och författningar. Vid genomläsandet af hans, i Annas namn, skrifna, spetsiga anförande, gick det upp för mig, att hennes vänners hela sträfvan gått ut på att freda henne från en möjlig anklagelse, att ej vara en rätt-troende luthersk kristen. Och att man därför fått henne att inför domstolen förtiga hvad hon enskilt berättat om sitt besök i andeverlden och om andarnes strafftid. I den tiden kunde en dylik misstanke för vantro varit svår nog. Men det är då ej att undra på, om Anna blott obetydligt beskref besöket i afgrunden; ty detta har utan tvifvel blifvit henne dikteradt af den gamle vinkeadvokaten, men har säkert varit henne motbjudande att efter-säga.»¹⁾

Eva Wigström skriver vidare i understreckaren i Svenska Dagbladet 1890: »Detta lidande (hängsjukan) öfvergick till en häftig sjukdom, i hvilken hon, enligt hennes omgifnings mening, en dag aflid...

Enligt bruket, skulle Anna ligga i sin säng tills kroppen kallnade, och så hände det här, att den förmenta döda efter flere timmars förlopp (jag har hört högst olika uppgifter om denna tidrymd, än 24, än 12, än 9 timmar) och drypande af svett med hög röst uppläste några verser så många gånger, att de måste fastna i minnet. Derefter, under inflytande af sina syner, berättade hon, att en engel tagit henne med sig in i andeverlden, der hon först sett andar 'sväfva emellan himmel och jord', dömda till en dylik fredlös och hemlös tillvaro under längre tidrymder, till straff för synder eller brott. Där träffade Anna flere aflidna, hvilka hon igenkände och talade med. Sedan förde engeln henne till Frälsaren i himlen; af honom mottog hon den befallning, att bota sjuka på det sätt, han då lärde henne samt genom de verser han förestafvade, och då hon gifvit honom löftet att lyda, meddelade han henne nattvarden.

Så lyder den skildring, som outplånligt fäst sig i mitt minne. Deremot talas blott om himmel och helvete och ej ett ord om 'andeverlden' i den handling, som hon inlemnad till Luggude häradsrätt. Men då denna försvarsskrift, eller redogörelse, är skrifven af en på den tiden vida bekant tiggare, om hvilken man ej viste mera, än att han i sin ungdom varit 'lagkarl', är denna handling föga tillförlitlig i detta fall, då vi besinna, att år 1838 kunde det ha varit *farligt*, att tala om något, som liknade en skärseld. Äfven verserna torde af försigtighetsskäl vara 'filade', ty de äro temligen

osammanhängande. En afskrift, efter Annas egen diktamen, egde mina föräldrar, men den var ej tillgänglig för oss barn, och vid barndomshemmets upplösning torde detta papper ha blifvit bortkastadt som alldeles värdelöst.

Sedan Anna tillfrisknat, ville hon ej påminna sig det som händt henne medan hon låg som död; men engeln — så uttryckte hon sig — lemnade henne ingen ro, och Annas syster såg en natt hur ett strålände sken syntes på Annas bröst och hon hörde denna tala med någon, hvars språk hon ej kunde uppfatta, men hon förstod, att Anna nödgades, mot sin vilja, lofva engeln att hon skulle bota sjuka.»

Källkritik.

Vid en jämförande granskning av de olika berättelserna om Annas uppenbarelsen finner man, att de i det stora hela överensstämma i fråga om det yttre förloppet, undantagandes att Eva Wigström omtalar endast två tillfällen, då Anna blifvit »bortryckt» och haft uppenbarelsen, medan däremot hon själf omnämmer tre sådana tillstånd, då ängeln visat sig för henne. Med avseende på uppenbarelsernas innehåll föreligger däremot på några icke oväsentliga punkter skiljaktigheter emellan Annas egna berättelser år 1838 och Wigströms senare framställningar, varjämte Annas besök i »andevärlden», vilken episod alls icke omnämnes i rättegångshandlingarna, fått intaga ett framskjutet rum i Wigströms skildringar. Vi kunna naturligtvis icke blunda för dessa divergenser, då det ju för vår undersökning är av största vikt att äga säkrast möjliga underlag av fakta, och vår uppgift blir därför närmast att söka åvägabringa klarhet i punkter, där källorna äro oense.

Tidigare har jag framhållit, att Annas utsagor vid häradsrätten präglas av klarhet och uppriktighet, vilket i första hand är en hennes egen förtjänst, men också får tillskrivas en skicklig förhørsledare och klarsynt — kanske rent av förstående — domare, varom protokollsjusteringen för övrigt här och var bär vittnesbörd. Vad hon uttryckligen sagt inför rätten måste därför godtagas. När Wigströms uppgifter direkt motstrida Annas egna, måste de förra fränkännas källvärde. Annorlunda ställer sig saken, då Wigström anför sådant, som ej finnes i Annas berättelser, såsom framförallt episoden med besöket i »andevärlden».

Wigström har, såsom av det föregående framgått, vid upprepade tillfällen hört Anna berätta om »andevärlden», och vi sakna fog för tvivelsmål om berättelsens äkthet. Anna har säkert erfårit denna upplevelse på samma sätt, som hon förnummit sig vara i himmelen. En senare avsiktlig tilldiktning må således anses utsluten. Vid tiden för uppenbarelserna har Anna icke visat minsta tendens till att vilja göra sig intressant — tvärtom behöll hon sina religiösa upplevelser för sig själv — och det är därför otroligt, att hon genom berättelsen om mötet med de avlidnas andar velat skapa sensation hos sin omgivning. Episoden i mellanriket saknar också sammanhang med kallelsen till helbrägdagörerska och har därför ingen betydelse i utövändet av hennes följande verksamhet som sådan. Även ur denna synpunkt saknas motiv för en avsiktlig fabulering.

Som skäl för att Anna inför myndigheterna uraktlåtitt att omtala denna del av uppenbarelserna anför Wigström, att Annas vänner uppmanat henne förtiga detta, eftersom hennes andevärld allt för mycket erinrade om katolikernas skärseld och sålunda kunde åsamka henne ytterligare anklagelse för villomeningar i religionen. Det är mycket sannolikt, att Wigström här anger den rätta förklaringsgrunden till att vi icke påträffa någon beskrivning av »andevärlden» i de offentliga handlingarna. Anna har i så fall blivit varskodd redan före landshövdingeförhöret, men det är också troligt, att hon själv icke haft tanke på, att hennes berättelse om upplevelserna i »andevärlden» kunde komma att betraktas såsom stridande emot »den rätta läran».

Så långt kunna vi följa Eva Wigström, men då hon i fortsättningen menar, att helvetessynen aldrig existerat hos Anna, utan blivit helt och hållet uppdiktad med hjälp av en advokat för att blanda bort korten, kunna vi icke dela hennes mening. Visserligen är Anna fåmäld och ordfattig, när hon vid rätten berör detta ämne, och inför länsstyrelsen har hon kanske icke direkt nämnt något härom, eftersom förhørsprotokollet ej upptager någon sådan berättelse. Ur detta förhållande kan man dock icke draga sådana slutsatser, som Wigström kommit till, men däremot tyda omständigheterna på, att helvetessynen lämnat endast svaga intryck vid sidan av den henne överväldigande upplevelsen att hava skådat Gud i himmelen och mött Kristus. Hon förmåler uttryckligen, att hon vistats i »avgrunden» och sett djävulen utan att kunna närmare beskriva, vad hon sett, men under rättegången ansatt på

denna punkt har hon förmodligen försökt fullständiga bilden med några traditionella, stereotypa drag i djävulens gestalt. Var det verkligen meningen, att helvetessynen skulle ersätta synen av »andevärlden», kunde man självfallet vänta sig, att beskrivningen fått större omfång och mera utsökta detaljer; härtill saknas icke stoff i folktraditionen. Det är slutligen anmärkningsvärt, att helvetet och djävulen omtalas redan i de verser, som Anna omedelbart efter uppvaknandet ur sin »dödsslummer» uppläste för en häpen omgivning, och som tidigast upptecknats hos länsstyrelsen. Även härvidlag anser Wigström ett falsarium vara förhanden. Jag skall närmare diskutera frågan på det ställe, där Annas särregna diktning göres till föremål för undersökning.

Även i ett annat avseende av mera väsentlig betydelse gå berättelserna i sär. Det gäller tidpunkten, då Anna undfick kallelsen att bota sjuka. Enligt länsstyrelsens protokoll skulle Anna ha uppgivit, att hon medan hon under sin »dödsslummer» befann sig i himmelen fått befallning av en ängel att bota sjuka, och denna uppgift återfinnes hos Eva Wigström, dock att befallningen enligt henne utgått från Kristus själv *eller* en ängel. Vid häradsrätten har Anna däremot berättat, att hon till en början icke fattat syftet med ängelns besök under sjukdomstillståndet vid mikaelitid, (»emedan han endast bjudit henne uppenbara, vad hon sett»). Först då ängeln en afton närmare jultiden för tredje gången uppenbarat sig vid hennes säng, hade han befallt henne att med användande av de verser, som Kristus tidigare lärt henne, utöva helbrägdagörelse.

Den bristande överensstämmelsen i Annas egna berättelser torde ha sin förklaring däri, att länsstyrelsens protokoll är helt summariskt beträffande uppenbarelsernas innehåll, varemot domstolsprotokollet är innehållsrikare, emedan förhöret vid rätten varit mera ingående i detaljer. Det kan därför icke råda någon tvekan om, att den senare versionen av framställningen bör tillmätas största sanningsvärdet. Den bekräftas för övrigt av såväl Annas mor och syster som av omständigheterna i övrigt, och innebär således bl. a., att Anna först omkring två månader efter den tidigaste uppenbarelsen vunnit klarhet med dess syfte.

Eva Wigströms skildringar innehålla också en del detaljer, som icke stå att finna i handlingarna, men som därför icke böra förkastas. Så kan uppgiften, att Anna menat sig ha emottagit natt-

varden av Kristus, vara fullt överensstämmande med vad Anna sedermera berättat på tu man hand för sina vänner.

Efter denna prövning av källmaterialets halt och utmönstring av uppgifter, som förefalla mindre sannolika eller orimliga, vilja vi, med bibehållande av flickans eget uttryckssätt, försöka sammanfatta, vad som faktiskt synes ha vederfarits henne under senare delen av år 1837.

Första uppenbarelsen.

Alltsedan den uppskakande händelsen under rågskörden — i augusti månad — kände sig Anna »hängsjuk» och olustig, och vid mikaelitid — i slutet av september eller början av oktober — ansattes hon av huvudvärk och illamående och lade sig till sängs. Vid sjutiden på aftonen samma dag hon intagit sängen, inslumrade hon i en dvala, som varade omkring en timmas tid. Då hon därefter uppvaknade, såg hon ett »förklarat väsen» eller en »himmelens ängel» stå en stund vid hennes säng, i det han blott bjudit henne uppenbara, vad hon sett.

Andra uppenbarelsen.

Längre fram på natten försattes hon i »medvetlöst tillstånd eller slummer», som sannolikt varat omkring två timmar. Andedräkten och blodomloppet hade avstannat och hennes kropp blivit alldeles kall, men rodnaden på kinderna hade bibehållits. Hon ansågs ha dött.

Vid uppvaknandet satte hon sig plötsligt upp i sängen och uppläste, drypande av svett, med hög röst några verser av »gudligt innehåll». Läsningen upprepades gång på gång.

Härefter berättade hon för närvarande anhöriga och andra tillkallade personer, att hon under sin »dödsslummer» varit i himmelen, helvetet och »andevärlden». — I »den härligt belysta himmelen» hade hon skådat Gud och hans omgivning, varibland hon igenkänd den ängel, som hon förut sett »med naturliga ögon». Denna ängel (eller Kristus) hade lärt henne de verser, hon uppläst, och Kristus hade givit henne nattvarden. I »andevärlden» hade hon sett och samtalat med avlidnas andar, vilka enligt vad en av henne igenkänd avliden skräddarhustru upplyst, till straff för under jordelivet begångna synder voro dömda att under viss tid sväva mellan himmel och jord. I helvetet hade hon sett såväl djävulen som hans onda änglar. Djävulen tedde sig i mänsklig gestalt och var bunden.

Även sedan hon uppvaknat såg hon samma ängel vid sängen,

och ända till klockan fem på morgonen kunde hon betrakta »den himmelska härlighet», som hon beskrivit för de kringstående.

Tredje uppenbarelsen.

Omedelbart efter uppvaknandet kände hon sig fullkomligt frisk, men därpå hade hon »fallit i sjukdom», vilken yppade sig såsom huvudvärk och mattighet. Under nio dygn kvarstannade hon i sängen men kunde sedan återtaga sina sysslor.

En natt kort före jultiden — i medio av december — inföll hon, sedan hon gått till sängs, åter i »dödsslummer», som denna gång varade endast en kvarts timma. Annas syster, som låg i samma säng, hörde henne högt tala med någon, som Anna sedan påstått vara ängeln. Denne hade tillkännagivit för Anna, att hon vore utsedd till att bota sjuka bland människorna. Ingen mer än systemen hade fått vetskap om denna händelse.

Denna sista uppenbarelse gjorde Anna ängslig och orolig och förorsakade henne »matleda». Tre veckor senare — i början av januari 1833 — yppade hon emellertid ängelns budskap för föräldrarna, varpå hon begynte bota sjuka. Först därmed återvann hon sin hälsa och sitt naturliga, goda lynne.

Annas verser.

Den första övertygande livsyttningen från Anna, sedan hon återvänt till det jordiska, var hennes uppläsning av de i det föregående ofta nämnda verserna. Av dem finnas två samtida uppteckningar efter Annas diktamen 1833, den ena verkställd i länsstyrelsen, sannolikt egenhändigt av landssekreteraren C. G. Bråkenhielm, och den andra vid häradsrätten. Verserna intagas här i den lydelse, vari de förekomma i häradsrättens dombok och som endast i ortografiskt hänseende skiljer sig från Bråkenhielms uppteckning. Till jämförelse återgives den sistnämnda i faksimile (s. 69). Verserna lyda sålunda:

»I hemmelen der jag har wa't
en gång skall komma,
på den stora doma dag,
det sker med fröjd och froma,
det är efter Guds behag.

I helfwetet jag wandrat har,
 ibland hans Engla Skara;
 Satan han står bunden der,
 slår han mäst i snara;²⁾
 hans Englar gå omkring i werlden att bedraga.
 ynglingar och många fler, dem till en stor skada,
 andra följa med, sin Englaskar uti
 den stora salen, der Gud han sken
 så ewigt klar
 der ewigt glädje war.
 Nu har jag läst, den wersen ut,
 jag mera skull' utföra
 de ä' ej alla inne här
 som detta skulle höra.»

Det är mycket skral poesi i dessa av Annas himmelske ledsagare inspirerade verser, och vi törs nog instämma med en dåtida skribent, H. P. Klinghammer, när han konstaterar, att verserna, oaktat deras föregivna gudomliga ursprung, äro av ett så ytterst ringa poetiskt värde och av så föga sammanhang sinsemellan, att knappast en Haquin Bager, ännu mindre en ängel skulle kunna antagas såsom desammas författare.³⁾ Vår uppgift är emellertid icke att öva litterär kritik, utan vårt intresse knyter sig framför allt till de psykiska krafter, som förmått öppna den poetiska ådran hos denna enkla, prosaiska flicka — låt vara, att utflödet näppeligen återspeglar dess gudomliga ursprung.

Hos Eva Wigström finna vi ingenstädes dessa verser. Hon har tydligen aldrig kommit sig för att meddela dem åt sina läsare. Kanske är det formens bristfällighet och stoffets torftighet, som återhållit henne, och som rent av gjort henne generad å sin hjältinnas vägnar?⁴⁾ Såsom en nödtvungen ursäkt får man i så fall uppfatta författarinnans upprepade påståenden, att uppteckningarna äro gjorda efter en avsiktligt förvanskad version men icke efter den ursprungliga och äkta. En sådan skulle ha funnits upptecknad i Aves föräldrahem men sedermera förkommit. Själv har hon dock aldrig sett den och tydligen ej heller haft närmare kännedom om innehållet.

Vad som i föregående avsnitt anförts såsom skäl emot Wigströms först på 1870-talet grundade mening, att helvetesinteriörerna uppdiktats för att ersätta skildringen av »andevärlden», gäl-

O himmel den jag har varit
 En gång skall komma
 På den stora domne dag
 Det skall med fräjd af komma
 Hel ar efter Guds befall.
 O helvetet jag medred har
 I bländ hans engla skara
 Satan han på kunden stad
 Där han mått i snara
 Hans englar går omkring i världen ad
 heftiga ungdomen och många fler den
 hvar en för skada. Aurora följer med den
 för engla skara uti den stora ^{Salen} ~~salen~~
 Där Gud han skall på ofant heter - där
 ofant glädje var
 Nu har jag lust de verser ut
 jag några skulle utfara
 Det då ej allvinn har som detta
 Skulle vara. —

Annas verser. Enligt den i länsstyrelsen gjorda uppteckningen.

ler även ifråga om hennes påstående, att verserna på motsvarande sätt skulle vara korrigerade med tillhjälp av den i rättegången anlitade advokaten. En sådan tilldiktning skulle utan tvivel efterlämnat stilistiska spår, men så vitt jag kan finna företer strofen om helvetet och djävulen ingen påtaglig avvikelse i dylikt avseende. Jag tror icke, att Anna i normalt medvetandetillstånd varit kapabel att författa så mycket som en enda versrad, och jag tror ej heller, att en förfallen advokat, han må ha varit hur avsigkom-

men som helst, varit i stånd till att så lyckligt imitera ett pekoral av detta slag, ty att med vett och vilja skriva pekoral är förvisso ett konststycke, som icke åstadkommes av en och var. Jag är således övertygad om ifrågavarande strofs äkthet och att ingenting blivit tillagt. Huruvida den ursprungliga versionen härutöver innehållit en passus om »andevärlden», som aldrig kommit till offentligheten utan blivit struken före uppläsningen för länsstyrelsen, är vanskligt att avgöra, men det synes icke uteslutet att så varit fallet. Denna passus har sannolikt haft än mera prosakaraktär än de delar av verserna, som vi känna genom uppteckningarna. Samtalet med den svävande skraddaränkan och andra motiv från »andevärlden» ha säkerligen icke med samma lätthet låtit sig återgivas i bunden form, och traditionella, poetiska uttryck för upplevelserna i mellanriket ha ej stått till buds, såsom när det gällt himmelriket och helvetet. Har en censurering skett, så har denna naturligtvis gjorts av rent opportuna skäl och förvisso icke till följd av litterär självkritik.

Det må nu förhålla sig med denna sak, som det kan. Ett faktum kunna vi under alla förhållanden fastslå, nämligen det, att dessa verser, som Anna läst över tusentals sjuka icke innehålla en enda mening, som hänsyftar på helbrägdagörelse om icke möjligen orden »Jag mera skull' utföra», men detta är högst tvivelaktigt. Denna läsning är varken bön eller signelse. Dess påtagligt episka innehåll sammandrages icke till en episk formel av gängse typ, ehuru man med god vilja kanske skulle kunna få fram en sådan genom att tänka sig en avslutning med exempelvis: »Såsom Kristus botade mig, när jag var hos honom i himmelen, så skall han nu ock bota dig» — eller något liknande. Men huruvida Anna, när hon mumlade fram sina verser, gjort något dylikt tillägg, veta vi icke.

Verserna äro — eller rättare sagt åsyfta att vara — helt enkelt en förkunnelse av vad som vederfarits Anna i den andra världen. Noga taget innehålla de sålunda den första autentiska berättelsen om uppenbarelserna ur hennes egen mun. Men berättelsen är som synes ytterligt fragmentarisk och ofullständig; den har så att säga stannat i stöpet. Uttrycksmedlen ha dominerat tankeinnehållet och ideligen fört berättarskan in på avvägar med påföljd, att vad som egentligen skulle ha blivit sagt aldrig kommit till klart uttryck. För vår kännedom om uppenbarelsernas innehåll har därför denna primärberättelse så gott som intet värde, men ur psykolo-

gisk synpunkt äro verserna såsom en specifik yttring av Annas sjäsliv av mycket stort intresse för oss och fördenskull värda vår uppmärksamhet.

Det råder intet tvivel om, att flickans lika plötsligt påkomna som oanade förmåga att »tala på vers» väckt den största häpnad hos de vid hennes förmodade dödsläger samlade familjemedlemmarna och grannarna. Ett under hade skett. Sådan är i övervägande fall den populära tydningen av det slags fenomen, vilka benämnas automatism och till vilka Annas diktning, såväl med hänsyn till de yttre omständigheterna som det sannolika psykiska förloppet måste hänföras. När Anna uppvaknade ur sin dvala, befann hon sig i ett utpräglat extatiskt tillstånd med starka hallucinationer. Under tiden som hon uppläste verserna, betraktade hon oavbrutet »den himmelska härligheten» och vid hennes säng stod fortfarande ängeln, som lärt henne verserna. Jag skall längre fram i annat sammanhang ingå på arten av denna extas och vill här endast poängtera, att Anna, ehuru hon själv ansåg sig ha »uppvaknat ur dödsslummern» och »återkommit till medvetande», ingalunda kan ha varit vid fullt och klart medvetande utan befunnit sig i ett gränstillstånd mellan dröm och vaka. Det är alltså under ett sådant själstillstånd, som hennes gudliga tal plötsligt och utan förberedelse bryter fram såsom en improvisation, men en improvisation, dikterad av ett »gudomligt väsen», vars ord utan Annas vilja blivit lagda i hennes mun. Så uppfattar hon själv saken. Denna tvångskaraktär kommer för övrigt till otvetydigt uttryck även däri, att hon ideligen upprepade verserna med ljudlig stämma. Den starka passivitet, som Anna själv tillskriver sig, är just ett utmärkande drag för automatism, såväl den automatiska inspirationen som det automatiska talet, vartill vi måste hänföra hennes prestation.

VI

DET INSPIRERADE PREDIKANDET I SVENSK FOLKRELIGIOSITET

Den form av automatiskt tal, varmed Anna Jönsdotters diktning äger närmaste frändskap, är vad man plägar kalla det inspirerade predikandet, en företeelse, vilken i likhet med tungomålstalandet är bäst känd från religiösa massrörelser och då har epidemisk karaktär.

Predikosjukan.

I vårt land utvecklades en sådan epidemi på 1840-talet i Småland och Västergötland samt ett par andra mellansvenska landskap, vilken fick det betecknande namnet predikosjukan¹⁾. Rörelsen, som även gick under benämningen roparerörelsen, var av rent inhemskt och folkligt ursprung och utvecklades aldrig till någon egentlig sekt. Roten och upphovet till det hela var den egendomliga andliga kris, som en sextonårig bondflicka, Lisa Andersdotter i Hjälmteryd i Småland genomgick under en sjukdom år 1841. Hennes omvändelsehistoria är ganska säregen. Medan hon var sängliggande brukade hon fördriva tiden med att läsa högt och sjunga. Till en början var det oftast populära visor av världsligt innehåll, men då repertoaren började tryta, begynte hon istället att sjunga psalmer och andliga sånger samt läsa tillgängliga uppbyggelseböcker. Efter några månader började hon ofrivilligt att sjunga och slutligen att lika tvångsmässigt hålla predikningar om bot och bättring. Predikningarna skedde dock endast, när åhörare infunno sig. Hon föll då i en slags dvala, och när hon uppvaknade därur, började hon predika.²⁾ Många drag hos henne, såväl i karaktärsdaning som uppfostran och levnadsomständigheter påminna

starkt om Anna Jönsdotter. Liksom denna skildras Lisa Andersdotter som en fullkomligt frisk och stark flicka, ända tills sjukdomen bröt in, med oförvitlig vandel samt klart förstånd men utan ringaste spår av svärmisk religiositet. Hennes tankar och håg voro — alldeles som hos Anna — tvärtom riktade mot det världsliga.

Nu inträffade det underliga, att personer, som kommo i beröring med Lisa och närvaro vid hennes predikningar själva föllo i dvala och började predika eller ropa, som detta slags predikande kallades, och smittan spred sig med förvånande hastighet bland personer av alla åldrar, dock företrädesvis yngre kvinnor och barn. Talrika berättelser skildra, hur det tillgick, när »rösterna» — så benämndes de anfäktade — ansattes av predikosjukan. Ofta förlöpte det på samma sätt som hos Lisa Andersdotter, d. v. s. att de ansatta först försjönko i dvala och vid uppvaknandet började predika, men av många berättelser att döma predikades vanligen under själva dvaltillståndet.

En samtida iakttagare skildrar ropandet på följande sätt:

»De rätta rösterna ligga en half, stundom en hel timma, i dwala, innan ropningsdriften öppnar munnen. Det är förundransvärdt att se huru det tillgår då de insomna, huru symptomerna börja i fingerspetsarna och fötterna och awancera genom lemmarna emot bröstet, som kommer i rörelse, och slutligen stiga upp emot munnen. Somliga ligga stilla, bleka som lik, alldeles orörliga, men bröstet är i rörelse innan ropet börjar, hwilket är lika för alla. Man kan icke obserwera andedrägten, ehuru de förmodligen måste andas. Alla dessa företeelser weta rösterna under dwalan icke af. Jag har welat se och utforska allt hwad jag kunnat, och kan detta oakadt ingenting begripa, utan blott se och höra hwad som sker.»³⁾

Den citerade författaren, vilken vid samlandet av sina uppgifter synes ha bemödat sig om noggrannhet och objektivitet, meddelar flera utförliga referat av »predikningar», som hållits särskilt i socknarna Rydaholm, Ryssby och Berga, och vi vilja som prov på dylika »rop» återgiva följande brottstycken.

Den 30 januari 1843 höll en *fyraårig* dotter till Sven i Norra Karlsgårde (Rydaholms socken) en halvtimmeslång predikan, efter att dessförinnan ha legat i djup dvala under en timmes tid. »Rösten» talade sålunda:

... »Käre själar! har ni läst er hjerte-bibel ännu? Käre själar görer bättring, tiden är kort. Käre själar! gån upp på Golgatha berg, der ligger våra bröllopskläder... Det är förskräckligt att här skall dukas två Nattwardsbord. Då Jesus dukar Sitt bord, så passar djefwulen på att duka sitt bord, men hans

bord måste stå bakefter... Käre själar! gå in till det bortra, utan trängen eder framom, der finnes Jesus...⁴⁾ Tron I icke Bibeln, så tron I icke våra rop. Om Jesus icke sagt mig hwad jag skulle ropa, hwad skulle jag kunna säga? säg mig det!»

Detta rop gjorde på folket en obeskriflig verkan, säger observatören, långt mera än de äldre personernas yppersta bättringsrop, så att de församlade, både yngre och äldre, föllo i stor gråt däröver, att ett fyraårs barn kunde tala så. Många sade: »Nu kunna wi se, det är af Gud.» Barnet började ropa dagen före julafton och fortfor en gång om dagen varje afton hela julhelgen 1842, men på nyåret var det långt uppehåll emellan varje rop. »Att detta barn, lika med andra röster, talat i dwala utan medwetande, är den bestämdaste sanning», tillägger författaren.⁵⁾

Jag har valt denna »barnaröst» ur samlingen såsom ett typiskt exempel på predikostilen, emedan barnpredikningar i själva verket alls icke voro sällsynta och i ingen mån skilde sig från de vuxnas. Man måste ju dock erkänna, att varken ordval eller uttryckssätt i denna predikan tillhöra en normal fyraåring, som därtill knappast ännu lärt läsa ur bok, och det kan icke förvåna, att åhörarna trodde sig förnimma Guds egen stämma.

Men vad skall man väl tro om följande berättelse ur samma källa?

»På Ryet är ett litet barn endast 2 år gammalt, som föll omkull på golfwet och kom i dwala under det modren, ensam, hemma höll på att baka bröd. Hon trodde att barnet dog, upptog det i sin famn och lade det i en säng, men fann barnet wara styft i alla leder, eller stelnadt, hwadan modren sprang ut och ropade hem från sitt arbete en tjenstepiga. Då hon återkom hade redan det lilla barnet börjat ropa, men hade ingenting mera att säga än: 'Se! himmelen går i watten! Ack! se himmelen är så grann!' och dermed fortfor barnet 1/4 timma, och sedan uppwaknade det fullkomligt friskt. Endast 3:ne gånger har barnet ropat på lika sätt. Barnet har icke haft några ryckningar, dess lilla rop har också alldeles upphört och barnet är wid god helsa.»⁶⁾

Ett svar på denna fråga finner man kanhända i Gustaf A. Aldéns bok I Getapulien, där han underhåller sina läsare med berättelser ur muntlig tradition om, bland annat, roparerörelsen, »ängladansen», hopparesekten och andra exklusiva inslag i det småländska fromhetslivet. På tal om den förstnämnda skriver han: »Äfven till barnen sträckte sig dessa predikosymptomer och husen fylldes af folk för att lyssna till sjuåringars ropande och predikande. Sedermera kom nog i dagen — jag har råkat

en man, som predikade i sin barndom — att föräldrarna ingaf barnen, hvad de skulle säga och eggade dem till anfäktelser, hälst gåfvor af alla slag äfven här inflöto i de fattiga hemmen.»⁷⁾

Förklaringen är nog delvis riktig, ty extatiska massrörelser draga ofta med sig simulanter och bedragare, och uteslutet är väl ej heller, att smälningen någon gång — sin påstådda natur trogen — ansett en viss ekonomisk förtänksamhet vara på sin plats här som i andra livets skiften, men jag tror alls icke, att den kan vara allmängiltig. Det kan nämligen i själva verket visa sig vara betydligt svårare att lära ett litet barn att imitera en ropare än att få det till att bli en ropare. Smittorisken är som störst just vid rollens inlärande.

Huru tomma och stereotypa många av dessa böne- och bättringsrop än äro — vår förut citerade observatör förklarar, att alla de röster, han hört, blást i en och samma basun: tro, omvändelse och bättring — kan ett mera ingående studium av dem säkerligen giva ganska värdefulla inblickar i denna allmoges trosliv och föreställningsvärld, men framför allt lämna de förträffliga bidrag till belysning av det automatiska talets psykiska mekanism.

Predikosjukan, vilken i religiöst avseende blivit föremål för mycket skiftande värdesättning, avtog efter några få år. Därefter har den i sin ursprungliga epidemiska form endast tillfälligt visat sig hos oss i samband med väckelserörelser, såsom t. ex. i Värmland på 1850-talet bland de s. k. sovarna.⁸⁾ I Finland har den däremot florerat i vår sena tid, och de finska s. k. sömnpredikanterna göra emellanåt mycket väsen av sig.⁹⁾

Extaspredikanter.

Utan samband med religiösa epidemier sådana som predikosjukan har det inspirerade predikandet hos oss som annorstädes visat sig hos enstaka personer allt sedan gamla tider. Det är säkert berättigat antaga, att mången sådan talare varit tillfinnandes bland generationer av ordets tjänare, ehuru arten av deras predikoinspiration i regel ej låtit röja sig, kanske mest därför, att talets utförsåvör, de må vara av ena eller andra slaget, nu en gång anses följa med kallelsen såsom en naturlig sak. För att framställa ett sådant fall från förra seklets början kan emellertid nämnas en präst i Gnosjö i Småland, komministern Karl Lund, vilken,

enligt vad Aldén berättar i sin nyssnämnda bok, visade omisskännliga symtom av predikosjuka.¹⁰⁾

De folkliga predikanterna av denna kategori ha givetvis mera tilldragit sig uppmärksamheten, och flera av dem känna vi ganska väl genom folkböcker och offentliga aktstycken. De flesta av dessa »predikare» visa mer eller mindre tydliga beröringspunkter med Kloka Anna, och jag skall därför i största korthet — utan att närmare ingå på deras ofta tragiska levnadsöden — nämna några av dem med framhävande av sådana drag, som kunna tjäna oss till psykologiskt jämförelsematerial.

Lisbetta Isacsdotter (Solvarvsängeln). I Tidersrums socken, Östergötland, levde i mitten av 1700-talet en torpardotter, Lisbetta Isacsdotter, som genom sina predikningar gav upphov till en fanatisk rörelse i trakten. Hennes »nom de religion» var Solvarvsängeln, vilket egendomliga namn förskrev sig från hennes hemvist, torpet Solvarv under Somenäs säteri. Sjutton år gammal insjuknade hon 1750 och blev därvid, såsom hon påstod, upplyst och »intagen» av en från himmelen nedkommen ängel. Hon förblev sängliggande återstoden av sitt liv, vilket 1767 ändades på Linköpings hospital, dit hon forslats två år före sin död. Hennes lidandes historia röjer tydligt psykopatiska symtom hos henne.

Till en början utmärkte hon sig som svältkonstnär i fullkomligt samma stil som den riksbekanta pigan Ester Jönsdotter i Norra Åby i Skåne (1700-talets början) och pigan Sigrid Nilsson från Sunnerby i Skaraborgs län (1700-talets mitt), båda mycket omskrivna av sin tids lärde. Under ett års tid jollrade hon som ett barn med späd röst. Denna »röst», som var olik hennes egen och som hon kallade för »Vita ängeln» och »Rachel», började därefter att läsa »ganska vackra böner» och att sjunga psalmer »på et ganska ljufligt och rörande sätt, och under besynnerligen ljufliga Melodier». Mest varje söndag predikade »rösten» om bot och bättring med text tagen ur psalmboken. Predikningarna höllos från sängen, bakom de ständigt fördragna sparlakanen, som då brukade röra sig och fläkta »såsom af et sakta väder». Vid sitt tal använde rösten »Rachel» aldrig orden »jag, min, mitt» etc., utan de utbyttes mot »I, eder, sin» etc. Därför börjades Herrens bön sålunda: »Fader eder, som är i himlen, helgat varde hans namn, tillkomme hans rike...» På liknande sätt lästes psalmer. I predikningarna förekommo också egendomliga talesätt och särregna benämningar som t. ex. tjänstekrans i stället för predikstol;

huvudstam — biskop, vinkstjärt — fisk, helg — eld, dubbelörsing — drucken.

En av Solvarvsängeln's predikningar är bevarad i en samtida uppteckning. Några rader ur den må anföras såsom stilprov.

»Den Hvite (ängeln) säger att här äro så många odygdige inne; de få lof att gå ut somliga, annars få de höra sina bedrifter... Omvänder Eder innan J gå härifrån. Jag [!] hvarken hörer eller ser, men somliga säga att jag gör begge delar... Den Hvite säger mig att om J viljen blifva Guds barn, så skolen J intet dömna hvarken mig eller mina anhörige... Den Hvite går bort, och nu håller jag upp en stund. — Bedjen Gud att J få åtnjuta den glädje som är i Guds rike; fast jag har litet ondt, har jag den fått... Nu är det Christi klara engel som talar genom min mun... Nu slutar jag mitt tal.»

I fallet Lisbetta torde det vara riktigare att tala om besatthets-tillstånd än automatiskt inspirationstillstånd; gränsen mellan båda dessa tillstånd är vag. Det framgår av referatet, att två olika subjekt voro verksamma vid Lisbettas predikningar. Det ena var hennes egentliga (normala) jag och det andra »Rösten» alias »Vita ängeln» alias »Rachel», som ju »intagit» henne. Det förra subjektet uttrycker sig i jagform och anför emellanåt vad »ängeln» säger. Denna däremot måste — åtminstone i böner och psalmsång — uttrycka sig i tilltalsform. Besattheten kan därför betecknas såsom partiell. Hur hon tedde sig under det hon predikade, har man ingen upplysning om, eftersom sparlakanen jämt voro fördragna vid dessa tillfällen, men vid en visitation 1762 tog sig biskopen före att lyfta litet på förlåten, och därvid begynte bröstet att hävas på henne, och kroppen »vingas såsom en matsk i en myrestack.» Solvarvsängeln hör onekligen till den typ av anfäktade, som så träffande plägar benämnas »sängliggande helgon». Någon gloria kunna vi visserligen icke skönja hos henne, men ingen må väl förmena den stackars kvinnan att räknas till helgonens skara — åtminstone psykologiskt sett.

Solvarvsängeln's förkunnelser ställde till mycket trassel bland folket, och både de andliga och världsliga myndigheterna måste slutligen gripa till hårdhandskarna med henne. Sedan hon inför en präst avlagt »fullständig bekännelse» om sitt »bedrägeri», dömdes hon till böter för gäckeri med gudstjänsten, vidskepelse m. m. och insattes, som nämnts, på hospital. Att kvinnan var själssjuk framstod ej klart för domarna. Först i hovrättens slutliga utslag, som avkunnades efter hennes död¹¹), talas om, att

hon varit »intagen av sådan sjukdom, att hon därunder börjat kvilla om änglasyner och ingivelser». ¹²⁾

Karin Pehrsson (*Den predikande pigan*). På 1770-talet framträdde i Närke och slutligen i Stockholm en tjuguarig bondflicka från Hardemo i nämnda landskap och väckte en del uppståndelse med sina gudeliga predikningar. ¹³⁾ Hon hette Katharina (Karin) Pehrsson men gick i huvudstaden under benämningen »den på Södermalm predikande pigan» eller rätt och slätt »den predikande pigan». Redan vid fem års ålder säges hon ha fått sin första uppenbarelse, då hon såg himmelen öppna sig och en ängel nedstiga och tilltala henne med ömhet. Predikandet började emellertid först, då hon var 19 år efter en genomgången svår sjukdom.

Om hennes predikande heter det, att när hon vissa tider föll i hänryckning kunde hon hålla på att tala i flera timmar. Från prästerligt håll framhölls emellertid, att hennes tal var mycket enfaldigt och föga sammanhängande samt delvis stötande, nämligen när hon kom in på sina uppenbarelser. Det som särskilt väckte anstöt var sannolikt, att hon ibland gjorde åtbörder »som om hon vore stadd på korset» för att (i Frälsarens ställe) lida för syndfulla människor och emellanåt betedde sig som om hon mottog korset från Frälsaren och lade det på sina axlar. ¹⁴⁾ En stockholmsläkare, som undersökte henne, hade en mildare syn på saken. Hennes predikningar, ansåg han, gingo ut på förmaningar till ett dygdigt och kristligt leverne samt trohet och lydnad mot överheten, men i sitt tal, anmärkte han, använde hon provinsialism och talade för övrigt en mycket ostädad svenska.

Det finns en beskrivning av hur det tillgick, när inspirationen kom över henne. Hennes ansikte förvandlas, det vita i ögonen blir rödstrimmigt, hon tager farväl, sluter ögonen och synes vara alldeles ifrån sig. Hon varken hör eller känner något, kastar och vrider sig och arbetar med ångest och häftighet. När detta pågått vid pass en halv timme, blir hon lugn och talar sakta. Hon får på nytt hänryckningar, varefter hon kan tala redigare. Konvulsionerna återkomma för tredje gången, och därefter kan hon börja predika med så hög röst, att det höres ut på gatan. Inför läkaren förklarade flickan, att hon ingenting mindes av sina predikningar.

Direkta uppteckningar av hennes predikningar finnas bevarade men ha ej varit tillgängliga för författaren. ¹⁵⁾ I en av de skrifter om henne, som utgavs 1773, få vi dock en liten antydning om stilen:

»Det första af hennes Högre och häftigare Tal börjar merendels: *I Namn Fadern, och Sons, och dens Helige Andes*, eller ock någon gång sålunda: *Helgat ware Gud Fader, Helgat ware Guds Son, Helgat ware Gud den Heliga Ande*. Under sjelfwa talen uprepas som oftast desse orden: *Jag Jesus Christus säger och talar til Eder med minom anda, igenom en syndig människo mun*; och säges mycket häftigt och alfwarligit, at man ingalunda skal tro på en syndig människa, eller hålla henne för någon afgud, utan endast tro på Jesum Christum och Hans Heliga Ord. — Merendels i de sista talen blir ock rösten ganska pådrifwande och häftig, då äfwen de kraftigaste uttryck förekomma, hwilket ej aflöper utan fleras rörelse och bewekelse.»¹⁶⁾

År 1773 intogs hon på sjukhus men överflyttades därifrån till Danvikens hospital, där hon torde ha kvarstannat till 1786, under vilket år hon, enligt hospitalets mantalslängd, blivit »bortgift och avskriven». Sedermera hör man ej talas om henne.

Helena Ekblom (Vita jungfrun). I ett tidigare sammanhang (sid. 00) har jag fört på tal Helena Sophia Ekblom, »Vita jungfrun», även kallad »Predikar-Lena», och hennes skrift: *Den andeliga Striden*.¹⁷⁾ I henne möta vi en visionär med innerligare och renare religiositet, än man eljest finner hos våra folkliga mystiker, och en förkunnare, som med sin intelligens och predikobegåvning vida överträffar övriga svenska extaspredikanter. Tor Andrac har framställt henne såsom ett motstycke till Juana de la Cruz, en spansk nunna, som på 1500-talet gjorde sig ryktbar för sina extatiska predikningar, och som utgör ett klassiskt exempel på automatiskt inspirerade talare. Det är smickrande nog för Helena Ekblom, men skall man döma efter alla berättelserna om henne och hennes självbiografi, synes hon dock förete så stora psykologiska olikheter gentemot Juana, att man nödgas hänföra henne till en annan predikanttyp.

I *Den andeliga Striden*, som litterärt sett står på högre nivå än samtida alster av detta slag, berättar Helena Ekblom själv om, hur hon fick predikokallelsen. Det skedde under en uppenbarelse på midsommarafton 1806, det år hon fyllde 16 år. Hela dagen och natten befann hon sig i extas, som nådde höjdpunkten med en himmelsvision kl. 8 på morgonen, och en timma senare, alltså på midsommardagen kl. 9, begynte hon sitt »Gudliga Tal» och sin »Gudstjenst» för första gången. Det är emellertid att märka, att hon under sex föregående veckor dagligen plägat hålla offentlig bön. Under denna tid hade hennes osynliga läromästare verkat på henne dag och natt, »så att Skriften blef mig uppenbarad», förmåler hon. Detta synes vara den enda gång predikningarna före-

gåtts av ett omtöckningstillstånd. I fortsättningen omtalas ingestådes, att hon plägade försjunka i dvala såsom Juana de la Cruz och de två ovannämnda svenska bondflickorna. Hon nådde i stället predikoextasen på ett annat och säreget sätt. När hon pådrog den vita dräkt — ibland var det endast ett linne över kläderna — som hon brukade bära vid predikningarna, förändrades med ens hennes väsen. »Ögonen fingo ett annat uttryck, och med blicken riktad liksom i ett avlägset fjärran sköto de underliga, genomträngande blixtar. De eljest bleka kinderna fingo färg, och hon syntes helt genomströmmad och eldad av inspirationens glöd.» Detta är en helt annan bild än den vi mött hos roparna och sömnpredikanterna. Även i ett annat avseende var hon dem olik. Medan dessa vid uppvaknandet som regel bruka sväva i fullständig ovetskap om vad de sagt och gjort under extasen, måste Vita jungfrun städse haft klart medvetande härom. Ett par av hennes predikningar äro nämligen intagna i hennes lilla skrift, och i företalet säger hon att de, liksom f. ö. synerna och uppenbarelserna, blivit upptecknade under hennes lidande (d. v. s. fängelsetiden). Är detta sant, har hennes predikoextas icke kunnat efterföljas av den oftast förekommande amnesien.¹⁸⁾ De anmärkta förhållandena liksom den goda dispositionen och det, i jämförelse med liknande tal, religiöst gedigna, som känneteckna hennes förkunnelser, tala för att hennes inspiration icke varit helt automatisk utan kunnat lämna rum för den rena tankeingivelsen. Hennes uppträdande var också den medvetne väckelsepredikantens.

Det är svårt att endast genom utdrag göra full rättvisa åt Vita jungfruns predikningar med deras vackra, ofta poetiska språk och klara innehåll, men för att likväl få ett begrepp om, huru de både till form och innehåll skilja sig från övriga här nämnda predikanter talprestationer, må följande brottstycken anföras.

»Herre! låt mig se din herrlighet. Detta är själens första utrop, sedan Guds Anda börjat fatta hennes hjerta. Hon önskar att få se åtminstone en stråle deraf. Herre, säger den trogna själen, låt mig se din herrlighet; orden läsas i 2 Mos. B. 33:18. En väckt själ söker, med heta kärlekstårar, att få se Guds herrlighet. Hon tycker sig icke se något hinder första gången: ty hon får straxt falla i sin Frälsares famn och suga sig mätt af Guds Andas Nåd och tröst, såsom ett barn wid sin moders bröst. Han leder henne i sina lustgårdar och wederqwicker henne med himmelska blomster. Hon får af Guds Anda en så stor salighet, att hon icke tror sig vara här på jorden. När werlden ser en sådan själ, undrar den på henne och gör sig många underliga inbillningar om henne. Den naturliga människan är så förwänd, att hon säger om en rätt Gud-

fruktig Christen, att han är ursinnig, wurmig, tokig, har läst och grubblat förmycket. Men om den trogna själen har rätt allwar, så winner werlden ingenting med sina försmädelser.

Du trogna själ! nog wet jag att du har genomgått stor bedröfwelse och utstått mycket spott och spe i din wäckelse. Men så får du nu deremot tusenfällt glädje. Nu har du fått höra din frikallelsets dom. De knoppar, som tillförne gjort dig sweda, de blomstra nu och gifwa dig idel lust och glädje. Dina sorgetårar, som flutit ur dina ögon och öfwertäckt dina kinder, hafwa wäl flutit ner på jorden, men de äro i himmelen uppskrifna. Der skall du med glädje få se din segerkrona wara skinande som solen.»¹⁹⁾

De sist citerade orden kunna med all rätt tillämpas på Helena själv, ty hela hennes levnad var ett martyrium. De förföljelser och den omänskliga behandling hon fick röna av såväl världsliga som kyrkliga myndigheter, är en skamfläck både för tidens rättswäsen och den protestantiska kyrkan. »Hon hade helt visst med sin rika andliga utrustning varit värd ett bättre öde», skriver Linderholm och tillägger: »I Roms kyrka hade hon blivit helgon.»²⁰⁾

Inga Jansdotter (Faringeavguden). En annan predikande flicka, vilken liksom Karin Pehrsson får räknas till de utpräglade sömnpredikanterna, men som i andligt avseende företer närmare frändskap med Helena Ekblom än »den predikande pigan», framträdde på 1850-talet i sin hemtrakt, Täby i Uppland och lät en tid mycket tala om sig. Det var torpardottern Inga Elisabeth Jansdotter från Faringe, av sina vedersakare (läsarne) kallad »Faringeavguden». Hon var född i Tuna socken i Olands härad år 1835 och hade tjänat som piga hos olika bönder i Täby under 7 å 8 års tid, då hon 1858 plötsligt får sina uppenbarelser och predikokallelsen. I den samma år utgivna skriften *Gudelige Syner och Uppenbarelser* beskrives hon sålunda:²¹⁾

»Hon är wek, späd och liten till wäxten, med hwita tänder, ljust hår och blåa ögon, en fullständig blondin, hwithyllig, rödblommig och godmodig. Hennes mycket jungfruliga, för att icke säga barnsliga utseende är flärdlöst och behagligt, hennes tal enkelt och okonstladt, ej utan en märkbar lätthet att uttrycka sig på allmogens wanliga sätt. Hon synes ega ett sangwiniskt-melankoliskt temperament, lifligare föreställning än skarp omdömesförmåga, samt stor känslsamhet och innerlighet. Hennes utseende wittnar endast om helsa, liflighet och godt lynne, utan ringaste tecken till kroppsligt eller andligt lidande.»

I Täby hade hon emellertid förälskat sig i en dräng och med denne fått ett barn. Barnet dog och fästmannen övergav henne för en annan flicka. Dessa sorger nedtyngde hennes sinne och depres-

sionen ökades, sedan hon bevisat några konventiklar hos traktens läsare och råkat i religionsgrubbel. I februari månad 1858 blev hon för första gången »borttryckt», medan hon på aftonen var sysselsatt med att bädda en säng. Hon föll då utan några föregående tecken stel och »halvkall», liksom avdånad och utan att kunna tala eller röra sig. Läpparna rörde sig, men något ljud kunde icke förnimmas. Efter en stund uppvaknade hon dock och omtalade, att hon under detta tillstånd sett härliga och förvånande syner, som ej kunde med ord beskrivas. Den tid hon varit borta, hade helt och hållet upptagits av brinnande böner, och »bilden» av hennes avlidna späda barn hade räckt henne livsens krona. Inga var därefter lika rask och arbetsför som vanligt. Men »borttagningarna», som hon själv kallade sina dvaltillstånd, återkommo en eller flera gånger om dygnet, vanligen om natten.

Då fallet Inga Jansdotter, så vitt jag kunnat utröna, ej behandlats i facklitteraturen, och det föreligger en god och detaljerad beskrivning av förloppet under hennes trance må densamma här återgivas.

»Under detta tillstånd, som alltid plötsligen öfverkom henne utan något förebådande lidande, antog hennes kropp ett halfdödt och whitblekt utseende med gemenligen stela och oböjliga leder och omärklig andedrägt. Ögonlocken woro wanligtvis slutna, så att blott en strimma af ögat framlyste såsom på en döende eller ett lik; stundom syntes dock ögonen afwen alldeles öppna och klara, men stilla, orörliga och owerksamma, utan någon af henne själf medveten eller för hennes omgifning märkbar förmåga att skåda föremålen i den yttre werlden. Likaså war förhållandet med alla hennes öfriga sinnen: hon egde hwarken hörsel, känsel, lukt eller smak; de woro såsom fullkomligt döde och oförmögna af hwarje timligt intryck. Öfwer det whitbleka och halfkalla ansigtet framsipprade små swetperlor, wittnande om hennes andliga arbete eller häpnande förwåning. Hwarken å bröstet eller näsborrarna förmärktes någon andning. Pulsen war swag. Tandgården war gemenligen hårdt sluten, men läpparna i beständig rörelse såsom till tal, afwen då hon ej oafbrutet bad eller talade, hwilket dock war den wanligaste händelsen. Rösten war derunder i början swag och lågmäld, men stegrades till ljudeligaste klarhet och styrka under talets fortgång, så att detsamma mycket wäl kunde uppfattas ute på gården af den der gemenligen till trängsel samlade folkmängden, som med undran, bäfwan och wördnad, med ett slags magnetiskt öfwerwäldigande intresse lyssnade till hennes ord. Derunder woro hennes leder lika kalla som stela och oböjliga, men stundom slängde hon med armarna efter talets stegring. Uppwaknandet återbegynte med några djupa andedrag, såsom en döendes sista suckar, och derunder höjde sig märkligare hennes bröst. Lifswärmen återkom småningom jemte rörlighet och förmåga af sinnenas bruk, med fullt medwettande af sig själf och sin omgifning. På sista tiden följdes den nu skildrade

dödsdwalan wanligast af lindrigare nerfslag och stor mattighet, som på långa stunder betog henne i waket tillstånd förmågan att yttra någonting om sina syner.»

I detta tillstånd, som hon också kallade ett »varande i bön» talade hon med förvånande lätthet, reda och sammanhang, skriver hennes biograf, och denna färdighet antog så mycket mera utseendet av verklig inspiration, som hon förut i det naturliga tillståndet icke visat någon sådan andlig överlägsenhet över sina gelikar; »uti sin nattwardsskola mäktade hon endast ådagalägga 'förswarligen' insigter och begrepp i salighetsläran.»

Om hennes predikningar heter det vidare, att talet började med böner och förböner, varefter hon övergick till fromma och kristliga uppmaningar till gudaktighet, tro på det uppenbarade ordet, samt kärlek till Gud och nästan. Vi äro i tillfälle att själva bilda oss en mening om hennes förkunnelse, eftersom några av predikningarna fragmentariskt upptecknats och tryckts i förutnämnda skrift. Utgivaren anmärker dock, att det endast är spridda stycken och så mycket Ingas egen hågkomst efteråt och åhörarnas minne mäktat bevara samt att Inga själv genomgått och granskat dem.

Ett genomgående drag i Ingas predikningar synes vara, att de direkt anknytas till hennes uppenbarelser om den himmelska härligheten. Hon vill göra sina åhörare delaktiga av denna, och hennes böner för såväl vänner som fiender (drängen och hans älskarinna samt läsarna) forma sig till förböner hos Gud. Hon betraktar sig såsom en utvald »förbedjerska» för människorna, och detta är kärnpunkten i hennes förkunnelse. Ett annat drag, som karakteriserar hennes predikoverksamhet är animositeten mot läsarna. Vissa bibelställen i Nya Testamentet (1 Tim.: 4 och 2 Tim.: 3 och 4) ha blivit henne »uppenbarade, såsom syftande på och handlande om sjelfrättfärdige och uppbläste Läsare». Eljest tyckes psalmboken och ej bibeln vara hennes inspirationskälla, ty bortåt ett tjugotal angivna psalmer ha likaledes blivit henne uppenbarade, »såsom skildrande nådens och herrlighetens riken, samt ett kristligt sinne och förhållande med afseende på de yttersta tingen». Här nedan följa några korta utdrag ur hennes predikningar.

»Mina älskade Christendoms-Bröder och Systrar!

Nu skall jag omtala för eder huru herrligt Herren har beredt för alla sina barn.

Der har hwar och en sin stol, och den är så herrlig och så grann, att det

är omöjligt att omtala det, och der har hwar och en sin palm, som det kallas, eller bok; och der står bordet dukadt för alla, och den stora nattwarden är tillredd. Der är det också herrlig musik med harpor och andra instrument; och der är det dans och mycken glädje, ja, en sådan fröjd och glädje kan ej omtalas af någon.

Nu will jag omtala för eder huru Herran emottager sina barn:

Då själen kommer in i Guds rike, så står Herran med försoningsbägaren i hand och då får den frälsta själen dricka försoning utur Hans försoningsbägare, och då blir han emottagen af Herrans englar, som påsätta honom lifsens krona. Derefter blir han af Herrans englar ledsagad till det rum, der han har sitt namn och palmen, som länge wäntat honom, och då får han taga palmen och i lofsången instämma.

I skolen hafwa ett rent hjerta till Gud och alltid ihågkomma att I wandren inför hans ögon.

Söker eder upplysning i Guds ord, ty I hafwen Bibeln, Psalmboken och Catechesen. Om I noga betrakten dem, så fån I der upplysning om hwad Herrans wilja är.

Om I läsen dem och lefwen derefter, så har Herran ett godt behag till eder.

Hafwer alltid en hjertlig bön till Gud. Men det är derföre ej sagdt, att wi skola öfvergifwa att arbeta. Ty arbeta är människans lott, som det heter: man kan hålla i plogen och likwäl hafwa hjertat fästadt wid Gud.

Men jag beder, att I framför allt älsker Gud öfwer allt ting, så att eder högsta ästundan måtte wara att få skiljas från denna werlden och få komma när Herren uti himmelen. Och jag beder åt Herren, att om jag får komma förr ur denna werlden än I, då skulle jag aldrig glömma eder; jag skulle då bedja Gud för eder, att I får komma i himmelen. Der wille jag möta eder och med samma kärlek som Herrans englar emottaga mig, emottaga eder. Och jag beder eder att I, då I blifwen emottagna af mig, kommer ihåg hwad herrlighet Han berett åt sina barn. Då får I med egna ögon skåda allt hwad jag förkunnat.

Jag beder och förmanar eder också, att I noga tager eder tillwara för alla uppsåtliga synder, sådana synder som begås med wett och wilja, isynnerhet swordomar och Guds namns missbruk, och tager eder wäl tillwara för lögnaktiga tal, högfärd, dryckenskap, wrede och allt sådant som Gudi misshagligt är.

Isynnerhet beder och förmanar jag eder, att I noga tagen eder tillwara för de falska profeter, som uppkommit till att förföra människor. Derföre beder jag åt Herren, att wi alla måtte frälsta warda och till sanningskunskap komma.»

Huru länge Inga Jansdotter fortsatte sitt predikande, är mig obekant, men förmodligen upphörde det så småningom, eftersom diskussionen omkring henne, vilken delvis fördes i den pietistiska tidskriften *Wäckaren*, snart avstannade. Om hennes senare öden har jag ej heller några upplysningar.²²⁾ Hennes historia kunde

vara värd att närmare utforska, en uppgift som underlättas därigenom, att hennes levnad icke ligger längre tillbaka i tiden än att minnet av henne ännu måste kvarleva i ortstraditionen. Linderholm har förmodat att Inga Jansdotters predikande i någon mån varit orsakat av hörsägner om roparerörelsen. Likaså anser han för sannolikt, att hon läst Helena Ekbloms Den Andeliga Striden, då nämligen hennes syner erinra om Helenas. Båda möjligheterna finnas och kanske fler därtill, ty de eskatologiska motiven i hennes uppenbarelser förete många traditionella drag. Detta utsluter dock icke, att hennes syner måste anses ha en ursprunglig och särartad prägel.

De nu omtalade folkliga extaspredikanterna ha, som vi funnit, alla tillhört det kvinnliga könet, och det lider intet tvivel om, att det också framförallt är unga kvinnor, som undfå predikoinspirationen, och som i varje fall tilldraga sig folks uppmärksamhet. Män som spontant framträda som extaspredikanter bli icke på samma sätt betraktade såsom utrustade med övernaturliga gåvor och de förekomma också såsom nämnts betydligt sparsammare än kvinnliga extatiker, ja så sparsamt, att vi icke kunna nämna ens en enda sådan utanför yrkespredikanternas krets. Däremot stöter man här och var på berättelser om gossepredikanter, som väckt förundran bland sin omgivning. Från predikosjukan i Småland känna vi ju dylika inspirerade barn, som blivit »smittade» av de äldre. De gossepredikanter, som i det följande omtalas, äro kanske ej heller alldeles fria från andlig smitta, men fallen äro dock alldeles fristående från religiösa massrörelser.

Erlandus Laurentii. Vid 1600-talets början uppträda två gossepredikanter, den ene på Gotland (?) och den andre i Jönköping. Historien om den senare är bevarad åt eftervärlden i två små, numera sällsynta skrifter. Den ena heter Concept aff een Christeligh Bootpredikan, som itt olärddt Scholebarn framförde, uthi Jönekiöpingz Kyrckio-Torn then 30 April 1627 etc., utgiven av dåvarande kyrkoherden i Jönköping, sedermera biskopen Johan Baa-zius, och den andra bär titeln Een liten Förklaring, på then Predikan, som een Dieckne Poike haft haffuer uthi Jenekiöpingh Anno 1627 in Aprili uthaff Kyrcke Tornet etc., författad av ingen mindre än biskopen i Växiö, Petrus Jonae Angermannus.²³⁾ Det är ju två författarnamn, som böra garantera den historiska sanningen, men den okritiska och naiva inställning man på denna tid hade

rörande företeelser av detta slag, gör, att man likväl får taga uppgifterna om detta underbarn med tillbörlig försiktighet.

Den 30 april 1627 var en av de då ännu förekommande s. k. gångedagarna, vilken firades som allmän böndag. Kl. 6 om morgonen, när det ringde till predikan i kyrkan begav sig en skolgosse Erlandus Laurentii dit, men stadskapellanen hade icke hunnit börja sin predikan förrän »Skolebarnet lopp med hast up i tornet, halfwande under armen 2 Böcker; Den ena war en liten Psalmbok, tryckt i Stockholm 1621; den andre war Fons vitae, Lifsens Källa, utgången av B. Leuchovio, tryckt i Upsala 1617.» Sedan han kastat sin mössa och sina vantar, började han predika »en rund klocke-timma» och hans rop var så högt, att det hördes över staden, men hans röst var »klagelig med gråt i förstone». Mycket folk samlades både i tornet och nedanföör på gatan och i gårdarna, »efter det syntes otroligt, at någon människjo-röst, ehuru stark hon naturligen wara kunde, skulle öfwer denna långa Staden höras.» Hans tal formade sig till en väldig straffpredikan med avslutande maning till bot och bättring.

När gossen tystnade, kom en lärare upp i tornet och frågade honom, om han var sjuk eller inte visste vad han sade och gjorde. Gossen förnekade, att han vore sjuk och menade, att han väl visste vad han sade och gjorde. Han blev då så brinnande och röd i ansiktet, som han vore bränd av stark eld, »och alt öfwer i hufwudet så swettig, såsom han hade warit twättad.» När han tillfrågades, varför han gått från gudstjänsten upp i tornet, svarade han, att det syntes honom, att stadskapellanen icke skulle få predika, förrän han talat såsom han gjort. När man sporde honom, var han tagit sin predikan ifrån, svarade han: »Det står alt i denna Boken, näml. Fons vitae.» Slutligen började han besväras av frågorna och begynte skälva och darra, så att han ej kunde sitta utan måste lägga sig omkull. Han tog då nämnda bok för att läsa i den, men alla de omkringstående hörde dock, »at han kunde ej rent stafwa samman orden i Swenskan, fast miadre at han kunde läsa i bok». — Berättelsen är underskriven och vitsordad av fyra prästmän.

Själva predikan upptecknades dagen därpå av kyrkoherden efter flera trovärdiga vittnens utsagor. Erlandus skulle, bland mycket annat, ha yttrat:

»Gud ware mig miskundsam och nådelig, arme syndare, och låte sit skapade kreatur icke borto blifwa! Ehwad Du lägger uppå mig, wil jag gärna draga.

Jag anser icke denna werlden, min tid kan icke wara här länge, ej eller begär jag det. — Jag hafwer icke studerat någorstädes, jag kan hwarken Tyska eller Latin, på mit Modersmål skal jag tala till folket i HERrans Namn. — Folket ledes aldeles wid GUDs Ord och Prädikan, och säga, när timmglasets är utrunnet, om Presten längst dröjer en half timme derefter på Prädikstolen: Den Presten wet icke gå neder, förän wi skole bedja honom gå tädan. Om 2 Helgedagar falla på rad, säga de: Nu är vårt folk förmycket hindradt ifrån sit arbete; då blifwa Drängarna sände ifrån Prädikan til werldsligt ärende. I hafwen här goda Prädikanter, och ären dem icke wärdige; men I kunden wäl wara dem wärdige, om I willen dem akta.»

Huruvida Erlandus hållit flera liknande predikningar förmäles icke. Kanske bör hans originella tilltag endast tillskrivas en plötslig ingivelse, men det synes ej heller alldeles uteslutet, att han imiterat en några år tidigare förekommande gossepredikant, om vilken han kan ha hört talas.²⁴⁾

En predikande gosse i »Aller socken». Den åsyftade förebilden omtalas i En korrt Berättelse, om en Gosse i Aller Socken, som på sit Tionde år sådana förmaningar med sällsamma åthäfwor, och med högt rop framställte, såsom härefter förmält warder.²⁵⁾ Vi meddela hans upplevelse med berättelsens egna ord.

»Anno 1622, den 13 Januari wid Folket war församladt i Kyrkan om Söndagen, då blef förbemälte Gosse målet förtagit, at han intet fick tala, och i det samma föll han ned til Jorden, lika som han warit död, och samma beswimmelse hände honom några resor hwarje dag, intil Fredagen, som war den 18 Januarii, då han fick sitt mål igen och begynte med högt rop, til at hota och förmana til bättring, med de ord som härefter följa:

Du arme syndige Människa, du wil icke ens tänka på til at göra bot och bättring, du söker efter det werldsliga, men intet tänker du på din fattiga själ, du wet icke huru du wil stå antingen på hufwudet eller på fötterna, för din högfärd skul, och hafwer sagt vidare, wakter eder, wakter eder, hörer hwad jag säger, wakter eder, sländes med sin knytnäfwe trenne gångor i sängbrädet där han uti låg och sade ytterligare; Helfwites pannan är Femtusende alnar wid och djup, och äfwen så lång och bred, half är hon med eld och half med stygga ormar, och dit skola alla ogudaktiga komma. Men i himmelen där är större glädje än såsom någon Människas tunga kan uttala, eller någon Människas hjerta kan tänka, och dit skola alla Gudfruktiga och Botfärdiga komma. Och när han detta uttalat hade, gaf han up en stor Suck och Pust, och uplåt sin ögon, sägandes med et sakta tal: Jesus Christus beware mig fattige barn, och gjorde Korsteken på sit bröst.

Utaf sådana faseliga affecter blefwo hans Föräldrar mycket förskräckte, och gingo til och bådo honom afstå med sådant rop och tiga stilla, Då begynte han at gråta, sägandes: Huru skal jag tiga stilla? Guds ängel står här för mig, och befaller at jag skal detta uttala. Då sade hans Föräldrar, du wet

intet hwad du säger, han sade: jag tänkte att J skulle så wäl se ängelen som jag.»

Sin predikan upprepade han för de tillkallade grannarna och sedermera även vid två tillfällen för kyrkoherden.

Vi igenkänna i denna skildring alla från predikosjukan bekanta symtom och kunna icke misstaga oss på berättelsens äkthet. Denna gosse var en »ropare» av alldeles samma slag som dem vi känna från »roparerörelsen» två århundraden senare. Den knapphändiga berättelsen lämnar tyvärr inga antydningar om den religiösa miljön, men kanske rädslan för pestens hemsökelse framkallat en lokal väckelserörelse, vars verkningar i så fall återspeglas i den ropande gossens predikan. I ett tillägg till denna skulle han nämligen ha förmått, att ängeln, som drev honom till att tala, vore utsänd av himmelen för att förkunna »en plåga eller sjukdom kring om hela werlden, och ho som helst wille samma sjukdom fly, han skulle swartna bort lika som sotet i skorstenen.»

Säl Pehr i Älvdalen. Vi kunna slutligen såsom ett senare tidens motstycke till gossepredikanterna från 1600-talet nämna den 10-årige Säl Pehr Andersson från Älvdalen i Dalarne, vilken år 1858 väckte det största uppseende med sin »övernaturliga» begåvning. En samtida fullt vederhäftig skribent²⁶), som vid denna tid avlagt ett besök hos Säl Pehr, beskriver honom såsom ett barn med särdeles svag och liten kroppsbyggnad.

»Hans hufvud har en ovanlig form: mycket låg panna och nedtryckt hjessa. Det rika, bruna håret var kammadt åt båda sidorna såsom Dalallmogen brukar. De ljusblå ögonen hade ett eget drömmande uttryck och ofta låg det liksom en slöja öfver dem och förrådde att tankarne voro långt borta från det närvarande. Med anledning af den bleka, nästan genomskinliga ansigtsfärgen frågade jag flere gånger om ej Pehr var sjuk, men fick derpå bestämdt nekande svar. Slutligen letade jag dock ut, att han hvarje dag var »borta» d. v. s. andedräkten stannade alldeles af, och gossen föll sanslös till marken såsom död. Detta tillstånd sades dock ej vara längre än högst 10 minuter, hvarefter sansen småningom återvände. Under dagarne var det *endast* under detta tillstånd, som Pehr såg sina syner och tyckte sig af sin engel föras genom himmel och afgrund; huru förhållandet var om nätterna, då Pehr hade uppenbarelser, visste han ej. Sin engel påstod han sig deremot ständigt se. Under samtalets fortgång hemkom Pehrs moder, en såsom det syntes from och förständig qvinna, förut benägen för baptismen, men genom Pehrs varningar återförd från densamma; Pehrs fader är för någon tid sedan afliden.»

Pehr fick sin första uppenbarelse i början av februari månad nämnda år. En ängel kom då till honom i drömmen och förde

honom först genom helvetet och sedan till himmelen, varifrån han lämnat fantastiska, livfulla skildringar, som i det följande komma att beröras. I juni månad, då vår sagesman besökte Pehr, hade hans syner börjat att alltmera avtaga, och svimningarna brukade ej heller inställa sig så ofta som tidigare. Troligen upphörde de alldeles med tiden, varom vi dock icke veta något med bestämdhet.

Det var framförallt såsom clairvoyant, som Säl Pehr vann sitt rykte och blev besökt av hoptals med människor, vilka rådfrågade honom om deras själars tillstånd. Pehr kunde nämligen besvara dylika spörsmål, så snart han fick se den frågande personen, ty »det syntes liksom ljust invid eller omkring dem som voro Guds barn, då deremot de oomvända voro mörka». Pehr genomskådade människorna, och deras förborgade gärningar kunde han genast avslöja — till stor förtret för den del av klientelet, som vandrade i mörkret. Han kunde t. o. m. i detalj beskriva en uppenbarelse, som en annan person haft tolv år innan personen i fråga till följd av samvetsförebråelser uppsökte Säl Pehr för att erhålla tröst och lättnad.

Men Pehr hade också fått en kallelse att förkunna bot och bättring. Det heter härom:

»Bland det, som Pehr fick aldra först av sin engel befallning att varna för, var baptismen, — märkvärdigt nog, då hans egen moder vid samma tid var böjd för att öfvergå till densamma. Pehr stämplar fortfarande baptismen som en förderflig villolära och hans förmaningar hafva icke blifvit utan märkbar inverkan på baptismen hyllande personer i hans närhet; af baptisterna förklaras tillfölje häraf den stackars lilla gossen utan miskund för besatt af djefvulen, som enligt deras tanke uppenbarar för honom de för andra människor dolda ting, hvarom Pehr visar sig ega kändedom.

För öfrigt har Pehr tid efter annan fått af sin engel befallning att tala och varna emot dryckenskap, svordom, Guds namns missbruk m. m. och detta icke utan synbar helsosam verkan på dem som besökt honom och åhört hans tal.»

Pehrs hem var utan tvivel religiöst, och det är tydligt, att de brytningar, som uppstått, när baptismen vann insteg där, lagt sig på hans sinne och bestämt tendensen i hans förkunnelse. Faderns samtidigt inträffade bortgång måste också ha bidragit till att inrikta den lille gossens tankar på den översinnliga världen.

VII

DET INSPIRERADE PREDIKANDETS PSYKOLOGISKA BETINGELSER

Den i föregående kapitel lämnade korta exposén över fall av automatisk predikoinspiration gör givitvis intet anspråk på fullständighet, så mycket mindre som den är begränsad till fall ur den äldre kasuistiken. Flera exempel skulle också ha kunnat medtagas, men redan de nämnda torde tillfyllest belysa fenomenet i dess olika gestaltningar. Den »epidemiska» predikosjukan har endast inledningsvis berörts. Denna i och för sig märkliga företeelse, vars psykologiska grund är imitationsdriften, har i detta sammanhang haft mindre intresse för oss än de spontana fallen, eftersom det gällt att få fram en typisk bild av den individuella, religiösa inspirationsupplevelsen såsom ett fristående fenomen. Trots alla personliga egenheter finner man hos de skildrade folkliga mystikerna likheter och överensstämmelser ej blott i fråga om inre upplevelser och psykiska yttringar utan också beträffande levnadsomständigheter och livsgestaltning.

Låt oss betrakta den stora gruppen av kvinnliga mystiker, och vi skola utan svårighet hos envar bland dem finna drag, som gå igen hos Anna Jönsdotter. Liksom denna höra dessa unga flickor alla till allmogens breda lager. De skilja sig från början i regel på intet sätt från sina medsystrar. Deras bildning är genomgående av torftigaste slag, och rikare begåvningar höra till undantagen. Såsom hos tusenden andra flickor av deras stånd har livets väg för dem på förhand varit utstakad; ett strävsamt, prosaiskt liv, fyllt av bekymmer för dagen. Men i sina tidiga ungdomsår, 16—20-årsåldern, ha de mött sitt sällsamma öde. De drabbas av en kroppslig sjukdom av något slag, sorger eller motgångar, och en dag inträffar den stora upplevelsen — lika oförmodat för dem själva som för omgivningen — och den rycker dem med ens bort

från den grå verkligheten och för dem rakt in i en ny, himmelsk värld. Ur sin tidigare undanskymda tillvaro träda de modigt fram i offentlighetens ljuskrets, och i bygderna framstå de såsom med övernaturliga gåvor utrustade sändebud från Den allsmäktige — ja, såsom helgon; bondehelgon skulle man också vilja kalla dem. En legendflora växer upp kring deras personer, och en måhända halft förgäten mystisk tradition väckes till liv och anknytes till dem. I sin nya värld finna de sig genast till rätta, och de utföra sitt kallelseverk med en osviklig säkerhet och oförskräckthet, som ej synes lämna något rum för tvivel på deras gudomliga mission.

Är det då att undra på, att människorna tro på förkunnelsen, undret och den gudomliga ingivelsen? Vad dessa predikanter och undergörerskor förmå, ter sig i själva verket som något övernaturligt, i så måtto som deras prestationer i inspirationstillståndet vida överstiga vad man eljest kan vänta av dem. Det är väl också främst denna häpnadsväckande kontrast mellan naturliga förutsättningar och prestationer, som i dessa fall framkallar och vidmakthåller föreställningen om och tron på undret. Att en präst predikar och en läkare botar sjuka äro naturliga ting, men att ett fyraårsbarn håller gudstjänst och en olärd bondflicka gör människor helbrägda äro under, som endast kunna förklaras med ingripandet av en högre makt, Gud eller — djävulen.

Guds uppenbarelse eller djävulens bländverk? Sådan var frågeställningen i gamla tider, då man ville söka förklaring till undret. Men det var egentligen blott kyrkans och de lärdes sätt att spörja. För »den gemene hopen» existerade icke något teologiskt problem, åtminstone icke i fråga om dem, som blevo »borttryckta». ¹⁾ Det som gott var kom ifrån Gud, och det onda ifrån djävulen, men dessa fromma och ödmjuka kvinnor och oskyldiga barn ur folkets egna led förkunnade ju endast Guds ord, manade till bot och bättring alldeles som prästerna, och stundom bistodo de sina lidande medmänniskor; de hade intet med djävulen att skaffa. Det var Gud själv, som direkt eller genom sina änglar uppenbarade sig för människorna och till sina redskap utvalt dem. Detta populära och troskyldiga åskådningssätt förekommer väl än i våra dagar. I stort sett är den moderna spiritualismens inställning till dessa fenomen alldeles densamma, om också Guds änglar oftast fått lämna plats åt de avlidnas andar samt hans utvalda redskap fått namn av medier. Denna barnsliga, uppriktiga tro saknas som bekant ej ens, då uppenbarelserna till såväl form som innehåll för

ett normalt, kritiskt betraktelsesätt mången gång förefalla komplett meningslösa och blottade på andliga värden.

Det nutida psykologiska tänkandet brottas icke med problemet Gud eller djävulen. Religionspsykologien lika väl som den medicinska psykologien vägrar att godtaga »övernaturliga förklaringsgrunder», så långt fenomenen kunna klarläggas med vetenskapens hjälp, och problemen — ty sådana existera — falla därför i första hand inom den psykologiska och medicinska forskningens rämärken.

Såväl inspirations- som besatthetstillstånden pläga vanligen förklaras med tillhjälp av teorien (hypotesen) om det undermedvetna (omedvetna) själslivet. De andliga prestationer, vilka, liksom på förhand färdigställda produkter, plötsligt och oförmedlat framträda i inspirationstillståndet, äro att betrakta som resultat av en undermedveten, skapande process. »Vi hafva sett, att det undermedvetna ej blott mottager och bevarar intryck, utan ock är i stånd till fantasiskapelser och kombinationer... Genom denna sin kombinationsförmåga framstår det undermedvetna som en *annan* personlighet än den normala, som tänker, handlar och känner på ett sätt, som i vissa fall betydligt afviker från denna. Härmed sammanhänger det undermedvetnas benägenhet att personifiera sig på ett bestämdt sätt.»²⁾ På detta sätt uppstår en splittring av jaget, som i fråga om inspirationstillstånden ter sig som en personlighetsklyvning.

Det bör emellertid nämnas, att teorien om det undermedvetna, vilken kommit att få stor betydelse inom den moderna, medicinska psykologien ej minst som grundval för psykoterapien, även framkallat starka betänkligheter. Såsom förklaringsprincip för den automatiska inspirationen har den sålunda förkastats av bl. a. Tor Andrae.³⁾ Från sådant håll har man istället lanserat andra teorier, och såsom Schilder sökt uppdelat det undermedvetna »utom på fysiska dispositioner dels på lägre medvetandesformer och dels på den särskilda art av medvetenhet, som han kallar den *sfäriska*» eller såsom Prince uppdelat det undermedvetna »dels på fysiska neurogram och dels på det obemärkta, vilket visserligen utgör en art av medvetande, som faller i medvetandets periferi och därför icke uppmärksammas.» Andrae anser sålunda, att automatismerna såsom synnerligen komplexa företeelser icke kunna förklaras genom en enda formel, utan att man måste taga hänsyn till åtskilliga faktorer. Såsom en sannolik faktor vid den automatiska inspira-

tionen, vilken han för övrigt anser i många fall innefatta fullkomligt samma fenomen, som vid inspiration i allmänhet, nämnes den fysiska dispositionen. »Särskilt kunde detta tänkas vara förhållandet i de icke sällsynta fall, då produkten är återgivande av något, som mediet tidigare lärt eller hört.» Inspirationen är i dessa fall »helt enkelt upprepadet av ett själsligt innehåll, som blivit form.»

Om sålunda extaspredikantens andliga prestationer äro att anse som resultat av en skapelseakt i det undermedvetna, det sfäriska medvetandet eller huru än detta skikt i själens innersta må betecknas, framställer sig likväl spørsmålet: varifrån kommer det kunskapsstoff, för vilket den inspirerade själv känner sig så främmande? och huru kan en person i inspirationstillståndet utöva färdigheter, som han i normalt medvetandetilstånd obestriddligen saknar? Psykologerna ha genom noggranna undersökningar i överflödande talrika fall försökt klarlägga de psykologiska sammanhangen.

I många, säkerligen det stora flertalet, fall av automatiskt tal måste det producerade tankeinnehållet redan förut ha funnits i personens medvetande, och talet kan då förklaras såsom en yttring av det latent minnet. Stoffet utgöres av hörsel- och synintryck eller tankar, som en gång varit aktuella i medvetandet, men vilka sedermera trängts undan i det obemärkta och sjunkit i glömska för att i det psykiskt gynnsamma momentet ånyo sticka upp och presentera sig såsom något för personen alldeles främmande eller rent av övermänskligt. I talrika fall av automatiskt tal på främmande språk, för att taga ett exempel, har det kunnat fastslås, att den icke språkkunnige personen vid något tidigare, kanske avlägset tillfälle i sitt liv händelsevis hört det främmande språket talas eller ur någon bok i förbigående uppsnappat brottstycken av en text på språket ifråga, och att just detta innehåll förekommit i det automatiska talet. Men litteraturen känner också gåtfulla fall, som icke låtit sig avslöjas såsom yttringar av det latent minnet, utan där man måste räkna med förekomsten av utompersonliga element i själsinnehållet. Såsom förklaringshypotes har man då tillgripit clairvoyans och telepatisk eller psyko-metrisk förmåga, såvida icke forskaren tagit steget fullt ut och accepterat möjligheten av, att undermedvetandet, åtminstone hos rikt utrustade personer, äger en särskild känslighet, som gör det mottagligt för »stoff av transcendentalt ursprung». ⁴⁾

Materialet till de automatiska talprodukterna kan alltså härstamma från olika håll. En innehållsanalys bör i det särskilda fallet kunna lämna upplysningar om stoffets ursprung från den ena eller andra källan och särskilt då det gäller material, som tidigare funnits i personens medvetande, kan ett direkt påvisande av källan låta sig göra. Ett försök i denna riktning utfaller givetvis lyckligare ju närmare kännedom man äger om personen, hans psyke och miljö samt omständigheterna vid talprestationens utförande. Ur denna synpunkt äro fall av automatiskt tal hos barn, såsom t. ex. den ovan nämnda fyraåriga roparflickans predikning, mindre komplicerade än när det är fråga om prestationer av vuxna personer med inlärd kunskaper och rikare latent erfarenhet över huvud. Med avseende på de sistnämnda blir analysen säkrare, då det gäller personer, vilkas själsinnehåll till följd av enkel uppfostran och traditionella miljöinflytelser i allmänhet äger sin givna begränsning.

I den mån dessa faktorer äro kända, kan en persons latent minneskunskaper, åtminstone i stora drag, utrönas och en analys, som i första hand inriktas på att finna relationer mellan den andliga produkten och det latent erfarenhetsstoffet, giver då närmast svar på frågan, huruvida inspirationskällan är utompersonlig eller icke. Kan det visas, att det automatiska talet utgör en minnesprestation, finnes det givetvis ingen anledning att föra undersökningen vidare eller att ifrågasätta en utompersonlig inspirationskälla av ena eller andra slaget.⁵⁾

VIII

ANALYS AV ANNAS VERSER

Med fasthållande av vad som i det föregående framkommit rörande det inspirerade predikandets rätta natur och den antyddas framgångsmetoden för en analys av detsamma med avseende å stoffets ursprung, vilja vi nu försöka lyfta en smula på den mystikens slöja, vari Vallåkrafflickans änglaverser enligt mången samtidas mening voro insvepta.

Jag har på annat ställe (s. 22 ff.) sökt fastställa omfånget av Annas inlärdas kunskaper och giva en antydning om den religiösa och kulturella miljö, vari hon framlevde sina ungdomsår, och funnit, att hon varken i fråga om bildningsgrad eller miljöinflytelser skilde sig från sina ståndsgelikar vid 1800-talets början. Hennes religiösa undervisning var såsom hos alla andra grundad på katekes och psalmbok, och härutöver hade hon brukat läsa »andliga böcker». Vilka dessa varit känna vi ej, men sannolikt ha de, såsom förut framhållits, tillhört den gängse folkliga uppbyggelselitteraturen i dess mest populära form. Någon väckelserörelse hade hon icke stiftat bekantskap med, än mindre påverkats därav. Av andlig poesi har Anna säkerligen känt endast ett kanske ej ringa antal psalmer ur svenska psalmboken samt några av de andliga visor, som plägade spridas genom skillingtryck.

Redan en flyktig blick på Annas verser (s. 67, jämför bild) röjer, att psalmboken varit den källa, varur det mesta stoffet till hennes diktning blivit hämtat.¹⁾

Sedan hon i den första versraden förkunnat, att hon varit i himmelen och därmed gjort en liten ansats till visionsdiktning, har strofen i fortsättningen, i stället för att innehålla en skildring av himlaresan, såsom man kunnat vänta, oförmodat kommit att handla om — yttersta domen. Det är intet tvivel om, att denna strof är byggd på fragment av den eskatologiska psalmen 496 v. 1 i 1819 års psalmbok: »Waker upp! en stämma bjuder», med tillsats av

frasen »fröjd och fromma» ur ps. 204 v. 1: »Jesu! du min fröjd och fromma». Domedagsmotivet är förvisso alldeles malplacerat och hela strofen verkar meningslös. Icke dess mindre synes mig motivet kunna insättas i en viss tankeföljd. I fortsättningen av domedagspsalmen läses:

»Waker upp, stå upp, I döda!
Som glömmen tidens wedermöda
I dödsens dwala tung och lång...»

Detta är ju ord, som passa förträffligt till den situation, i vilken den förment avsmnade Anna befann sig vid tillfället, och som främst måste ha föresvävat henne, medan hon dunkelt förnam, att livet återvände. Men dessa psalmens ord nådde aldrig över hennes läppar. I stället har fortsättningen i samma vers:

Dagen kommer: Den sista dag, Den största dag,
Han kommer, efter Guds behag,

trängt sig fram och i något omstöpt form givit ingressen dess i övrigt omotiverade innehåll.

Psalmen 496 kan helt spontant ha kommit för Anna i uppvakningsögonblicket, eftersom den med sina ord uttrycker, vad hon i den stunden tyckte sig uppleva, men det förefaller mig ej uteslutet, att den frammanats för henne på ett helt annat sätt. Det vore väl icke för orimligt antaga, att de bestörta anhöriga och vänner, som samlats kring hennes läger, gjort ihärdiga försök att återkalla henne till livet (medvetande) samt att de därunder ropat: Vakna opp! Vakna opp!, och att Anna till slut uppfattat orden, vilka, i det extatiska tillstånd, hon befann sig, omedelbart framkallat psalmen ur hennes minne.²⁾

Om talutbrottet skett under sist angivna omständigheter, har således det yttre irritamentet blivit den lilla stöt, som utlöst automatismen. Det har, för att använda en bild från teknikens århundrade, medfört liknande verkan, som då man med en obetydlig knäpp sätter i gång en grammofonskiva. Och än mera, den har från början bestämt formen för Annas talprestation, nämligen den poetiska.

Jag har velat framkasta denna möjlighet till förklaring av att Anna råkade »tala på vers», när poesi — uttrycket får tagas i vidaste bemärkelse — i själva verket är en relativt sällsynt företeelse bland de svenska extaspredikanterna. Jag kan för tillfället

endast påvisa *ett* liknande fall i vårt land, nämligen den ovan (sid. 78 f.) omtalade predikande pigan Karin Pehrsson. Det berättas, att i det stilla tillstånd, som följde efter konvulsionerna, begynte hon tala med en låg och behaglig röst, och att hava ett enfaldigt och barnsligt samtal med sin Frälsare, framförandes böner till honom, »så utan som med rim». Det heter vidare:

»Rimmen äro med sina egna ord, som utmärka själens begär at få vara hos Herran Jesum, och åtnjuta Hans dyra salighet. De brukliga rimsluten i akttagas ej alltid noga, och äro mer okonstlade, men alltid komma de fram med någorlunda mening och grund, och utmärka själens besynnerliga tillstånd, som gradwis tyckes stiga högre och högre, under hela detta arbetet, i et andeligt uplyftande och syn.»³⁾

Vi få säkerligen ej föreställa oss, att Karins rimmerier voro mera formfulländade än Anna Jönsdotters eller andra änglainspirerade extatikers lyriska produkter. I de fall, då sådana förekomma i oklanderlig dräkt och utgivas för äkta, äro de tvivelsutan mer eller mindre avsiktligt avputsade, såvida icke verklig skaldeinspiration varit verksam. I detta sammanhang kan erinras om ett fall av automatisk diktning från modern tid, nämligen den ryktbara, finska sömnpredikanten Helena Konttinen. Hon brukade ofta under sina dvaltillstånd sjunga sånger av egen tillverkning, dock till gamla melodier, men de upptecknade psalmerna, skriver hennes biograf, voro likväl varken i poetiskt eller religiöst avseende någonting märkvärdigt utan utgjorde, liksom även hennes predikningar, en rätt knagglig improvisation. Det egendomliga med Helena Konttinen var emellertid, att hon »såg» sångerna framför sig i en stor bok, medan hon diktade och sjöng dem.⁴⁾ Det är eljest icke vanligt, att stoffet tillföres på visuell väg. Oftare kommer inspirationen liksom mången gång hos de verkliga skalderna genom auditioner. Som skolexempel därpå brukar man framdraga historien om den engelske medeltidsskalden Caedmon, den okunnige herden, som plötsligt genom en dröm förvandlades till en av sitt lands största andliga diktare, och som genom sina sånger förorsakade sina åhörare leda för denna världen och åstundan efter det himmelska livet.⁵⁾ Därest icke berättelsen om Caedmon är endast en förklarings sägen, utgör den onekligen ett gott exempel på auditiv inspiration, då man ju får utgå ifrån, att herdar under den tidigare medeltiden som regel voro illiterata och följaktligen ej kunde erhålla ingivelse genom visuell åskådning. Men männe

icke den förträfflige Caedmon ändå hade något av den äkta personliga skaldeinspirationen?

Efter denna av omständigheterna betingade avvikelse återgår jag till Annas poetiska skapelse.

I andra strofen förmäler hon, att hon »vandrat» i helvetet. Detta uttryck får uppfattas såsom en *licentia poetica*, ty besöket i helvetet var enligt hennes senare berättelser mycket flyktigt och lämnade tydligen icke tid till mera ingående iakttagelser. I följd härav få vi i versen ej heller veta någonting om, hur de osaligas boningar tedde sig, utan blott att satan står bunden, och att han brukar slå snaror, vilket vi ju förut känna från Uppenbarelseboken, Pauli brev och andra bibelställen; likaså att de onda änglarna gå omkring i världen för att bedraga människorna. Det sakliga innehållet och bakomliggande föreställningar återkommer jag till i efterföljande kapitel.

De formella uttryckssätten i denna strof kunna visserligen, ehuru ej lika tydligt som de i första strofen, återföras till psalmer i 1819 års psalmbok såsom den Lucidor tillskrivna helvetespsalmen 463: »O ewighet! din längd mig fast förskräcker», vars v. 8 börjar sålunda: »Fly, menskobarn! ack, fly dock satans snara.» Huruvida djävulens änglar direkt omtalas någonstades i denna psalmbok eller äldre psalmböcker framgår ej av för mig tillgängliga psalmbokskonkordanser, men uttrycket »änglaskar(a)» är ju brukat i en mängd psalmer. Det förefaller emellertid sannolikare, att förebilden till denna strof ej finnes i psalmboken utan i en andlig visa av rent folklig karaktär, troligen tillhörande de s. k. *malificentvisorna*. I så gott som varenda mördar- eller missdådarvisa figurerar djävulen såsom frestare, och sensmoralen bliver som oftast, att ungdomar skall i tid taga sig i akt för satans garn och snaror. Att bestämt angiva den visa, som här utgjort Annas mönster, är svårt, eftersom det finnes hundratals av dessa ytterst populära visor och därtill många, som gått förlorade för oss. I det följande avsnittet omnämnas ett par, som mycket väl kunna ha varit kända för Anna (se s. 107).

Efter denna passus om djävulen och hans änglaskara följer en något oredig strof om Gud och hans änglaskara, vilken genom kontrastassociation troligen givit sig själv. Här kan man åter tydligt konstatera transmuteringar av psalmfragment. Allt materialet synes mig vara till handa uti följande psalmer:

Ps. 486, v. 3: »I himmelen, i himmelen
Hwad sälla utan tal!
Af englarne och helgonen
Hwad glans i ärans sal!...»

Ps. 2, v. 4: »Härlighet din thron betäcker;
Ewig klarhet strålar der...»

Ps. 479, v. 5: »... Och ewigt fri och ewigt glad,
Dig lofwa i din helga stad,
Bland dina englars skara.»

Ytterligare några psalmer skulle kunna anföras, vari orden fröjdesal, brölloppsal och liknande uttryck för himmelen återfinnas. Själva uttrycket »den stora salen» är troligen till finnandes i någon andlig visa och ej i psalmboken.

I slutstrofen: »Nu har jag läst den versen ut» etc. drages med ens åhörarens uppmärksamhet från de himmelska tingen till förkunnarskan själv. För folklig poesi är det särdeles typiskt, att författaren i en extra strof poängterar, att nu är visan slut. Ofta antyder han samtidigt på ett mer eller mindre fyndigt sätt, att han gärna skulle ha fortsatt, om han förmått. Det kan t. ex. heta helt enkelt: »Nu slutar jag att skriva och lägger pennan bort», eller utförligare exempelvis:

»Nu slutar jag min visa allt med ett sorgligt sinn,
jag orkar ej längre att rimma
och tårarna de rinna uppå min bleka kind.»

Det förefaller mig rimligt att i överensstämmelse härmed uppfatta de två första raderna i slutstrofen som en dylik traditionell avslutning. Uttrycket: »jag mera skull' utföra» bör i så fall ej tolkas annorledes än som ett tillkännagivande, att hon egentligen haft mera att säga — underförstått — därest hon »orkat rimma längre».

Naturligtvis är man också berättigad uppfatta dessa ord som en hänsyftning på en mottagen kallelse, som skulle följas. Vad kallelsen innebär anges icke, och Anna har i detta ögonblick säkerligen ej varit på det klara därmed. Den kan ha fönummits endast såsom ett tvång att uppläsa verserna och låta dem komma för andras öron. Det är nämligen karakteristiskt för personer, som

haft inspirationsupplevelser, att de känna starkt behov av att göra andra delaktiga av sina gudomliga uppenbarelser, vilka de alltid tillägga den allra största vikt. Innehållet i de två sista versraderna »de ä' ej alla inne här, som detta skulle höra», har således sin psykologiskt givna förklaring. Dessa ord innebära en gest mot publiken, och därmed tager Anna det första steget på en väg, som utan återvändo slutligen ledde fram till det offentliga verksamhetsfältet.

I kap. VI ha relaterats flera sporadiska fall av inspirerat predikande, och vi ha sett, att det automatiska talet, sedan det väl kommit till utbrott, vanligen framträder som en under längre tid bestående färdighet, vilken den inspirerade tager i bruk, närhelst omgivningens intresse kan påräknas. Annorlunda förhåller det sig med Anna Jönsdotter. Vi höra icke talas om, att hon vid andra tillfällen än detta enda visat prov på inspirerad diktning, och några andra prestationer än hennes verser känna vi ej.⁶⁾ Det hela inskränker sig till en episod i hennes liv, vilken icke upprepas, och man frågar sig, huru denna episod överhuvud kunnat inträffa. Det är ju lätt nog att konstatera ett samband mellan det automatiska talet och det sjukdomstillstånd, vari Anna befann sig vid dess utbrott. Men varje tillstånd av hysterisk somnambulism, som det här närmast kan bli fråga om, utlöser ju icke automatiskt tal, ej ens om speciella anlag äro förhanden. Tillvaron av jämväl andra faktorer synes erforderlig.

Karakteristiskt för det automatiska talet är, såsom redan nämnts, att det framspringer plötsligt och till synes alldeles oförberett. I själva verket har emellertid utbrottet föregåtts av en längre eller kortare förberedelse, varunder »en småningom skeende inställning och anpassning» till ett i det undermedvetna uppställt mål ägt rum. Denna inställning behöver icke nödvändigtvis från begynnelsen vara religiös.⁷⁾

I så gott som samtliga de fall av predikoinspiration, som ovan omnämnts, kunna vi spåra dylika förberedelser och ana huru anpassningen till predikokallet gradvis utvecklats. För den med stark ursprunglig religiositet utrustade »Vita jungfrun» har förberedelsen börjat redan i barnåren, men inriktningen på predikandet har tydligast kommit till synes, då hon under sex veckor före kallelsevisionen dagligen hållit offentlig bön. Den med psykopatiska symptom behäftade »Solvarvsängeln» började först att med förändrad röst jollra som ett barn under ett års tid, fortsatte sedan med att

sjunga psalmer på »ljufliga melodier» för att slutligen avslöja sig som extaspredikant. Lättast kunna vi måhända följa den utveckling, som Lisa Andersdotter i Hjälmseryd genomgick, innan predikosjukan fick makt med henne. Månaderna före utbrottet roade hon sig med att sjunga visor och psalmer. Sången blev en vana och vanan ett tvång. Plötsligt en dag röra sig tungan och läpparna av sig själva, och hon kan i sin bestörtning icke finna annan förklaring till fenomenet än att hon undfått en nådegåva.

Vi måste förutsätta, att Anna Jönsdotter sig själv ovetande undergått en liknande förberedelse som Lisa i Hjälmseryd, ehuru vi icke kunna stödja oss på direkta uppgifter i detta fall. Härvidlag är det prestationen — verserna — som själv lämnar antydningar om hur anpassningen skett. Då stoffet till dessa, såsom analysen givit vid handen, uteslutande hämtats ur psalmen och den andliga visan, röjer detta, att Anna flitigt umgåtts med den andliga poesien genom högläsning och sång, och att hon otvivelaktigt kunnat ett antal psalmer utantill. Endast ett år hade förflutit, sedan hon deltog i konfirmationsundervisningen, och under tiden till dess hon insjuknade har hon icke blott kunnat vidmakthålla de då inlärdas psalmerna utan också vid kyrkobesök och husförhör samt i hemmet hunnit tillägna sig nya. Annas vana att läsa eller sjunga psalmer anser jag vara den faktor, som varit nödvändig för att framkalla automatismen. Härförutan skulle hennes verser aldrig kommit till, även om hon, såsom också sannolikt var fallet, hade en viss disposition för sensationer av detta slag.⁸⁾

Vi ha nu skärskådat Annas verser under den psykologiska analysens synvinkel och därvid nödgats beröva dem den mystik, vari de framstodo för Anna själv och många av hennes samtida. Om vi jämföra dem med andra liknande produkter av automatisk inspiration, kan jämförelsen merendels icke utfalla till Annas förmån, ty många av dessa alster stå onekligen, i det skick vi känna dem, på ett högre plan, både med avseende på form, innehåll och religiöst värde. Det oaktat ha vi funnit giltig anledning att så ingående syssla med dessa verser, emedan de äga förtjänsten att vara förhanden i just det skick, varuti de i inspirationsögonblicket framstrungit ur ett fördunklat medvetande. Ingen främmande hand har efteråt beskäftigt ordnat och tillrättalagt stoffet eller försökt göra versen mera presentabel. Annas verser ha liksom uppenbarelserna icke nått offentligheten på sedvanlig, litterär väg, och de ha därför undgått att genom välvillig förmedling av någon prästerlig el-

ler profan skribent iklädas en främmande dräkt. Jag har redan inledningsvis framhållit, hurusom det källmaterial, som plägar stå till buds vid studiet av mystiska inslag i folkreligiositeten oftast är förvanskad. Förvisso finnes i fallet Anna Jönsdotter rikligt material för en visionsdiktning i traditionell stil, men den redaktionelle medarbetaren har denna gång ej inställt sig, och vår litteratur har blivit en folkbok fattigare; i gengäld äro vi i besittning av ett primärmaterial, som erbjuder klarare blick på denna och liknande företeelser inom folkmystikens värld.

Om »Satans band» och »djävulens snaror».

Det sakliga innehållet i Anna Jönsdotters verser är på intet sätt originellt, vilket ju ej heller förvånar, då stoffet, såsom vi sett, utgöres av långods. Det enda, som i detta sammanhang inbjuder till kommentarer är framställningen av Satan och hans verksamhet, emedan den återspeglar religiösa föreställningar, vilka äro fast förankrade i folktraditionen och som där tagit sig uttryck på mångahanda sätt.

Ett av dessa fastrotade tänkesätt illustreras förträffligt i versen: »Satan han står bunden der, slår han mäst i snara». Här föreligger ju efter vår uppfattning en ordentlig tankekullerbytta, ty man kan ju ej föreställa sig, att djävulen står bunden i helvetet, samtidigt som han går omkring för att snärja människorna i sina garn. Denna inadvertens får icke skrivas på Annas konto. I berättelserna om häxornas blåkullafärder förhåller det sig på alldeles samma sätt. Det omtalas dels, att häxorna resultatlöst försöka fila av eller med sina tänder gnaga sönder de järnkedjor, varmed Gammel-Erik är bunden (ett motiv som enligt Axel Olrik förekommer endast hos oss samt i Georgien och Armenien)⁹⁾, och dels att samme potentat lätt och ledigt dansar med dem. Sådana inkonsekvenser äro synnerligen vanliga i folkdiktningen och folkets betraktelsesätt över huvud och bero på att olika traditioner berörande samma ämne korsat varandra. I föreliggande fall har från begynnelsen icke folktraditionen utan trosläran skulden till inkonsekvensen. För det populära betraktelsesättet ter sig denna motstridighet icke som något problem, som tarvar sin lösning, ty traditionens makt är så stor, att den icke låter hindra sig ens av logikens lagar, och var och en av de olika traditionerna får i

regel leva sitt liv för sig, utan att man sekler igenom försöker bringa dem till samstämmighet. Teologien däremot fick tidigt försöka finna utvägen ur detta dilemma och det tillgick genom förklaringen, att djävulen, vid de tillfällen han uppträder bland människorna, gör det »cum permissio dei», d. v. s. att Gud vid varje sådan händelse låtit släppa lös honom. Vackrare uttryckt finner man lärosatsen om den permitterade djävulen i Haqvin Spegels Guds Werk och Hvila, där den formulerats sålunda:

»Dock at ej Satan haar med sina arga Lister
Och jämväl med sin Macht som honom intet brister
Fördärfwat oss i Grund, och hwar een Siäl inkrächtat,
Thet hindrar Herrans Hand som hafwer honom hächtat
I Mörkrets Kädior them han aldrig söndersliter
Ej heller slipper uhr, om icke Gud thet witer.»¹⁰⁾

För allmogens del har, såsom av det ovan sagda torde framgå, den teologiska förklaringen varit alldeles överflödige, och fråga är, om den verkligen anammats av de mera reflekterande. Vi kunna relatera ett meningsutbyte i ämnet på 1700-talet, som visar, hur man åtminstone under upplysningstiden reagerade emot en sådan uppfattning av det ondas problem.

Den tidigare omtalade extaspredikanten, kallad Solvarvsängeln, förorsakade linköpingsbispens åtskilliga bekymmer även efter sin död, och år 1768 voro de religiösa förhållanden i Tidensrum sådana, att han fann sig nödsakad att där åno hålla visitation. Om den episod, som då inträffade berättar Rääf följande: ... »under sjelfva förhöret, då 59:de frågan i Swebilii cateches förevar: 'hvarföre Christus nederfor till helvetet?' och svaret derpå afgafs: 'på det han skulle uppenbarligen låta se sig hafva söndertrampat ormsens hufvud och öfvervunnit djävulen och all helvitis magt', uppstod en controvers emellan Biskop Filenius och Corn. Durietz (kornetten Carl Durietz var ägare till Somnäs säteri och Solvarvsängels husbonde), som begärde förklaring huru det vore möjligt att satan, enligt Biskopens kort förut hafda yttrande, vore synnerligen grym vid dessa världens sista tider och hade en stor magt och vrede, emedan, om Christus hade öfvervunnit honom och all hans magt, så hade han ju så bundit honom att han ej kunde slita sig lös och göra någon skada; hvarpå Biskopen upprepade Ebr. 2 v. 10, 14, 15. Luc. 1 v. 74. Joh. 16 v. 31. Joh. 12 v. 31. Luc. 11: 24, 25, 26. 1 Petr. 5: 8, 9. Men då Corn. Durietz icke af dessa och flera anförda språk fann den ifrågasatta möjligheten förklarad, huru den som vore öfvervunnen och bunden kunde nu mera hafva någon magt, ansåg Biskopen lämpligast att hänvisa honom till enskildt samtal eller till upplysning i Consistorium, på det att den härigenom uppkomna villervallan bland de församlade och uppehållet i förrättningen måtte kunna slutas.» Visitationsprotokollet avtrycktes i Dagligt Allehanda, men Durietz ansåg, att det var förvanskat, och stämde både biskopen, prosten och två konsistorienotarier. Han

uteblev dock själv, och målet avskrevs. Den stridige kornetten hade med sin försåtliga fråga antagligen uppnått vad han åsyftat, nämligen en smula hämnd för att han i rättegången mot Solvarvsängeln fått böta 40 d:r s.m., när han icke sökt rätta och avstyra hennes »vidskepliga förehavande.»¹¹⁾ Någon nit-älskan om förkunnelsen kan väl icke tillskrivas honom under sådana förhållanden.

Inom den profana folkdiktningen intager den bundne Satan en undanskymd plats, under det att den frie, listige, grymme eller dumme djävulen så gott som fullständigt dominerar fantasien. Utom i samband med häxsabbaten nämnes han som regel endast i helvetesbeskrivningar; då mera såsom staffagefigur. I Jonas Håkansson's uppenbarelse, vilken väl dock får räknas till religiös visionsdiktning, framställes Den onde sitta och fila på sina kedjor utan att själv deltaga i pinoarbetet, som pågår runt omkring honom. För fullständighetens skull kan även erinras om den gamla skämtsäggen om västgötaknallen, som en gång råkade att i samma kyrka bevista både ottesången och högmässan. I ottesången fick han höra prästen säga, att Satan ligger bunden i mörksens kedjor men sedan i högmässan, att han går omkring som ett rytande lejon. När den fundersamme knallen efter mässan frågade sin kamrat, hur det nu kunde hänga ihop, fick han svaret: »Håh, det är väl ej så konstigt. Han (Satan) har slitit sig emellan båda tjens-terna, kan du väl förstå.»¹²⁾

Till den frie djävulens attribut höra snaran, garnet eller bandet. Föreställningen om att satan går omkring bland människorna och försöker att snärja och binda dem har satt djupa spår i folkreligiositeten och på flera sätt tagit sig uttryck i folkfantasiens skapelser. I den populära andliga visan ha »djävulens snara», »sattans garn» och liknande blivit stående uttryck. Vi skola i det följande se till huru dessa kommit att få ett så fast grepp över sinnena.

Uttrycket »djävulens snara» finnes endast på ett ställe i bibeln, nämligen i 2 Tim. 2:26, vilket i Karl XII:s bibel (som citeras i det följande, där annat ej säges) lyder sålunda: »Och besinna sigh ifrå diefwulsens snaro, af hwilkom the fångne äro efter hans wilja.» Motsvarande uttryck i Luthers bibel är »aus des Teuffels Strick.» I 1 Tim. använder Paulus ordet snara därjämte i andra sammanställningar: »falla uti lastarens försmädelse och snaro», 3:7, samt »The som wilja rike warda, falla uti frestelse och i snaro och i många dårachtig och skadelig begärelse...», 6:9.

Gamla testamentet har icke uttrycket »djävulens snara» men däremot »syndens snara» (Ords. 5:22) samt flerstädes »dödsens snaror» och »helfvetes band», exempelvis 2 Sam. 22:6, Ps. 116:3: »Helfvetes band omhvärfde mig: och dödsens snaror öfverfölla mig» (Davids lovsång) samt Ps. 18:8. Jämför också Ps. 91:3, som talar om »jägarens (fågelfångarens) snara». Uttrycket »Satans» garn» är alldeles obefintligt i bibeln. Ordet garn förekommer ej ens i äldre bibelöversättningar utan nät. Metaforistiskt använt påträffas det i Ps. 141:9—10: »Bewara mig för then snaro som the mig satt hafwa; och för the ogierningsmäns gildre. The ogudachtige falle med hwar annan uti sina egna nätet;» men här är det ju ej tal om annat än människors snaror, giller och nät.

Då dessa uttryckssätt äro så sparsamma eller helt saknas i Den heliga skrift, kan deras utbredda popularitet icke närmast tillskrivas bibeln. De ha naturligtvis förmedlats av predikningar, men den väg på vilken de trängt in i folkmedvetandet synes huvudsakligen ha varit psalmdiktningen. Det skulle givetvis föra alltför långt att här fullständigt söka klarlägga utvecklingens gång, vilket självfallet vore ett mycket omständligt företag, och jag skall endast lämna några antydningar om, hur begreppet »djävulens snara» under århundraden sångvis inpräntats i vårt folks medvetande.

Psalmboken av 1819 innehåller de ifrågavarande metaforistiska uttrycken i ps. 373, v. 4, den s. k. Erik XIV:s psalm (tr. 1572): »satans falska snara», Spegels morgonpsalm 430, v. 11: »alla garn, som Satan för mig ställer» (tr. 1686), Lasse Lucidors förut citerade ps. 463, v. 8: »satans snara» (tr. 1685) samt Wallins utomordentliga ps. 210, v. 1: »Waka, själ! och bed, Och till strids dig red. Räds, att frestarn lägger snaran, Der du minst förmodar faran...»

I psalmboken av 1695 förekomma dessa uttryck betydligt oftare, inalles uti ett tiotal psalmer (280, v. 2; 300, v. 7; 351, v. 6; 354, v. 3; 368, v. 2 och 6; 379, v. 10) de tre ovannämnda inräknade, och särskilt då i morgonpsalmer. I dessa liksom i aftonpsalmerna ingå ständigt böner om Guds beskydd emot djävulens arga försåt. Skymningen, gränstillståndet mellan dag och natt, då man läste eller sjöng sina psalmer, var i sig själv en stund, då faror från de onda makterna hotade, men naturligtvis var det särskilt under den mörka natten, som djävulen och hans anhang drevo sina skal-kastycken, såsom det står i en av de ovan angivna psalmerna. Just dessa psalmer lästes eller sjöngos dagligen och ha därför

utan tvivel givit ständig näring åt tron på den allestädes närvarande djävulen.

Bland dem intog psalmen »Then signade dagh som wij nu här see» (1695 års psalmbok, ps. 354) ett alldeles särskilt rum i folkets psalmförråd. Denna gamla medeltida dagvisa åtnjöt ryktet att vara en av psalmbokens allra »kraftigaste» psalmer och magiskt verksam emot allt ont. En tilläggsvers, som ej fanns i psalmboken, den s. k. Johannesversen, men som likväl brukade tillfogas, förmäler ock, att »Ho thenna wison qwäder och gifwer acht ther uppå / Hans mål skal få en god enda.» Men man brukade också säga, »at then, som hwar morgon siunger thenna Psalm, han skal dö, innan åhret är alt eller til enda.»¹³⁾ Bättre bekräftelse på psalmens flitiga begagnande som signelse kan man knappast få, ty det är klart, att sistnämnda diktats och spritts just för att förhindra vidskepligt bruk av psalmen. I tredje versen av denna omtyckta psalm stod före omarbetningen 1819: »Beware oss i dagh och i alla stund / För Diefwulens falska snara». Denna lydelse återfinnes ej i vår tidigaste uppteckning från omkr. 1450 men svarar emot ordalagen i Hans Thomissøns danska psalmbok 1569: »Fra alskens Dieffuelens snare». Vi finna således »djävulens snara» såsom ett omhuldat uttryck redan hos 1500-talets psalmdiktare, och måhända får dess popularitet även i det följande århundradet ses mot bakgrunden av tidens ohyggliga djävulstro, som kulminerade i häxväsendet.

Det har redan antytts, att de nya psalmerna i 1819 års psalmbok icke röra sig med uttrycket »djävulens snara» med undantag för den wallinska vaksamhetspsalmen, ett utomordentligt undantag men anmärkningsvärt så tillvida, som Wallin själv rensat bort detta och liknande uttryck i flera äldre psalmer; »man vet ej», säger den ortodoxt schartauanske biskopen U. L. Ullman på tal om en dylik ändring, »om det skett av grannlagenhet mot satan eller av konsideration för den finare publiken».¹⁴⁾

Säkert är en av orsakerna till det anmärkta förhållandet den, att metaforen vid 1800-talets början hunnit bli så utnött och vulgär, att den måst läggas åt sidan (det lysande undantaget bekräftar endast regeln), och kasta vi nu en blick på skillingtryckvisorna från denna tid, skola vi konstatera, huru den i stället frodas i den naiva och sentimentala visstilen.

Här endast en obetydlig xplockning:

»Den farlighet stor, Som i nattens sällskap månd wara,
Här swäfwand' och for: Ja satan uppställte sin snara.»

Denna strof är hämtad ur en morgonpsalm: »Som nattens skygd, Nu redan ifrån oss är swunnen», förekommande i Dagelige Lol-Offer framburne Herranom morgon, middag och afton; För hwar dag i hela weckan uti Några utwalda och wackra Andeliga Wisor, Christianstad 1834.

»O! säkra mennskobarn, du dig för synden wakta;
Att du flyr satans garn och wandra werlden sakta,»

Så begynner andra strofen i En Wisa, som börjar således: War flitig kära själ, i bönen etc., tryckt i Halmstad (Söderström) 1830 tillsammans med Christlige Reglor... af framlidne prosten och kyrkoherden i Stoby och Sandby Paul Lybeck samt En Aftonsång, författad af Gabriel Thulin, f. d. Kyrkoherde uti Allerum och Fleninge. Visan förefaller, i förbigående nämnt, att vara en något herrnhutiskt färgad motsvarighet till Vaka själ! och bed (jämför t. ex. »Om du vill Kronan få, och lifsens wällust smaka/ Så, kära själ hör på, War flitig, bed och waka, v. 3), då man väl ej törs antaga, att den återgår på en utländsk text, som kunnat vara förebild även för Wallins psalm.¹⁵⁾

»O yngling, war uppå din wakt, Tänk satan sig till
Ljusens engel kläder;
Sin nät han har för dig utlagt, Din fångenskap
hans grymma hjerta gläder.»

Med denna strof inledes en andlig visa: »Till en yngling», intagen i Andeligt Sång-Chor, Herren, Själawännen Jesum, till ära... Sammanskrifwet af åtskillige... Evangeliske lärare, samt... ordnat och till Trycket befördradt af P. N., Jönköping (Lundström) 1827.

Dessa tre visor äro folkliga psalmer. De följande tillhöra närmast balladdiktningen.

Den sist citerade strofen påminner starkt om begynnelsevenen i en samtida, populär malificantvisa: Statt (stå) stilla du yngling (el. Ack stanna du yngling) och se dig wäl för, Besinna hur farligt att lefwa det är, som redan under 1820-talets första år utgått i skillingtryck från flera olika landsortstryckerier. Innehållet fram-

går av dess fullständiga titel, som dock icke alltid angives, men som förekommer i ett vishäfte, tryckt i Växiö (Lönnegren) 1837 med: »Trenne mycket wackra Wisor, (Den Första: Guds Rikes väg är trång att gå etc.) Den Andra: Om en yngling i Linköpings stad, som följande natten då han dagen förut första gången begått Herrans Heliga Nattward, bortstal Kalken i Kyrkan, och under arresten af honom sjelf författad, alla ynglingar till warning. Ack stanna du yngling, och etc.» Visan har under en följd av år utgått i många upplagor och dess stora spridning framgår också därav, att den å andra vistryck nämnes såsom melodihänvisning. Den har med säkerhet varit allmänt känd även i nordvästra Skåne, varför jag tänker mig, att just denna visa varit Anna Jönsdotters inspirationskälla, när hon förkunnar, att »hans (Satan) änglar gå omkring... att bedraga ynglingar och många fler» etc. — Den tredje visan i detta häfte är också en missdådarvisa och ett slags femint motstycke till den förra. Den heter: »Statt stilla, du flicka! och se dig wäl före etc. Författad och afsjungen i fängelset, af Pigan Brita Olsdotter, natten förrän hon utfördes till afrättsplatsen bredewid Wassmolösa Gästgifwaregård i Småland.» Tolfte strofen omtalar hur hennes brott, ett barnamord, begicks:

»Förtwiflan och Satan mig ingåfwo krafter,
 jag strax gick till floden att dränka mitt barn,
 Oskyldiga kräket i wattnet jag kastar,
 Så gör den som fallit i djefwulens garn.
 Det ögat uppslog mot himlen och log,
 Då böljan det ner uti hafsdjupet drog.»

Dylika visor liksom hela avrättningspoesien gjorde anspråk på att vara väckelse- och uppbyggelselitteratur och betraktades också på sin tid som sådan — ej minst av prästerskapet — men i många av dem ligger syftet att bereda en sensationell underhållning eller att endast giva ett spännande reportage mera i öppen dag. Jag skall anföra utdrag ur en sådan mera profan visa, i vilken djävulen med sin snara icke desto mindre fått vara med på ett hörn. Det är: En alldeles ny orimmad och rimmad Historia om Mäster-tjufwen C. G. Tullbergs märkwärdiga Lefnad och Död, Jönköping (Lundström) 1825. Berättelsen är folkloristiskt intressant och handlar om bl. a., förbund med Satan och magiska knappar. I sista strofen kommer sensmoralen:

“Sedan såg jag själar framkomma, som hörde de onda andarna till, vilka de hade i sina snaror och drog dem med sig till fördömseln” (Jonas Håkanssons uppenbarelse). — Detalj av målning från Orsa socken, Dalarna. (Minnen från Nordiska museet, bd 2).

»Häraf sig läre hwar och en som tänker
Med Satan ingå broderligt förbund,
Att han är full af flärd och swek och ränker:

— — — — —
Ty bedjen Gud, att han oss will bewara
Från syndens makt och Satans arga snara.»

Men ej ens den rent världsliga visan föraktar bruket av det bibliska bildspråket. En omfattning rik nidvisa med titeln: »En ny och mycket uppbyggelig Wisa om C. Röösgren, Öfwer-Gewaldiger och Krono Länsman; förwunnen att hafwa till bekännelse pinat flera personer från Torpet Granhatten, lydande under Finsta gård», Stockholm (Elmén och Granberg) 1819, börjar på följande sätt:

»Jag sjunger om den Dunderkarln,
 Som råkade i Satans garn.
 Han Röösgren mände heta,
 Allt wäl.
 Den långa och den feta.
 Ni förstår mig wäl.»

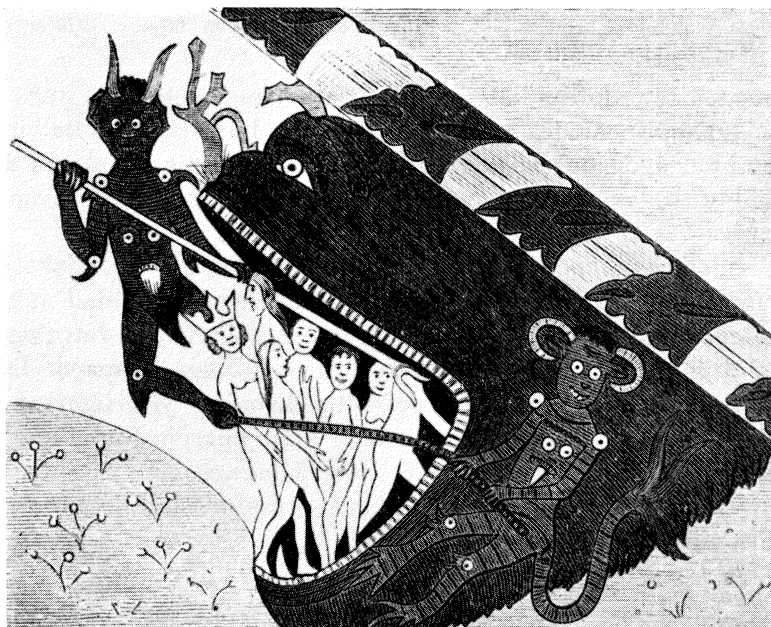
Författaren har emellertid i de noter, som bifogats visan, lämnat en satirisk kommentar till uttrycket: »som råkade i Satans garn» och förklarar detta vara: »Enligt hwad i Bibeln och af våra Prester säges om alla syndare.»

Dessa exempel hämtade ur den icke synnerligen omfattande vissamling, som jag förfogat över, må utgöra tillräckligt bevis för, hur grundligt bilden av Satan — själaägaren etsat sig in i allmänna medvetandet. Men det har icke stannat därvid. Den har även omsatts i den folkliga konsten och därigenom ytterligare skärpts. Vidstående bild, ett fragment av en bondemålning från Orsa i Dalarna omkring 1800-talets mitt, motsvarar säkert alldeles den föreställning man gjort sig om djävulens snara.

Snar-motivet har hos oss stannat inom den religiösa föreställningssfären, och det saknas i t. ex. skämtsägner om djävulen. I sådana sägner uppträder som bekant djävulen som köpare av själar, och i regel tillhandlar han sig dem på mer eller mindre hederligt sätt, men han fångar dem aldrig med listens snaror; istället blir det oftast han, som blir snärjd och förlorar på kommersen.

Inom tysk folktradition har »djävulens band», »des Teuffels Strick» eller »Seil» kommit att få ett rum bl. a. i berättelserna om »das wilde Heer». Motivet har för övrigt nyligen kommit under diskussion i samband med kritiken av Otto Höflers bekanta bok »Kultische Geheimbünde der Germanen». ¹⁶⁾ Hos oss är »djävulens band» — laqueus diaboli såsom den teologiska termen lyder — ej något folkligt motiv, men vi känna det från medeltida kyrkomålningar och från religiös uppbyggelselitteratur. Jag återger här en senmedeltida, numera förstörd kalkmålning från Tegelmora kyrka i Uppland och som text under bilden kan måhända sättas följande sentens: »Wakta dig att satan icke med onskones rep drager dig i helfwetet», som står att läsa i En Andelig Tanke Almanach, en liten skrift, som sedan mer än tvåhundra år tillbaka ingått i vårt folks andliga spis.

Det kan naturligtvis icke råda tvivel om, att Paulus använder

*“Vakta dig att satan icke med ondskans rep drager dig i helvetet“
(En andelig tanke almanack). — Senmedeltida kyrkmålning.*

uttrycket »djävulens snara» metaforistiskt liksom att motsvarande uttryck i Gamla Testamentet får uppfattas bildligt, när det ondas representant framställs såsom en jägare (fågelfångare), som med sina primitiva fångstredskap, nätet och snaran, går på jakt efter människosjälar. Bilden är ju utomordentligt träffande, och kanske är den också ursprungligen mera än en fantasiskapelse.

Inom magien omtalas själafångst både hos de primitiva och hos kulturfolken, och den försiggår under varierande, högst realistiska former. James G. Frazer har i *Folk-lore in the Old Testament*¹⁷⁾ uppehållit sig vid dessa magiska bruk. Enligt denne är det ett dylikt förfarande, som omtalas i bibeln hos Hes. 13: 17—21, där profeten straffande vänder sig mot falska profeter och dåtidens trollkvinnor. I texten står bland annat följande:

»Så säger Herren, HERREN: Ve eder som syn bindlar till alla handleder och gören slöjor till alla huvuden, både ungas och gamlas, för att så fånga själar! Skullen I få fånga själar bland mitt folk och döma somliga själar till liv, eder till vinning, ... Nej; och därför säger Herren, HERREN så: Se, jag skall väl nå edra bindlar, i vilka I fången själarna såsom fåglar, och skall

slita dem från edra armar; och jag skall giva själarna fria, de själar som I haven fångat såsom fåglar.»

Fångstsättet skulle här bestå i att den människa, vars själ skulle fångas, snärjdes om handleder och huvud med bindlar och slöjor. Men även hos naturfolk har snaran begagnats såsom ändamålsenligt redskap, och Frazer meddelar belägg härpå från Söderhavet.

Vi se sålunda, huru ett ursprungligen primitivt magiskt bruk givit upphov åt en i den kristliga förkunnelsen omhuldad metafor, vilken med sådan skärpa etsat sig in i folkets uppfattning, att den slutligen tagit konkret form i den folkliga konsten. Denna i sin ordning har med realistiska uttrycksmedel ytterligare befestat föreställningen om den snar-utrustade själajägaren, för vilken man städse måste vara på sin vakt. Utvecklingsgången är intressant men ingalunda ensamstående. Många trosföreställningar ha utvecklats på ett liknande sätt.

IX

HIMLARESAN OCH ANDEVÄRLDEN

Kall och orörlig låg Anna på sin bädd. Varken hjärtats slag eller andedräkten kunde förnimmas, och livet syntes ha flytt. Hennes förtvivalde föräldrar och syskon begynte redan att ägna hennes kropp de första omsorger, som pläga iakttagas vid ett dödsfall. För dem stod det klart, att allt hopp var ute, och att Anna kallats hädan.

Och hädanfaren var hon. Det lilla torftiga hemmet där nere i byn, nu en sorgens boning, hade hon lämnat. Frigjord från alla jordiska band svävade hennes själ långt fjärran i de himmelska rymderna. Ledsagad av sin goda ängel färdades Anna nu i en annan värld — över avgrunden, genom andarnas rike och allt högre upp mot de saligas boningar för att där bliva delaktig av den himmelska härligheten och undfå den högsta nåd, som människan åstundar — att få skåda Gud. Detta outsägliga vederfors Anna, ty hon var i himmelen.

Men hennes tid var ännu icke ute. Det var så bestämt, att hon skulle utföra mera bland människorna och för dem förkunna, vad hon sett och lärt i himmelen, och därför måste ängeln föra henne tillbaka till det jordiska. Far och mor och alla de andra, som trängdes i Annas kammare, fingo också genast höra hennes beskrivning av den sällsamma färden, och själva kunde de för henne omtala, huru hon under flera timmar legat såsom död. Sålunda stämde allt överens. De närvarandes iakttagelser av hennes tillstånd bekräftade Annas berättelse, och denna i sin ordning blev ett ytterligare bevis för att Anna varit död.

En dylik enkel summering av objektiva iakttagelser och subjektiva erfarenheter från en såsom fullt verklig fattad transcendental upplevelse måste i och för sig lämna till resultat en stark övertygelse om uppenbarelsernas realitet. Denna trosvisshet skärpes

till orubblighet under intrycket av de högdramatiska scener, vilka såsom i detta fall framställas inför allas ögon liksom i ett medeltida mirakelspel, men oändligt mera gripande och verkningfulla. Här, i detta anspråkslösa, vardagsgrå bondehem, utvecklades under några korta stunder ett bländande religiöst drama, vars utförande ej fordrade skådespelarkonst, men som ingen närvarande, ej ens den klentrogne, kunde undgå att ryckas med av eller själv med hela sin själ medverka uti. Styrkan av sådana intryck fördriver varje tvivel.

Genomträngd av denna absoluta visshet om upplevelsens verklighet uppenbarade Anna till sina andäktigt lyssnande åhörare häpnad de ting, som eljest äro för människorna fördolda. Så länge hon ännu hade den strålande himmelska härligheten för sin syn, kunde blott psalmernas vackra poetiska språk komma öfver hennes läppar, men sedan hänryckningens stund var förbi, gjorde hon på sitt vanliga, okonstlade språk reda för allt vad som vederfarits henne i den andra världen.

Hennes berättelse är icke lång men dock innehållsrik. De för henne personligen betydelsefulla händelserna träda i förgrunden. Den saknar alldeles motstycken till de utsmyckade himmelsbeskrifningar och skräckinjagande helvetesbilder, som pläga förekomma i skildringar av detta slag, liksom också all sentimentalitet. Men den nyktra sakligheten i berättelsen uppbäres otvivelaktigt av en förändligad syn på de himmelska tingen, vilken befäster äkthetsintrycket.

Det är icke endast till form och stil, som Annas skildring skiljer sig från dem, vi eljest känna, utan också på ett väsentligt sätt ifråga om innehållet. Linderholm har i sin förut anförda uppsats I Dantes fotspår givit en allmän karakteristik av folkets himlasyn, som jag här vill anföras. Sedan han förut uppehållit sig vid helvetessynerna, fortsätter han sålunda:

»Vi gå i st. till *himlasynerna*, vilka röja mycket av den gamla folkreligiositetens finaste innehåll. Så djupt fördold och förtegen, så nedtystad och tillbakahållen var hos folket all bekännelse, allt vittnesbörd om den egna tron, att det visionära eller ekstatiska tillståndet måste komma till för att själarnas inre liv skulle kunna uppenbaras. I dessa skrämmande tillstånd tvingades hjärtats lönlige tankar fram trots kyrkans tystnadsband och förföljelse mot varje rörelse av religiöst liv hos folket.

Det är märkligt, vad det kan ligga mycket på djupet hos dessa enkla människor. I normalt tillstånd skulle de knappast ha förmått ge uttryck däråt, även om de vågat det. De behövde ekstasens skärpning av de föga odlade

själskrafterna och intellektet för att kunna få form på sina tankar och ge dem något av det högre språkets art. Till själva sakinnehållet skiljer det sig föga från kyrkans fromma förkunnelse. Märkligt är att se, huru väl man lyssnat och kunde sina stycken. Det behövs blott, att läran får liv.»¹⁾

Vad Linderholm här yttrat om himlasynerna, att de röja den gamla folkreligiositetens innehåll, är förvisso allmängiltigt, och sakinnehållet överensstämmer väl också i regel med den genom predikningar och vid husförhör flitigt inhämtade förkunnelsen. Likväl skulle man våga inlägga en liten reservation i fråga om det sistnämnda, nämligen den, att det sagda gäller synerna, sådana de skildras i skillingtrycken och småskrifterna, vilka dessvärre oftast äro våra enda källor. Den »utredigering», som måst föregå berättelsernas befordran till trycket, och som efter vad förut framhållits merendels ombesörjts av folk med högre bildning, har naturligtvis medfört en utrensning av större teologiska stötestenar och kanske också av tänkesätt, som tillhöra folkreligiositetens s. k. lägre skikt. Vi veta således egentligen icke, hur alla dessa syner ursprungligen skildrats av visionären själv, och då vi nu i fallet Anna Jönsdotter få ett sällsynt tillfälle att studera ett primärmaterial, påträffa vi genast åtminstone *en* trosföreställning, som väsentligt skiljer sig från »kyrkans fromma förkunnelse». Härmed har jag naturligtvis alls icke velat betaga dessa skrifter deras källvärde, som i brist på annat material är av största betydelse, men att tillrättaläggning av stoffet förekommer är en sak, som ej bör förbises. Somliga av dessa alster måste hänföras till visionsdiktningen och underkastas den källkritik, som diktalster kräva.

De beskrivningar av himlaresor — såsom den folkliga benämningen på dessa mystiska upplevelser lyder — som stå oss till buds, ådagalägga en viss överensstämmelse i fråga om resrouten. Målet är merendels himmeln, men innan man nått dit, får man mången gång göra längre eller kortare besök i helvetet. Sällan går resan i omvänd ordning, och det synes också vara mera ovanligt, att endast en av dessa lokaliteter besökes. Anna Jönsdotter är, såvitt jag kunnat finna, den enda himlaresenär ur vårt folks breda lager, som färdats genom andevärlden; i varje fall den enda, som haft något att förtälja härom. Denna avvikning från visionärernas allfarväg är således märklig och vittnar om, att andra eskatologiska föreställningar än de strängt konfessionella kunna reproduceras i visionerna.

Vi skola i det följande ägna vår uppmärksamhet åt några av de eskatologiska motiv, som ingå i skildringen av Annas himlaresa, och främst söka kasta något ljus över frågan, varifrån föreställningen om andevärlden såsom ett mellanrike leder sitt ursprung. Uppgiften är emellertid förenad med stora svårigheter, ty det är en synnerligen vanskligh sak att ernå ett riktigt begrepp om de eskatologiska föreställningarna hos folket. Väl känna vi kyrkans lära om de yttersta tingen genom tiderna och i stora drag även förkunnelsen från predikstolen, men med denna kunskap nå vi endast ett litet stycke in i den enskildes föreställningsvärld. Till följd av ämnets natur ha de eskatologiska motiven i sig själva vaga och diffusa konturer, varigenom lämnas fritt spelrum för fantasien. När de framträda i mera distinkt dogmatisk utformning, te de sig ofta som underlagsteckningar, inbjudande till färgläggning på fri hand. Ju mera ovan penselföraren är, desto mera grell och bisarr blir bilden. Motiven kunna med andra ord varieras i oändlighet. Hur föreställer man sig t. ex. himmelen? Man kan göra sig frågan själv och jämföra svaret med andras, och man skall finna, att även om den ena bilden i de stora linjerna sammanfaller med den andra äro dock detaljerna aldrig fullt lika. En fullständig analys ligger naturligtvis utom möjligheternas gränser, och vi få inskränka oss till ett studium av mera framträdande, typiska föreställningar, sådana de kommit till uttryck i olika skikt av folklig religiositet. Men härvid reser sig för vårt vidkommande ett nytt hinder — bristen på studiematerial. Någon systematisk insamling av material till belysning av den folkliga eskatologien har icke förekommit i vårt land, och vi äro därför helt hänvisade till ett fåtal uppgifter, som stå att finna på vitt skilda håll. För att en praktisk undersökning i detta ämne skall leda till ett relativt säkert resultat, fordras ett rikligt material, och då så ej är fallet här, får den följande undersökningen betraktas endast som ett försök.

Spörsmålet, var föreställningen om Annas andevärld egentligen hör hemma, har, såsom inledningsvis nämnts, en gång tidigare blivit ventilerat, nämligen av Eva Wigström i uppsatsen om Dödsriket och folkfantasi. ²⁾

»Det var blott folkets egen uppfattning af tillståndet efter döden, som flickan der» (i sina detaljerade skildringar om »ett rum mellan himmel och jord») »framställer, och därför väckte dessa hennes berättelser hvarken förundran eller misstro», skriver Wig-

ström, som på ett annat ställe uttryckligen betecknar föreställningen såsom »den gamla ärfda åsigten om ett mellantillstånd efter döden». Wigström har sålunda hänfört den till gammal folklig tro, och det framgår av andra uttalanden i uppsatsen, att hon åsyftar en primitiv tro, som ställes i bjärt motsättning till »luthersk rättrogenhet». Jag citerar här de stycken, som kunna belysa det sagda.

»I den så kallade förklaringen till Luthers katekes, som ända till slutet av 1870-talet i hem, skolor och på husförhör med godo och ondo inpluggades hos ung och gammal, fattig och rik, lästes som svar på frågan: 'Hvar komma då de dödas själar?' följande: 'De trognas själar komma genast, efter skilsmessan från kroppen, till det eviga lifvet, men de otrogna till evig fördömmelse'.

Af hundra spökhistorier, gamla och nya, tala de nittionio mer eller mindre klart om ett öfvergående osäligt tillstånd, hvori gengångarne befinna sig: Den girige får hvarje natt gå och 'blossa på' sina nedgrädda skatter, ända tills någon lefvande tager mod till sig och frågar hvad som kan göras för att *skaffa honom ro*. Den, som i grafven medtagit någon hemlighet, får icke ro förrän den blifvit upptäckt; modern, som först i andeverlden föder sitt barn, måste tillbaka till jorden för att hemta barnkläder; den hatfulles ande vankar omkring, sökande tillfälle att 'gastkrama' sina ovänner; vålnaderna efter dem, som drunknat i hafvet, vanka på kyrkvägar och hänga sig fast vid nattliga vandrare för att blifva burna till kyrkogård och kastade in på den vigda mullen, hvarefter de få ro och hvila.

Men utom denna massa af dylika berättelser, hvilka stå i rak strid mot nyss anförda lärosats, har folkfantasiens skapat andra bilder ur dödsriket, bilder, som smaka något af läran om själavandring.

Ordet dödsriket är okänt i vårt folkspråk, liksom det ju är obrukligt i vårt allmänna talspråk. Nu, då ordet dödsriket skall vid den offentliga gudstjensten utbytas mot det allbekanta ordet helvete — med hvilket folkfantasiens *icke* har arbetat — skall detta nya ord helt visst ingjuta nytt lif i de gamla föreställningarna om andarnes 'sväfvande emellan himmel och jord'; och kunde det så tänkas, att Dantes *Divina Commedia* blefve en 'folkbok', då skulle den, säkert i vida högre grad än någonsin Luthers katekes med förklaringar, blifva trosregel för flertalet av medlemmarna i vår lutherska kyrka med dess protestantiska sekter.»

Eva Wigströms auktoritet, då det gäller den skånske bondens tro, är obestridlig. Hon vet, vad hon säger, och hennes mycket bestämda uttalande i detta fall, som genom hennes inställning till en då aktuell kyrklig fråga fått en särskild skärpa, är mycket tungt vägande. Såsom vi erfarit, hyser hon den meningen, att föreställningen om andevärlden — mellanriket står i intimt sammanhang med den primitiva gengångartro, som sedan urminnes tid be-

härskat folket. Medan prästen uppställer frågan: »Vart komma då de dödas själar?», framkastar bonden spørsmålet: »Varifrån komma då de dödas vålnader?», och ett av svaren på denna fråga är: »Från mellanriket». Sambandet skulle sålunda bestå däri, att en del gengångarupplevelser enligt folklig uppfattning kunna förklaras endast med tillhjälp av föreställningen om ett osalighets-tillstånd, som den döde genomlider i ett särskilt rum. Det innebär alltså, att ur gengångartron vuxit fram en dödsrikesföreställning. Är detta möjligt?

Själva utgångspunkten för tankegången: spørsmålet om gengångarnas hemorts rätt stämmer väl överens med primitivt tänkesätt. Liksom ett litet barn ständigt frågar, var tomten eller trollen bo, vart solen tar vägen om kvällen, var fåglarna sova om natten, etc., har den primitivt tänkande ett starkt framträdande behov av att lokalisera. Övernaturliga väsen måste liksom de levande varselserna i hans omgivning ha ett hemvist någonstades. Vad särskilt gengångarna beträffar är denna lokalisering som bekant mycket långt genomförd i folktraditionen. Ja, så långt, att man vågar säga, att gengångare, som dyka upp på andra platser än traditionella tillhåll, måste välla folk ett besvärligt huvudbry och nödvändigt framtinga frågan: Var kan han komma ifrån? Det blir till slut en hårdknäckt placeringsfråga, och sista utvägen kan likasåväl bli ett realistiskt tänkt mellanrike som en mera obestämd andevärld eller något annat.

Teoretiskt taget synes föreställningen om en alldeles speciell uppehållsort för vissa döda mycket väl ha kunnat utvecklas ur primitiv gengångarstro, men mellanrikestron innesluter en så avancerad dödsrikesföreställning, att man har svårt att tänka sig den såsom en produkt av gengångartron enbart. Såsom vi lärt känna mellanriket i Anna Jönsdotters vision framstår det såsom en straffort. Tanken på straff och vedergällning behöver här icke nödvändigtvis förknippas med gengångare, om också ofta så sker, utan kan mycket väl vara framsprungen ur det naturliga rättskravet, vilket som regel icke fordrar eviga straff men väl jämt så mycket, som människan förtjänt. Jag menar således, att detta juridiska krav i och för sig kan vara tillräckligt underlag för en populär tro på mellanriket såsom en straffort, och att således denna tro sekundärt associerats med föreställningarna om gengångare.

Vi skola emellertid lämna de teoretiska spekulationerna med det

värde de kunna ha och istället framlägga folkets egna synpunkter hämtade ur uppteckningsmaterial. Jag kan härvid stödja mig på ett av mig 1941 utarbetat manuskript Gengångartro i nutida svensk folktradition, där jag i ett sista avsnitt redogjort för hur folket tänker sig gengångarens uppehållsort.

Spörsmålet sammanhänger naturligtvis med allmogens tro över huvud taget om människans tillstånd efter döden samt med föreställningar om själen. För att lära känna denna är man hänvisad till de uppgifter, som finnas insprängda här och där i berättelser, berörande transcendentala ämnen. Jag nöjer mig här med att referera några utsagor, som gjorts i berättelser om gengångare. Så värst ofta förekommer icke fristående reflexioner i ämnet, men emellanåt kan man läsa mellan raderna, vilken uppfattning berättaren har om gengångarens uppehållsort eller vilken allmän föreställning, som sägnen återspeglar.

1. Graven. Bland gengångarsägnerna finna vi flera belegg för tron, att gengångaren lever sitt liv i graven. Det är ju i allmänhet gestalter, tänkta såsom fullt kroppsliga människor av kött och blod, som visa sig, och jag erinrar om en berättelse, hurusom den mördade hustrun grävde sig fram i jorden från sin grav på kyrkogården ända till mannens stuga för att hämnas på honom. Sägner är icke enastående utan förekommer flerstädes.

2. Dödsplatsen. På samma sätt som man tänker sig, att den döde eller hans ande under längre eller kortare tid kvarstannar i graven, tror man, att den dödes ande i vissa fall kvarstannar på den plats där människan dött. Det gäller framför allt gengångare, som visa sig vid varpkast eller i skog och mark, krigargravar, galgbackar etc. Det är alltså gengångare till sådana döda, som fått bråddöd eller som i allt fall icke fått vila i vigd jord.

3. Helvetet. I ett par sägner utsäges direkt, att gengångarna kommit från helvetet. Vi ha t. ex. trollkarlen, som stämt möte efter döden och som visar sig i skepnad av en eldstod. Det är i allmänhet gengångare till avlidna, om vilkas eviga fördömelse ingen tvekan kan råda, som av folkfantasiens göras till helvetesandar.

4. Himmelen. Några gengångare från himmelen hör man förklarligt nog icke talas om. De som en gång kommit dit, äro lycksaliga, och uppenbara de sig någon gång för människorna te de sig såsom änglar men ej som gengångare.

5. Andevärlden. Den andra uppfattningen, som omväxlar med föreställningen om graven såsom gengångarens uppehållsort, är den, att gengångarna eller de avlidnas oroliga andar vistas i en andevärld, där de bokstavligt talat sväva mellan himmelen och jorden på ungefär samma sätt, som själarne enligt katolsk lära dväljas i skärselden. Det är med andra ord ett mellantillstånd. Från denna vistelseort hemsöka gengångarna de levande på jorden.

Om den tid under vilken själarne ha att vistas i det s. k. mellanriket får man någon gång upplysning i uppteckningarna. En allmän tro är, att människor som dö i barnaåren eller som omkomma genom våda, äro dömda till att sväva omkring på detta sätt i samma antal år, som återstår av deras normala livstid. I fråga om barnen, särskilt de odöpta, äro meningarna ofta mycket skiljaktiga, liksom de på sin tid voro det inom den teologiska vetenskapen.

Någon gång stöter man på föreställningar, som, ehuru närbesläktade med denna allmänna tro om mellantillståndets varaktighet, genom inflytande från olika håll, giva varierande bilder av gengångarens tillvarelsform. Jag kan såsom exempel härpå anföra några av kyrkoherde A. Helgessen på 1920-talet gjorda uppteckningar i Onsjö och Harjagers härader: »De döda samlas först i andevärlden, där dväljas de till domens dag.» —

»Först efter tre dygn är själen riktigt skild från kroppen.»³⁾

Man finner ofta uttryck för denna tanke, att det behövs någon tid, innan själen förmår lösrycka sig från sitt jordiska omhölje. Mera sällan är tiden så knappt tilltagen som i sistnämnda belägg. Vanligen angives en tidsrymd av månader eller år, förmodligen beroende på hur man tänker sig själens samband med kroppen eller det jordiska över huvud taget. Då man angiver, att själen frigöres först efter en längre följd av år, kan detta möjligen sammanhånga med tiden för kroppens förruttelse, och då man angiver tiden till några få timmar eller dagar, bottnar det kanske i en iakttagelse av alldaglig natur, nämligen den, att människor ännu i själåtåget ha svårt för att slita sig loss från sina jordiska omsorger och bekymmer.

Man har i dessa fall även att räkna med påverkan av Swedenborgs lära om himmel och helvete, som åtminstone under 1800-talet ägt förutsättningar påverka allmogens tro, även om ett verkligt studium av Swedenborg i detta samhällsskikt är uteslutet.

Slutligen får man ej bortse ifrån, att dylika trosföreställningar i en mängd fall äro sekundära och ha framstått såsom förklaringsgrund till gengångarupplevelser. I en uppteckning från Ströö, Harjagers härad, Skåne, framkommer denna tendens tydligt: »Anders Nilsson berättar: Min far dog 1869. En natt låg min mor vaken. Det var månljust och grant. Rätt som det var kom där en ljus gestalt och satte sig på en stol vid sängen. När han suttit där en stund, sa han: »Just nu gick jag in i en annan värld.» När han hade sagt det, försvann han, men min mor hade känt igen min fars röst. Det var ungefär ett år efter sen han var död. Anders Nilsson trodde fullt och fast på uppenbarelsen såsom en hälsning från en annan värld.» (LUF 3242:18; uppteckningen gjord 1930, sagesmannen född 1847.)

Som vi se, är detta ett memorat som återger en nära anhörigs upplevelser. Man kan icke förutsätta, att här ligger någon redan utbildad tro bakom, utan berättaren har kommit till den övertygelsen, att hans far gått in i en annan värld först ett år efter döden uteslutande till följd av moderns upplevelse.

Det material, varpå min undersökning av gengångartron baserats, är fullt representativt för hela 1800-talet och sålunda även för den tid Anna Jönsdotter tillhörde. Ehuru det till följd av omständigheterna blivit begränsat till omfånget, torde det likväl ganska tillfredsställande belysa olika sidor av gengångartron i folktraditionen.

Undersökningen ådagalägger således, att det beträffande gengångarnas vistelseort finnas flera parallellt löpande föreställningar. Graven och dödsplatsen äro vid sidan om andevärlden de lokali-

teter, som allmännast angivas såsom gengångarens uppehållsort. Ställa vi oss nu den frågan, huruvida föreställningarna om graven och dödsplatsen äro betingade av gengångartron, vilket i det föregående antytts såsom en teoretiskt möjlig föreställning om andevärlden, måste svaret ifråga om graven bli nej och beträffande dödsplatsen ja. Den senare (som icke nödvändigtvis sammanfaller med begravningsplatsen) blir ett spökeställe och en vistelseort utslutande för sådana döda, som gå igen. Tron på graven såsom gengångarens uppehållsort utgår däremot från den mera allmänna föreställningen, att graven normalt är den dödes boplats. Vad folket tror om gengångarnas vistelseorter, är således icke alltid identiskt med vad man tror om de dödas boningar i allmänhet, och vi kunna därför icke ur gengångartron draga säkra slutsatser rörande dödsrikesföreställningar. Sakligt och språkligt är det dessutom orimligt att tala om dödsplatser och gravar såsom dödsriken, även om ett sådant ställe som ett gammalt slagfält allmänt anses som uppehållsplats för en mängd avlidnas andar. Begreppet andevärlden låter sig däremot lättare förenas med benämningen dödsrike, och redan detta synes mig antyda, att andevärlden för folket från början betytt något mera än en vistelseort för svårplacerade gengångare.

Tron på andevärlden såsom ett mellantillstånd är otvivelaktigt mycket allmän bland folket. Resultatet av min begränsade undersökning av traditions materialet rörande gengångartro bekräftar till fullo den mening Wigström redan för 50 år sedan hävdade, och att denna dödsrikesföreställning framträder icke blott i berättelser om gengångarupplevelser är alldeles säkert, även om vi i avsaknad av systematiskt insamlat material icke kunna prestera full bevisning. Eva Wigström har således rätt härutinnan, men har hon också rätt, när hon karakteriserar denna föreställning såsom »folkets gamla ärvda tro»?

Vi ha nyss diskuterat möjligheterna för, att denna tro kunnat utvecklas ur primitiva tänkesätt. Men om den också till äventyrs kan godtagas såsom en primitiv tankebyggnad, så är därmed icke sagt, att den är uråldrig. Primitiviteten är i och för sig icke något åldersbetyg, eftersom primitiva tänkesätt allt fortfarande existera och avsätta nyskapelser av primitiv typ. Å andra sidan kan en föreställning, som röjer avancerade tankegångar mycket väl vara både »ärvd och gammal», men det beror naturligtvis på vad man menar med gammal.

Såsom gamla föreställningar har man givetvis i detta sammanhang rätt att beteckna hos oss ännu förekommande rester av katolsk tro. Folklorister stöta ideligen på dylika kvarlevor av tänkesätt från den katolska tiden, och fastän vi ännu icke ha någon sammanfattande översikt av detta traditions-gods, får man ett bestämt intryck av, att det är ganska rikligt.

Anna Jönsdotters »andevärld» påminner, såsom Eva Wigström upprepade gånger erinrar om, allt för mycket om katolikernas skärseld, för att man skall kunna alldeles bortse från möjligheten av ett traditionssammanhang. Visserligen kommer alls icke någon själens reningsprocedur på tal, utan det är straffsynpunkten, som helt och hållet dominerar. Men är det månne icke troligt, att skärseldens pina den gången läran om skärselden var levande tro hos svensk allmoge tett sig som en straffpina eller i alla händelser, att plågomotivet haft betydligt större inneboende förmåga att bita sig fast i sinnena och överleva trosskiftet än själva trossatsen om själens luttring genom elden? Resultatet av den behandling, de döda undergå, blir detsamma i mellanriket som i skärselden; efter längre eller kortare tid upptagas själarna till himmelen. Denna överensstämmelse behöver dock icke tyda på traditions-sammanhang, ty, såsom jag ovan framhållit, kan föreställningen om mellanriket uppbäras enbart av ett starkt förnummet rättskrav.

Liksom övriga eskatologiska motiv har naturligtvis skärseldsmotivet satt människors fantasi i rörelse, och de realistiska bilder, som århundrade efter århundrade skapats av konstnärerna och prytt kyrkoväggar och andaktsböcker, ha bidragit till att befästa i första hand föreställningen om ett pinorum. Vidstående naiva bild är hämtad ur en fransk folkbok från 1800-talets början *Le Miroir du Pécheur* (Syndarens spegel). Boken har översatts till svenska 1839 med titeln *Menniskohjertat Guds tempel eller Satans bostad* och sedan som folkbok utgått i ett otal upplagor ända in i våra dagar, alla försedda med illustrationer av samma art och utförande som de franska. Man har dock, åtminstone i de upplagor jag sett, försiktigtvis utelämnat just denna bild, som föreställer skärselden. 1800-talets svenskar ha således undgått trossförevillelsen i detta speciella fall. Trots bildens främmande ursprung har jag kunnat medtaga den såsom en utmärkt illustration till den folkliga uppfattningen såväl av skärselden som mellanriket. Underst ser man skärseldens lågor omsvepa själarna, som fortfarande ha sina kroppsliga omhöljen. Två av dem upphämtas

Skärselden, "mellanriket" och himmelen.
(*Le Miroir du Pêcheur*).

av änglar, medan tvenne andra fritt sväva mellan elden och den överst belägna himmelen, där Gud Fader tronar på molnen, omgiven av harpospelande änglar. Här återfinna vi sålunda de fritt svävande andarna, som äro karakteristiska för allmogens mellanrike, men som utan tvivel tillika utgjort staffage i en mängd medeltida skärseldsframställningar. Illustrationerna i den franska folkboken återgå nämligen på äldre, troligen även medeltida bilder, och samma eller liknande motiv ha med all sannolikhet en gång avbildats i våra kyrkor och beskådats av vårt kyrkfolk.

För övrigt är det naturligtvis ytterligt svårt att med positiva belägg påvisa traditionssammanhang mellan ifrågavarande trosföreställningar, men villomeningar i religionen pläga som bekant återspeglas i förkunnelsen och visitationsprotokollen, vilka härigenom giva oss indirekta bevis för existensen av andra meningar

än kyrkans. I detta fall kunna vi dock näppeligen begagna oss av dessa källor. De evangelisk-lutherska prästerna ha ju ständigt predikat mot allt, som stöter på katolicism, och om särskilt dogmen om skärselden någon gång kommit i skottlinjen för en 1600-tals-straftpredikant, behöver det icke betyda, att villomeningar på just den punkten varit starkt rådande. Vi vilja därför avstå ifrån att åberopa dylika dokument.

Längre lära vi ej heller kunna nå med vår undersökning, som dock torde ha visat sannolikhet för att skärseldstron kunnat åtminstone lämna stoff till föreställningen om andevärlden — mellanriket.

Vi skola nu till slut undersöka, huruvida och i vad mån eskatologiska åsikter och läror från senare tid vunnit insteg hos folket och satt spår i dödsrikesföreställningarna. Atskilliga tecken tyda på, att äldre tro erhållit ny näring från skilda håll. Folktraditionen vittnar själv därom på ett rätt lustigt sätt.

I en uppteckning i Folklivsarkivet i Lund, gjord av professor C. W. von Sydow, vilkens sagesman var aktuarien Sven Berg i Lund, omtalas ett yttrande, som under ett samtal en dag år 1883 blivit fällt av en då 70-årig fiskare i södra Skåne. Han sade: »Att komma till himmelen kan jag ju inte tänka på, och komma till helvetet vill jag gärna slippa. Helst vill jag komma till Haddes.»

Förklaringen till detta förbluffande tal av en hederlig skånsk fiskargubbe kunde sagesmannen också delvis lämna. Han berättade nämligen, att på 1850-talet eller tidigare voro två s. k. fritänkarböcker i svang på Söderslätt, vilka av folket benämndes »Stora och Lilla Haddes». Om man läste »Lilla Haddes» var det icke så farligt, men om man läste »Stora Haddes», så blev man fritänkare, ansågs det. Sagesmannens farfar (född 1802) brukade gå till en jämnårig bonde och tillsammans med honom läsa den förra.

C. W. v. Sydow har i en artikel 1915 fäst uppmärksamheten på denna tradition och gjort några erinringar därtill.⁴⁾ Att böckerna i bokkatalogen gå under andra officiella namn är tydligt, menar författaren, ehuru han vid tillfället ej kunde angiva dem. Han ifrågasätter emellertid gissningsvis, om icke »Stora Haddes» endast är en fantasiprodukt, och att i verkligheten blott »Lilla Haddes» funnits. Ett besläktat förhållande med två böcker (stora och lilla) finns nämligen inom svartkonstbäckernas område. Allmogen skulle då i analogi med dessa ha uppdiktat »Stora Haddes».

Det är mig obekant, om man numera löst haddesböckernas gåta, men själv har jag kommit till den uppfattningen, att under namnet »Stora Haddes» döljer sig Jung-Stillings Andelära, tryckt i Göteborg och Stockholm (2 olika uppl.) 1812, och att med »Lilla Haddes» avses en liten skrift kallad: Tankar om Hades, eller Meniskans Pröfnings-Tillstånd efter döden, af A. R., tryckt i Kristianstad 1816, vars författare var kyrkoherde Anders Roos. Andeläran med dess bihang: Försvaret för Andeläran, s. å. är en rätt stor bok i 8° med icke mindre än tillhoppa 464 sidor, medan Tankar om Hades omfattar endast 28 sid. i 12°. Benämningarna »stora och lilla» passa således gott in, och »farligheten» står säkert också i förhållande till volymen, särskilt om man betänker, att »Stora Haddes» förutom läran om mellanriket innehåller en ansenlig mängd av tidens mest spännande spökhistorier samt som försättsplansch har en bild av »Vita frun».

Att »Stora Haddes» trots sin »farlighet» varit mycket spridd på skånska landsbygden, därom vittnar bl. a. nedanstående uppteckning från Allerum i Luggude härad.

»Om själ och ande var detsamma råder delade meningar. Somliga säga ja, andra nej. Enligt vad jag kunnat utleta var själen själva livsgnistan. Anden var strängt taget det ångmoln, som står ut om munnen, när det är kallt. När en person dog, gick själen antingen till himmelen eller helvetet. Anden stannade kvar här på jorden.» (LUF 3955:1. Uppteckningen gjord 1933, sagesmannen född 1855).

En jämförelse mellan uppteckningen och andelärans motsvarande text ådagalägger fullständig överensstämmelse. I författarens bibliotek finnes ett exemplar av »andeläran», vilket tillhört bönder i trakten av Allerum och som är försett med åtskilliga upplysande anteckningar av bondehand. Bl. a. lämnas följande råd:

»Dän som skall Läsa denna Book, skall Noga pröfva mäd Eftertanka, alla pongter och paragrafer Efter hvart anat och Ej Löpa, af, och, an, dä Blir inttet annat än Later⁵) för *Ren Saning*.»

»Mången håller denna Boken för fantasier och dårskap, män pröfwar Noga mäd uppmärksamhet Hella däss innehåll, får nu Wist Erfara och förnimma att grunden är så noga upptagen i allo måto att ingen Behöfwer därpå Twifla. — Dä äro Nu för tiden så många andra Ny Bakade och utan grund själfgjorda, så kallade Efter Eget hufwud stöpta fritänkare Romanner uppfundna som man får ackta sig för att Tro, män största delen Tror snarast Löng.»

Av en annan, mera vårdad hand har antecknats följande:

»Huru mycken företäncka och eftersinnande fordrar icke läsningen af denna bok?

Huru djup studium har icke denna boks författare haft?

Ingen läse denna bok utan med innerlig uppmärksamhet på sitt egentliga jag — med denna blick upptäckes nog den yttre beklädnadens ringa värde.»

Sådana anteckningar och recensionsomdömen tyda onekligen på att man fördjupat sig i dessa böcker. Själva begreppet Hades angiver Jung-Stilling sålunda:

»Den omäteliga Äthern i rymden af vårt werlds-system är det element, hwaruti andarne lefwa och röras. I synnerhet är dunstkretsen omkring vår jord, ända till medelpunkten deraf, det ställe, der särdeles nattetid, de fallna änglarne uppehålla sig, jämte sådane människors själar, som dödt oomwände. Hela detta rum kallas i Bibelen Scheol och Hades, det will säga förwaringsställe för de döda.»

— — —
 »Då en människa dör; så utwicklar sig småningom själen utur kroppen. Derpå waknar den upp i Hades. Den känner icke mera till sinne-werlden. Ande-werlden förekommer densamma såsom en oändeligen stor skum rymd i hwilken hon kan röra sig med tankans snabbhet: och som hennes anings förmåga nu är fullkomligen utwicklad, så ser hon ock de andra andar, som äro i Hades.»⁶⁾

I Tankar om Hades möta vi samma förkunnelse, om än författaren valt andra uttryckssätt. Jag citerar endast följande:

»Läran om ett *Pröfnings-Tillstånd* eller ett *Hades* var nästan allmän ibland de Christna, i de första seklerna. (Derom vittna Arnold, Mosheim och flera som forskat i gamla Kyrkohistorien.) Tid efter annan förändrades tänkesättet inom Christenheten. Somliga ökade Fädernas enkla och bibli[s]ka tankar om *Hades* med så många tillsattser, att deraf slutligen uppkom Catholikernes lära om skjärselden, och de orimliga, de gudlösa medel, hvarigenom de trodde förlossning kunna vinnas. Andra — — — antogo den mening, att Mennisko-Själarna äro i en slags dvala ifrån dödsstunden intill Domsdagen.»

— — —
 »Alla som dö utom JESU gemenskap, komma straxt efter döden till de ödsliga och ängsliga rymder i *Hades*; men deras vistande der blir icke lika långvarigt. Hafva de här i dödlighet uppriktigt *kämpat* emot alla brottsliga böjelser, som afhållit dem från föreningen med JESUM: och har deras Tro på Honom, *emot deras villja, och oaktadt deras redeligaste uppsåt*, varit svag; skola de blott så länge dväljas der, till dess de i Tron fullkomligen öfverlämnat sig åt JESUM och Hans ledning till seger öfver hvarje brottslig böjelse: hvarefter de få höja sig upp till de sällare Regioner. Enahanda . . . med fromma hedningar.»

»... de som, belastade med brott och fiender till CHRISTI kors, lämna denna världen; dessa icke allenast uppvakna i det osaliga *Pröfningsrummet* utan få kanske der äfven försmäktade i en oberäknelig mängd af år. Men, att oupphörligen längta efter sinnliga njutningar, och oupphörligen längta förgäves: att, skiljde från alla de glada föremål de skådat på jorden, sväfva i en ryslig tomhet: att oupphörligen känna fruktan, oro och samvetsqual: hvilket fasansfullt Tillstånd!!

Hemsk och ryslig är den föreställningen att i flera sekler, kanske i flera årtusenden, sväfva i *Pröfningsrummets* osaliga Rymder. Men hvad! om de onda böjelser och den otro alla oomvände syndare medföra vid öfvergången till andra världen, fått sådant välde öfver dem att de aldrig komma i förening med JESUM och Hans saliga tillbedjare!! Hvad! om de så länge framhärda i synd och otro, att de icke fått flytta till de sällare Regioner, då Verlds-Domaren kommer att afgöra deras öde för Evigheten!!! — Heliga Väsende! Du som hvälfver alla Verldars öden! Jag fasar vid fortsättningen af detta ämne.»⁷⁾

Vi våga tryggt utgå ifrån, att kyrkoherde Roos i sina predikningar (han var först kyrkoherde i Ö. Ljungby och sedan i Önnestad) icke avvek från den lära han förkunnar i »Lilla Haddes». Eljest stod nog prästerskapet ganska främmande för läran om mellanriket och i den monografi, Eskatologiska motiv i svensk predikan under 1800-talets första hälft, som Helge P:son Backman utgav 1941, förekomma alls inga antydningar om predikningar av dylikt slag. Det förefaller nästan som om Hadesförkunnelsen stannat inom prästsläkten Roos, ty i en predikan, som en hans brorson, kyrkoherde Victor Roos, år 1852 höll i Ramdala och Jemjö kyrkor, möta vi ånyo farbroderns Hadeslära. Den omständigheten, att »Stora och Lilla Haddes» tillhörde de förbjudna böckerna, har snarare främjat läsningen av dem bland menige man än tvärtom. Att något exemplar även kunnat finna vägen till Norra Vallåkra är väl ganska säkert.

Såsom jag från början understrukit, fordras det betydligt rikare material än som nu föreligger, för att man skall kunna komma till ett definitivt resultat om folkets föreställningar angående ett mellantillstånd efter döden. Det förefaller emellertid sannolikt, att gammal tro levt kvar inpå 1800-talet och då blivit befästad genom de i nämnda böcker och eventuell annan litteratur inhämtade lärorna om Hades.

X

VAD KÄLLORNA BERÄTTA OM ANNA JÖNSDOTTER SOM HELBRÄGDAGÖRERSKA

(TILLÄGG)

Inför länsstyrelse och domstol.

Sammanhanget mellan Anna Jönsdotters himmelska uppenbarelser och hennes kallelse som helbrägdagörerska har ovan berörts i kap. V (s. 58 ff.). De källor, som där behandlats, ge också upplysningar om denna hennes verksamhet. Den åberopas med hårda ord i den anmälan, varmed processen mot henne sattes i gång av komminister Björek den 30 april 1838. Den omtalas där emot i mera förstående ordalag i det intyg som komministerns egen kyrkoherde och Annas kristendoms lärare, prostén Pommer, ansåg sig kunna utfärda. Om denna förklaring skriver i sin tur häradsprosten Carl Hallbeck, när han vidarebefordrar den till domkapitlet, att där »wisserligen icke saknas warsamhet och tolerans» men att han skulle önskat att prostén »gått något mera rakt på saken». Anna Jönsdotter hade uteblivit från en ålagd inställelse hos kronofogden, varvid hon också skulle ha förts till häradsprosten. Denne senare utlovar rapport efter personlig undersökning av fallet och skriver: »På förhand får jag emedlertid nämna, att enligt temmeligen sammanstämmande rykten Anna Jöns dotters willfarelse egentl. skall bestå deruti, att hon, som uti en sjukdom 2:ne gånger warit bortdånad eller skendöd, föregifwer sig under detta tillstånd hafwa warit i en närmare beröring med andewerlden och erhållit en mer än wanlig kunskapsförmåga, den hon använder till botande af sjukdomar, mot hwilka hon föreskrifwer salwor och droppar m. m. Huruwida dessa öfwerensstämma med Läkarekonstens reglor eller icke, lär nu wara föremål för Polisens

åtgärder. Några synnerliga verkningar af hennes förordnanden hafwa icke försports. Den ene tror sig blifwa botad och hos den andra fortfar krämpan.»

Under tiden hade också såsom ovan antydes de världsliga myndigheterna varit i rörelse. Den 1 maj 1838 — dagen efter det att komminister Björck skrivit sin anmälan — avlåter doktor N. O. Schagerström i Landskrona följande skrivelse till länets hövding, greve Fredrik Posse:

»Högwälborne Herr Grefve, Landshövding m. m.

En händelse som ej så nära hörer till min embetsbefattning att jag officiellt kan anmäla den, men likväl därmed står så nära att jag ej stillatigande kan förbigå den, får jag nu i enskildt väg taga mig friheten för Hr Grefven anmäla. — En flicka — Anna, dotter till Hemmans Åboen Jöns Holgersson i Norra Wallåkra har börjat här omkring göra et betydligt upseende såsom undergöferska — hon botar alla sjukdommar med händernes påläggande, låter de blinda se, de lama gå, och de döfva höra — och det stackars narrade folket löper flocktals dageligen för att lägga sin skärf i offerkistorne; — medikamenter föreskrifver hon ej sjelf, emedan hon aldrig lärt att skrifva, — men en hennes Broder upsätter på hennes befallning stundom, lytesalfva, — värkplåster, trollrökelse, och så vidare; hvilka recepter naturligtvis ej kunna göra någon skada i och för sig sjelfva, emedan Apothekarna som ej känna dessa namn, nog akta sig att lämna annat än oskyldiga medel, — men vidskepelsen och vantron ökas, och är redan ökad till den grad att 30 till 40 och kanske ännu flera personer, dageligen besöka Dett(a) Bethesda.»

Denna anmälan har tydligen haft omedelbar verkan. Redan den 8 maj kunde kronofogden Sam. Åberg rapportera till landssekreteraren att han inkallat »undergöferskan i Wallåkra» men att endast modern och brodern, »handsekreteraren», infunnit sig. Två dagar senare skriver han till samme adressat:

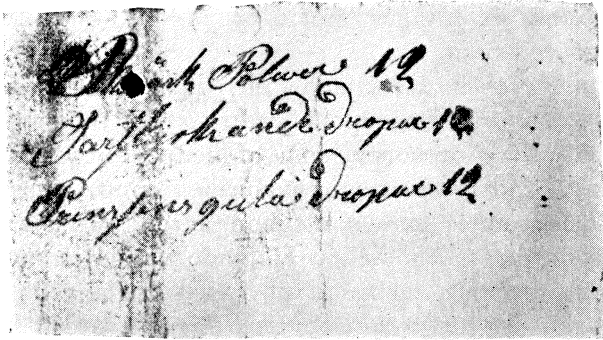
»Sedan jag desse dagar fått erfara att 100de tals menniskor, från alla håll och kanter, skocka sig till häxan i Wallåkra, så har jag skaffat mig närmare kännedom om förhållandet och — — — Det är kärringen, modren till flickan, som beredt hela tilställningen för att narra sig til p(en)g(a)r — Tilloppet är emedlertid aldeles förvånande; och jag önskade att ett kraftigt steg måtte tagas: att hela sällskapet til en början inkallades till Cansli förhör och skamfilades ducktigt — Kärringen lofvade och bedyrade i Tisdags att

de skulle visa borrt folcket och nedlägga rörelsen helt och hållit; men både i går och i dag har der varit 30 à 40 vagnar som ditfört uslingar — Flickan har modren undanhållit mig, och gömmer henne undan alla polisens spejningar, eftersom hon tror att den förra skall bli anammad i ewinnerl. tyddor — Men hvad tycker du om den Sa:ts dumme prästen (d. v. s. prosten Pommer, jämför s. 00), som uppenbarligen hyllar tilställningen — Detta sker säkert af ren fruktan för packet — Hans Cominister skall likväl handlat ur en motsatt synpunkt i det Herdabref han ex nobili officio, ingifvit til Consistorium.»

Kronofogden yrkade på kansliförhör hos länsstyrelsen och ett sådant hölls också den 16 maj. Protokollet från detta har redan (s. 17) utnyttjats såsom dokument rörande Annas uppenbarelser. Det innehåller givetvis också uppgifter om hennes verksamhet som undergöreska. Inledningsvis åberopas kronofogdens rapport, vilken i huvudsak innehållit vad som i ovannämnda brev omförmålts rörande Anna. Denna fick såsom tidigare omtalats redogöra för sina syner och läsa upp sina verser. Protokollet fortsätter:

»Framsägandet af desse wersar, under det Anna å den sjuke lägger sina händer botar, efter hennes förmenande alla utwärtens åkommor men för inwärtens sjukdomar, af hwilka hon endast kan curera skräck och fallande sot, använder hon Prinsens droppar och Hjertstyrkande droppar samt Skräckpulver. — Sålunda uppgaf hon flere personer i orten som af henne blifwit botade, deribland Mjöltnarens i Fjerrestads dotter som warit blind; en resande från Hudikswall för stumhet m. fl. — Föreställd det äfwentyrliga och äfwen brottsliga i hennes företag förklarade sig Anna gerna wilja dermed upphöra, men wågade ej i anseende till den befallning hon derom fått af Engelen.»

Brodern Bengt vittnade att »Anna på angifna sättet botat flere, bland andre Trädgårdsmästaren på Rosendahl för uppkastning, en blind från Tågarp som nu är frisk, en wärkfull qwinna från Rågahörstað och Mjöltnaren Åke Perssons i Fjerrestad Flicka för dålig syn, hwarförutan han företedde fyra särskilta bewis från personer som sagt sig af Anna blifwit botade och hwilka bewis lades till handlingarna. Bengt Jönsson widgick sig hafwa skrifwit 2:ne af Assessor Åberg insände recepter å ofwan anmärkte Medicamenter; men de fleste sådane hade blifwit skrifne av Åboen Assar Andersson i Wallåkra, allt efter Annas uppgifter.» —

“ — — — men för invärtes sjukdomar, av vilka hon endast kan kureras skräck och fallande sot, använder hon Prinsens droppar och Hjärtstyrkande droppar samt Skräckpulver.“ — Ett av Anna Jönsdotter ordinerat recept.

Protokollet slutar:

»Sedan såväl Anna som hennes Moder erhållit alfvarsamma föreställningar om ofoget af att sålunda bedraga enfaldigt folk, och den förra blifwit strängeligen förbjuden, att med utöfningen af sin föregifna kunskap vidare fortfara, beslöt K. Bfhde (Konungens Befallningshavande) att handlingarne skulle öfverlemnas till Kfgde (Kronofogde) Herr Assessor Åberg, för att wid wederbörlig Domstol anställa åtal emot wederb:de; hwarförutan skrifwelse skulle afgå till DomCapitlet i Lund med anmodan att tillhålla Presterskapet i den församling der Anna är boende, att genom erforderlig underwisning i Christendomen betaga henne den wilfarelse hwari hon synes hafwa råkat.»

Ett av de intyg brodern Bengt åberopade var ett brev av följande lydelse:

»Min tjära Anna

Jag har hört af en Hustru som har varet hos dig at du vil ha et Bevis af dem du har Botat — Vilket jag sanfärdeliget kan Bevisa at jag sedan jag har varet hos dig och bad dig om bot för Tanevärk, ei har haft minste tjänning der af ock för ud ei hade Ro värken Dag eller Nat ock om det ei bliver trot så skal jag Personligen infinne mig och intyga det»

Elna Pålson.

Ytterligare två av intygen återgivas här i bild liksom ett av de omnämnda recepten.

Den av länsstyrelsen förordnade rättegången mot Anna tog sin början den 8 juni vid Luggude härads sommarting. Vid förhöret uppgav Anna »flere personer, som af henne blifwit botade, derföre hon likwäl aldrig emottagit någon betalning, äfwen då sådan erbjudits; förklarande jemwäl att hon, efter sjukdomarnes olika art, föreskrifwer från Apotheken hämtade naturliga medel, såsom hjertstyrkande droppar, mehnsalfwa, lytessalfwa, sjudannastyrka, 12 mannastyrka och trollrökelse; dock säger hon sig hafwa efter inställelsen wid Cancelliförhöret upphört med allt användande af dessa eller andra botemedel, men också nödgats afhålla sig från sitt hemwist, att derigenom undwika besök af dem som anlita hennes hjälp.»

I särskilda stämningar hade åklagaren också yrkat ansvar å de personer, som sökt råd eller bot hos Anna. Om förhöret med dessa lämnar protokollet följande upplysningar.

4° Trädgårdsmästaren A. Appelgren på Rosendahl, som inlemmar skrifvel. svaromål så lydande

»Till Luggude Härads Lofl: Tings-Rätt!

Af Kronofogden Herr Assessor Åberg, är jag inkallad till nu påstående Ting, för att vidkännas ansvar derföre, att jag, efter femton års sjuklighet, samt anlåtande åt Doctorer och Apothec, sökt hjälp af Flickan Anna Jöns Dotter från Norra Wallåkra. Jag får således wördsamt afgifwa det mig affordrade utlåtande.

På sätt jag nämnt har jag under samma femton år varit beswärad med en sjuklighet, den Herrar Doctorer icke kunnat hjälpa. —

Mina kostnader till dem och Apotheken hafva varit nog dryga; men mitt hälso tillstånd försvagadt. Det blef i orten bekant, att Anna Jöns Doter ägde någon kunskap, att bota sjukligheter; och såsom en lidande, och trånande efter en wid så ung ålder saknad hälsa, besökte äfwen jag henne. — Hon förskref från Helsingborgs Apothec medicamenter, efter hvilkas begagnande jag återfådt min hälsa, den jag med nog dryg kostnad så många år sökt hos Herrar Doctorer. — Någre andra medel begagnades icke, utom det, att Anna uti en Gudelig bön, hvilken hon uppläste, anropade Försynens bistånd om den hjälp hon ämnade mig.

På sådant sätt blef jag befriad från min femton åriga sjukdom;

Pigan Anna Jönsdotter Larinas ditt vitt
Bevis att nu i för löven vecka har hon botat mine
ögon så att jag underkunnad mig kan godt se.
hvilket Till Ett hinders bevis danneras henne —
Däröfver den 10 Maj 1838
Obla Hansson
Drottning på nr 4 Dorsluden

Intyg om att Anna Jönsdotter botat ögonsjukdom.

och om jag derföre Lagligen kan åläggas böter, utgifver jag dem med nöje, emedan de äga mindre värde, än lif och hälsa.

Det är hvarken genom Trolldom, vidskepelse, signeri eller Spådom, som jag blifvit hulpen, utan fastmera genom sådane medel, som hämtats från Apothec i Helsingborg; och att öfver en sjuk läsa en Gudelig bön, känner jag icke wara förbudit. — Emedlertid, med vittsord åt Annas wälgörande förfarande mot mig, bestrides det ansvars påstående, hvarmed Herr Åklagaren kan villja wända sig äfven emot mig. — Att warda från målet skild och ärhålla ärsättning för min inställelse är mitt sista yrkande. —

Rosendal den 8de Juni 1838.

A. Appelgren»

samt tillade, att sjukdomen, hwarifrån han på ofvanbeskrifne sätt blifvit botad bestått i kräkningar och någon gång äfven af blodspottning, emot hvilka olägenheter hjertstyrkande droppar, såsom botemedel blifvit använde.

5° Hustru Maria Nilsson i Benarp: som ingifver följande skrift:

»Till Wällofl: Härads Rätten

Som jag är kallat till Lugede härads Rätt denna dag att ansvara för det Jag för mitt Barn flickan Botildas Svaga ögon, söckt pigan Anna Jöns doter i Nora Waläckra om hjälp, får jag wist icke

Neka ty Nöden war förhanden min flicka war Nära Blind och Jag sökte Docktores Råd och Erlade Pänningar den ena gången efter den andra på Abotecken för medisiner som flitit Nyttjades. Men det Kunde icke hjelpta — — då Jag fick höra att Hos åfwan Nemde Piga många sjuka fått hjälp, sökte Jag dit med mit Barn och det var min Glädje att andra dagen derefter — tog flickan sin Bok och utan Möda Läste Morgon Bönen, samt sade ack Mor Nu har wärken gåt af mina ögon och kan se emot dagen, och sedan har det alt mer och mer för-Bättrats. — —

Benarp den 8 Junij 1838

Maria Nilsson»

och upplyste på frågor, att barnet, som 3:ne år besvärats af ögonsjukdom deraf varit blind 6. veckor, men att då Anna med fingrarna på ögonen för andra gången uprepat sin lexa (»bön» överstruket vid justeringen och ersatt med »lexa») hade barnet deraf genast förmärkt verkan till förbättring, hvilken sedermera, under sparsamt användande af föreskrifna lytessalfvan, så tilltagit, att åkomman nära nog försvunnit.

6° Åbon Nils Andersson i Raus: att hans tvenne mån. gamla barn varit besväradt af ständig sjuklighet, som Läkare icke förmått till sin art bedöma ännu mindre kufva eller bota, men att då Anna Jönsdotter någon tid efter sistl. Julhelg händelsevis besökt Nils Andersson, hade hon, med föreskrift om behandlingen i öfrigt, ordinerat Trollrökelse såsom läkedom deraf barnet också genast förbättrats och nu skall vara fullkomligt friskt. Tilläggande, att Läkarne från Helsingborg som förut skött barnet, förklarar sjukdomen obotlig.

7° Möllaren Åke Persson i Fjerrestad: att hans tio år gamla flickebarn från ett år tillbaka besvärats af ögonsjuka, utan att derföre kunnat finnas bot hos Läkare, men att åkoman blifvit häfven af Anna Jönsd:r, som lagt händerna på ögonen och föreskrifvit beagnande af mehnsalfva.

8° Åb. Anders Johansson i Viarp: att hans 13 årige son, som 2 1/2 år besvärats utaf fallande sot eller slag, deraf han understundom flera gånger om dagarna haft anfall, blifvit för omkring 2. mån. sedan botad af Anna, som lagt händerna på barnet; Tilläggande Anders Johansson att han mot detta onda förgäfves anlitat Läkarehjelp.

9° Åb. Jöns Jönsson i Råga Hörstad: har, ss. en längre tid be-

Påbegäran lemmas här be-
wis från Bängta Bengt Nels
i Kijllinge hon är bli-
wen frisk som har varit
mid wark i 15 år

Intyg om att Anna Jönsdotter botat värk.

svärad af ryggvärk, sökt hjälp hos Läkare utan bot, men blifvit hulpen af Anna, som lagt händerna på h(o)n(o)m hvareft. värken småningom aftagande, numera skall (ha) försvunnit.

10° Gästgifvaren Isak Nilsson i Wallåkra: att ett 10 månad: gammalt honom tillhörigt barn blifvit sjukt, utan att fadren vetat af hvad sjukdom, vidare än att barnet under aftynande varit oroligt; men återkommit till hälsa, sedan man dermed besökt Anna Jönsd:r, dock har han dervid icke varit sjelf tillstädes och känner således ej hvad medel som blifvit använde.

11° Åb. Lars Thorsson i Rya: har sistl. Februarii månad, besvärad af tandvärk till den grad att hufvudet upsvullnadt, efter att förgäfves hafva anlitat annan hjälp sökt Anna, och hon lagt händerna på svullna hufvudet, hvarefter värken lindrats och kort derpå försvunnit.

12° Åb. Anders Anderss. i Nedra Glumslöf: att inre delen af tungan på hnm uppsvullnadt, så att, utom dermed åtföljda värkplågor, han ingenting kunnat förtära, då han i sistl. Mars månad sökt och erhållit bot hos Anna Jönsd:r, hvarvid plågorna genast uphört och svulsten efter 2:ne dagars förlopp alldeles försvunnit.

13° Ab. Anders Perss. i Wallåkra: att han, besvärad af hastigt påkommen döfhet å ena örat, denna framtid sökt och blifvit botad af Anna Jönsd:r.

14° Drängen Ola Olsson i Wallåkra: att han för några månader sedan blifvit hastigt sjuk med värk i ryggen o. ena sidan, h(vil)ka olägenheter Anna hulptit med föreskrift af hjertstyrkande droppar och Trollrökelse.

15° Förre Riksdags Fullmäktigen Johan Nilsson i Kattslösa: att han, 66 år gammal, under 30 års tid begagnat läkemedel och brunnskur för ryggvärk och håll ell. styng und. bröstet, utan att n(å)g(o)n förbättring kunnat förmärkas. Han hade derföre i sistl. Februarii månad besökt Anna, som föreskrifvit bruk af mag- och hjertstyrkande droppar, hvaraf rönts den verkan, att styngbetet betydligt lindrats och ryggvärken blifvit mindre plågsam.

16° Ab. Jöns Olsson i Glumslöf: har, för värkplågor i ena låret, i början af April månad sökt Anna och (har) hon föreskrifvit röd Gallimeje salfva såsom botemedel, efter användandet hvaraf, han på några dagar blifvit fristäld från berörda åkomma.

17° Snickaren Jöns Olsson i Glumslöf: förklarar, att han för okänd inre sjukdom flera år sökt Läkare och begagnat brunnskur, allt likväl fruktlöst; men att han af Anna, som lagt händerne på hnm och föreskrifvit bruk af hjertstyrkande droppar, blifvit botad och nära fullkomligt återställd till helsan.

18° Hustru Kerstina Bengtsd:r i Fastmårup: har af hastig påkommen värk i kroppen sökt och blifvit hulpen af Anna, som dert. använt Trollrökelse.

19° Ab. Måns Persson i Säby har anlitat Anna Jönsd:r om hjälp för sina kreatur, som varit sjuka, men hvarmed hon vägrat taga befattning, emedan det lidit öfver påsktiden med hvilket besked han, missbelåten, återvänt; förklarande Anna anledng. till svaret hafva varit, att hon ansett oförenligt med den af Engeln henne gifna befallning-(en) (justerat från »ansett stridande mot sitt förmenta himmelska updrag») att taga befattning med botandet af åkommor hos oskälige djur.

20° Ab. And. Nilsson i Säby: att f(ör) hans son Jöns, 12 år gammal o. enl. företedt prestbetyg, döfstum o. förståndslös, Läkare blifvit rådfrågade, utan hjälp, hvarföre fadr. sistl(idne) april månad sökt Anna, som läst öfv. gossen, men sedermera, då detta varit fruktlöst, sagt att botemedel icke gafs för sjukdom af sådan art.

21° Dr. Måns Esbjörnsson i Rönneberga: att hans fader Esbjörn

Eriksson, s. varit borttagen eller lam i fötterne, blifvit, eft. Anna Jönsd:rs föreskrift, botad, hvartill användts hjertstyrkande droppar och Trollrökelse, h(vil)ka medel genast visat sig verksam(ma) till förbättring, så olägenheten försvunnit.

22° Muraren Anders Murberg i Herslöf: har hos Anna i sistl. Mars månad sökt hjälp för sin fyraårige son, som kort förut haft 3 el. 4 särskilta anfall af slag, men att denna olägenhet efter, enl. hennes föreskrift, begagnad medicin, sedan den tiden uteblifvit, uplysande Anna, att utom det allmänna botemedlet, genom händernas påläggning, hade hon äfven för detta fall föreskrifvit hjertstyrkande droppar och skräckpulfver.

23° Ab. Ola Hansson i Glumslöf: att hans hustru 1½ års tid besvärats af värk, svulst o. sårnad å ben och armar, h(vil)k(e)n olägenh. und. Läkarevård o. använd medicin ständigt tilltagit; men blifvit af Anna Jönsd:r, som han tillkallat, nära nog (justerat från: nästan) helt o. hållet botad efter begagnande af lytessalfva och 12mannastyrka.

24° H:m (Husmannen) Nils Ungesson i Glumslöf: har för sin 21-åriga dotter, som tio års tid besvärats af värk, hvaraf hon lidit sådant mehn, att ett refben blifvit skadadt, mot hkn åkomma Läkare blifvit rådfrågade och brunnskurer använde, men allt förgäfvades, hvarföre hon sökt bot hos Anna Jöns d:r som äfven lemnat dottren ohulpen.

25° Ab. Pål Svenss. i Quistofta: att Anna Jöns d:r, som händelsevis och i anledng. af bekantskap besökt hans hus, föreskrifvit läkemedel för ett hans späda barn, som varit sjukt o. f. h(vil)k(e)t läkemedel af Doctorer förut varit föreskrifne o. begagnade. Han säger att barnet derefter blifvit bättre, men anser sig icke hafva felat deruti att han, enl. Annas föreskrift, användt naturliga medel, hvarföre han också yrkar befrielse fr. Åklagarens ansvars-påstående.

26° Vagnmannen Anders Nilss. fr. Landskrona, ej stämd, men förekom likväl o. berättade: att 3. veckor före, sistl. påsktid hans hustru sökt Anna Jönsd:r om hjälp för deras minderåriga barn, som sedan 5 veckor före sistl. Juhl af ögonsjukdom varit nära blind, och icke kunnat öppna ögonlocken, hkn olägenh. Anna botat, så att barnet 3. veckor dereft. varit friskt; att hon sjelf vid sa(mm)a tid omkring 8 dagar lidit af kramp och svulst med sårnader på ena armen, mot hkt onda Anna föreskrifvit hjertstyrkande droppar o. Trollrökelse s. haft till följd, att hon hastigt derpå fr. sjukdomen

blifvit återstald. Tilläggande att hon så väl för sig s. för barnet först sökt Läkarehjelp och begagnat medicin, utan ngn vidare framgång.

27° Åb. Per Pålsson i Wessby, ej tilltalad, men nu tillstädes, säger, att sedan han f. sin 13årige son, som 4 års tid lidit af värk i höft och knä, sökt Doctorer, bland hvilka han nämner Herrar Öfverfältläkaren Wiesslander och Prof. Rosenschöld, samt begagnat Lazarettet i Lund, allt utan att någon förbättring deraf försports, så hade han, på tillstyrkan af själesörjaren H:r Prost. Werlin i Wessby, sökt Anna Jönsd:r, som lagt händerna på gossen o. f. hnm föreskrifvit salfvan 7mannastyrka, hvareft. ngn förbättring redan försports, men att med kuren ännu fortfares.

Förutnämnde personer, som hos Anna sökt hjelp, förklara alla, att hon hvarken begärt eller då ersättning blifvit bjuden velat emottaga sådan för hvad hon för dem uträttat; och medgifva samtelige med undantag af Johan Nilsson och Pål Svensson att Anna utom förutnämnde naturliga medel, vid hvarje tillfälle, under tyst upprepande af någon bön eller dylikt lagt händerna på den sjuke; hkn sednare omständighet af Anna jemväl vitsordas. — (Sista meningen tillagd vid justeringen.)

I ändamål att styrka, att de använde kurerne varit verksamme t. helsans återställande *äfven hos andra* (det understrukna tillagt vid justeringen) anhöll Anna Jönsd:r om förhör med nedannämnde p:r (personer), h(vil)ke ojäfvige, aflade ed, varnades och berättade: 1° Snickaren Sandgren i Frillestad 33 år gamal att han, som bor nära allmänna vägen, sett o. vidtalat en mängd personer, som besökt Anna Jönsd:r, (af) bland hka en del sagt sig vara botade; att v:t sjelf för 2 månader sedan hos henne erhållit hjelp mot hufvudvärk, en olägenhet hvarmed v:t besvärats fr. 12 års ålder o. som med åren betydligt tilltagit.

2° Dr. Sven Larss. i Wallåkra: att i början af året, medan v:t ännu tjenat hos Anna Jönsd:rs föräldrar, en okänd Resande person fr. Hudiksvall infunnit sig der, som väl kunnat utsäga ett eller annat ord men ej förmått uttrycka ngn mening el. göra sig begripelig, hvarföre han med krita på bordet tecknat sitt namn, hemvist och ärende. Han visades till Anna i särskildt rum och derifr. utkommen, tyckte v:t sig förmärka den sällsamma o. hastiga förändring med honom, att han med någorlunda redighet då kunnat uttrycka sig o. upläst stycken utaf en Psalmbok, hvarvid under utförandet af ett o. annat ord, han likväl felat eller stammat.

Nästa dag inlämnade brodern Bengt å Annas vägnar en försvarsskrivelse av följande innehåll:

»Till Luggudé Härads Loflige Tings-Rätt!

Uti det af Herr Assessorn Åberg mot mig instämnda och denna dag hanhafda mål, angående ansvar derföre, att jag skolat umgådts med Signerier, får jag mig slutligen utlåta.

Jag är tilltalad för det jag skolat botat människor för åtskillige sjukdomar. — Detta är en sanning, hvartill jag icke bör neka; och tackar allenast Gud för denna af honom mig unnade förmåga. — Alla de i dag afhörde personer hafva intygadt, huru som de, öfvergifne af Doctorer och utan gagn af Apothek, blifvit af mig till hälsan återstälde. — De medel som därtill nyttjats äro utfådde från Apotheken; och att de haft en välgörande wärkan, hafver i dag blifvit bestyrkt. Med Trolldom, Signeri, Hexeri, eller andre medel har jag icke umgådts, för hvilket jag är ganska obekant, utan helt simpelt, med sådane Medicamenter, som seljas å Apotheken. Äfven är i fråga satt en Bön, med hvilken åklagaren tror, att jag kan begå signeri; men sådan är icke dess natur; och att Herr Åklagaren icke kan förstå dess innehåll, är en omständighet, som får skrivas på hans egen räkning. — —

Att han och jag äga olika upplysning i det ämne som förefafves, kan icke falla mig till last, och det skulle wara mig en glädje, att hos Herr Åklagaren finna andre tänkesätt, än dem, hvarmed han umgås, i afseende på min pinohistoria. Det är icke mig tillhörande att söka åtkomma verdens goda. — — Jag unnar gerna denna lumpna fördel åt dem, som derefter fika; men kan, med dess mistning, ändå finna mig lycklig, om jag nog kunde uträtta det höga varf en allsmäktig Gud kanske, i mer och mindre öppenbarad ordning, antydt med människorne. Jag, som desse, äro honom ansvarige för våra gerningar; och att han på ett eller annat sätt låter känna sin vishet, är hvad människor icke kunna hvarken bedömma eller bestraffa.

För att göra saken korrt, vill jag icke uppehålla mig med framställande af betraktelser, hvilka skulle falla Loflige Domstolen besvärliga, utan öfvergår till hufvudsaken. Hvari består denne?, och hvad ondt hafver jag gjordt? Är det ett brott att i faror och lefnadsbehof bistå sin arma nästa, så kanske kunde jag hafva felat; och att jag för sådant hvarken begärt eller mottaget betalning, är i dag inför Rätta besvarat med hundrade NEJ. Der kan således

ingen beskylla mig för preieri, ty jag kan väl icke få mindre än *Intet*, och mera har jag ej begärt.

En del i målet inbland(ad)e personer hafva affordradts ansvar derföre, att jag hullpit dem, men detta får jag bestrida, lika säkert som jag i Ödmjukhet anhåller, det Lofl. Härads Rätten, utan att vidare uppskjuta detta tillräckeligt ärkända och bevista mål, torde företaga detsamma till hufvedsakelig pröfning, och derwid ihågkomma mig med Rättegångs kostnads ärsättning.

Något ondt har jag, på sätt nämndt är, icke gjort, eller förbrutit mig mot det Lagställe Herr Åklagaren åberopar; hvadan jag i från Stämningssyrket (!) torde befrias.»

Vid Luggude härads sommartings avslutning avkunnades så den 26 juni 1838 utslag i målet mot Anna Jönsdotter och hennes medanklagade. För Annas del löd domen:

»Då wäl Anna Jönsdotters uppgift huru den undergörande för-
magan blifwit henne beskärd, som sättet att genom Läsning bringa
densamma i verkställighet, utmärcka i hög grad widskepelse
och med tillämpning af 2:dra Cap. 28 Missgerningsbalcken pröf-
war Hds Rn (Härads Rätten) altså rättvist döma henne skyldig
att böta 6 Rdr 32 s. Banco i treskifte, eller i brist af botum
afstraffas med åtta dagars fängelse wid wattn och bröd;...

Av de övriga svarandena »hvilka af Anna Jönsdotters widskep-
liga konst eller signeri sökt bot» förklarades 18 »skyldiga att
hwar för sig böta 3 Rdr 16 s. likaledes i treskifte eller i brist
af botum afstraffas med Fyra dagars fängelse wid wattn och bröd». Brodern och modern frikändes, »såsom mot deras nekande icke
öfvertygade att hafwa deltagit uti eller afvetat hennes signeri».

Om domen skriver Eva Wigström i Kloka pigan: »Anna betalte
naturligtvis böterna, fortsatte sin gerning som förut, och anlidades,
som förr, af personer ur alla samhällsklasser fast 'herrskafolk'
helst besökte henne i smyg, stundom under andra namn.» Denna
uppgift om att Anna Jönsdotter fortsatte med sin verksamhet även
efter åtalet bestyrkes av den utlovade rapport som häradsprosten
Hallbeck i augusti samma år tillställde domkapitlet:

»Sedan jag dels genom Presterskapet i Bårslöf, dels själf
sökt öfvertyga pigan Anna Jöns dotter om det widskepliga och
wådliga i hennes företag att under föregifwande af högre uppen-
barelser medelst händers påläggning, upprepar af några verser
samt wissa under egen benämning uppgifna medikamenter bota
hwarjehanda krämpor och af henne fått det löfte, att hon dermed

wille upphöra, har jag någon tid dröjt med berättelsen om min åtgärd för att se, om utgången swarade mot hennes löfte.

Någon tid efter detta af hennac erhållna löfte skall trafiken hos henne först hafwa i betydlig mån minskats och derefter alldeles upphört, och ansåg jag mig så mycket mer kunna tro på waraktigheten häraf, som folket i byn, der hon wistas, börjat misstänka bedrägeriet och förklara missnöje med tilloppet af hwarjehanda personer från alla wäderstreck; men då jag sistl. wecka erhållit den underrättelse, att Anna Jöns dotter åter låter sig dagligen omgifwas af betydlig mängd personer, som hos henne söka bot för allehanda krämpor, börjar jag frukta, att såwida kraftiga polis-åtgärder ej mellankomma, hon, döf för warningar och förmaningar, ej afstår från en lönande rörelse, förrän hon derifrån afskrämes genom olyckor till lif eller lemmar, som möjligtvis kunna drabba dem, som lättrogenheten gör till föremål för hennes widskeplighet och qwacksalfwerier.»

Det blev dock icke i Skåne utan i Danmark som Anna Jönsdotters undergörarverksamhet kom att kulminera.

I Danmark.

Malmö Allehanda har i sitt nummer för den 14 november 1833 ett meddelande om att Anna Jönsdotter då avrest till Köpenhamn. Det berättas, att från den danska huvudstaden ankom förra veckan en officer, utsänd av en högre ämbetsman för att avhämta Vallåkrapigan med anledning av det rykte hon förvärvat för sina kurer, vilket gjort att flera förnåma damer önskade konsultera henne. Där framhölls, att denna begäran från en stad, som hade de bästa läkare, hade väckt mycken förwåning men givetvis icke hade kunnat avslås. Anna hade fått sitt pass och begivit sig i väg. Myn-digheterna hade dock tydligen underrättat vederbörande dessför-innan om sin egen åsikt rörande pigan från Vallåkra.¹⁾

Anna Jönsdotters uppträdande i Köpenhamn följes omedelbart i de danska tidningarna av ironiska kommentarer, som dock samtidigt utgöra de enda källor som åtminstone hittills ge några utförliga upplysningar rörande besöket. Så skriver »Den Frisindede» redan den 13 november: »Lyksaliggjorte hovedstad! — Den clair-voyante svenske pige, som man har forskrevet hertil, har ladet sig bevæge til at ombytte sin dunkle vrå i Wallukia (!) med

et fyrsteligt palæ i Köbenhavn. Man skal ikke sætte sit lys under en skæppe, men på en lysestage!» Tidningen antyder att vistelsen i Danmark dock kommer att bli kort. Den fortsätter: »Men dermed er ikke al trøst borte; troen kan jo flytte bjerge, sagtens kan den da slå en bro over Øresundet, og således vil det vel ikke mangle, at der er sørget for at indlede en magnetisk rapport over sø og salt vand med den navnkundige somnambule. — Have ikke vore svenske naboer let før, så ville de visseligen gøre det nu.»²⁾

Den danske läkaren Carøe, som meddelat dessa tidningsutdrag i sin studie över Anna Jönsdotters vistelse i Danmark säger, att det icke lyckats honom finna flera uppgifter om köpenhamnsbesöket och hänvisar till den då rådande censuren. Kiöbenhavns-posten hade dock redan den 16 november haft en insändare om Vallåkräftickan införd, som Nyare Helsingborgs-Posten återger i denna form:³⁾

»I dessa dagar ser man på strandvägen en mängd wagnar prydd med Livréer i alla färgor, styrande kosan åt »Dyrehaven». Det är icke den oskyldiga »Kirsten» med sitt wederqwickande watten, icke de brokiga Gycklare, hwilka lägrat sig kring den löfkransade källan och genom oskadliga konstler söka förlusta publiken och sjelfwe förtjena några skillingar, som sätter tåget i rörelse. Denna gång gäller besöket en bekant bedragerska från Grannriket, som skiljer folk af med sina Riksdalrar och låter dem behålla sina bräckligheter och hwilken uppställt sin trefot på 'Skovsborg' uti ett H. D. Prins Ernst af Hessen-Philipsthal tillhörigt Trägårdshus. Närmaste anledningen till denna Pythias närwaro, liksom orsaken hwarföre hon just walt H. Durchlauchts egendom att derifrån låta sin wisdom utgå, känna wi icke, men att hon är der och dagligen förer hundraden bakom ljustet samt sprider öfweretro och mysticism bland många flera, det weta wi. — Insändaren, som händelsewis passerade genom 'Skovsborg' Onsdagen d. 14 dennes, räknade på en gång omkring 20 till större delen eleganta equipager, och ehuru det war tidigt på dagen woro de till entré utgifne numror öfwer 40. Föregående dagen hade Oraklet warit i werksamhet till långt efter midnatt, gifwit råd till öfwer 100, och dock woro många, hwilka icke kunde beqwäma sig att öfwernta under öppen himmel, ej komne längre än till helgedomens förgård.»

Folktraditionen om Anna Jönsdotter vet berätta, att »t. o. m. de kungliga i Köpenhamn sökte henne, sen de lovat, att hon ej

skulle komma till någon förtret». ⁴⁾ Eva Wigström omtalar också att hon hört, att Anna blivit kallad »till hofvet i Danmark» och att hon senare också fått detta bekräftat »från mycket högtstående personer i detta land». ⁵⁾ Den prins Ernst som tidningsinsändaren omtalar var prins av Hessen-Philippsthal och svåger till prinsessan Juliane av Danmark, som var gift med hans bror. Carøe erinrar också om att Anna Jönsdotter i en till en av konungadöttrarna riktad skrivele, varom mera nedan (s. 145), hänssyftade på att prinsessan skulle ha kunskap om Annas framgångsrika kurer. Han omtalar vidare att efterforskningar i riksarkivet varit resultatlösa. ⁶⁾

Genom Carøes uppsats äro vi däremot väl underrättade andra gången Anna Jönsdotter för sin läkekonsts skull kallades till Danmark, och här skall lämnas en kort sammanfattning av vad den danske läkaren har att berätta härom.

Sannolikt genom hovkretsarna har ryktet om den kloka flickan från Vallåkra nått baron Juel-Brockdorff (1780—1859) på Valdemarslot på ön Taasinge omedelbart söder om Fyn. Hans 23-åriga enda dotter var svårt sjuk, bl. a. led hon troligen av hysterisk kramp åtföljd av nästan fullständig blindhet. Den 1 april 1839 kom Anna Jönsdotter till slottet. Hennes besök väckte redan från början stort uppseende. De danska myndigheterna ingrepo omedelbart och redan den 9 april avger baronen en längre svarsskrivelse, däri han förklarar, att han med faderns samtycke anställt Anna Jönsdotter på obestämd tid »ikke alene at oppasse min desto værre nu i 1½ år af flere sygdomme lidende og sengeliggende datter, men også for på hende at anvende den såkaldte magnetiske kur, hvortil dette fruentimmer skal besidde så særdeles kraft». Baronen menar att ingen kan förvånas eller förebrå honom som fader att han sökt denna tillflykt efter att förgäves ha anlitat utmärkta läkare. Han bifogar också ett läkarintyg om att Annas behandling sker utan användning av medicin, »alene ved et slags magnetismus».

Baron Juel-Brockdorff skriver vidare att både han och Anna förgäves försökt hindra den mängd människor, som strömmat till slottet för att få hjälp, men att han dock icke velat med våld utestänga dessa olyckliga sjuka. Amtmannen rapporterade följande dag vad som passerat. Sjuka kommo från alla delar av Fyn och antalet hade på en enda dag uppgått till 200. Amtmannen hade själv i Svendborg varit vittne till hur sjuka från morgon till af-

ton färdades genom gatorna gående och körande och flera nedbäddade i sängkläder i vagnarna. Han hade också fått veta att flickan i fråga brukade handpåläggning, gned de blottade sjuka kroppsdelarna samt att hon utan att kräva det mottog betalning som gav en betydlig förtjänst. Amtmannen hade vägrat henne pass för avresa till andra platser i landet. Departementet godkände denna åtgärd samt ålade amtmannen att bringa till Anna Jönsdotters och allmänhetens kännedom de stränga straff som hotade den som utövade eller använde sig av signierier. I tidningarna inflöto talrika ironiska insändare och även kritiska redaktionella inlägg, men samtidigt spred sig ryktet om »den svenske mirakelpige» över hela landet.

Den 22 maj föranstaltades förhör med Anna Jönsdotter ifråga om ett visst bestämt sjukdomsfall. Enligt Carøes referat innehåller protokollet härom följande:

»I forhøret blev oplyst, at skibstørrer i Falsled Niels Bonde's 12 årige datter Rasmine for c. halvandet år siden pludselig var blevet syg lidende af tandpine og stærke brækninger, hvorfor hun måtte holde sengen og efter en 14 dages sygdom mistede mælet og blev så kraftesløs, at hun ikke kunde holde hovedet i vejret eller bevæge noget lem undtagen den højre hånd og arm indtil albuen. Distriktskirurg Ortmann (der til forhøret har afgivet et længere skriftligt indlæg om patienten, som han dog kun havde set enkelte gange, når han i anden anledning var i Falsled), tog hende under kur, hvorefter brækningerne standsede, men først efter omtrent trekvartårs forløb fik hun atter sit mæle og sin forrige sundhed, stadigt dog uden at kunne gå, så hun måtte sidde på en stol, når hun var oppe; i øvrigt fejlede hun intet; et typisk sygdomsbillede af en hysterisk lidelse i opvækstalderen. Da forældrene hørte om den svenske mirakelpige, besluttede de at søge hendes hjælp, og moderen kørte da 4. April med barnet, der måtte bæres både på og af vognen, til Tåsinge, en rejse, der varede et døgn. Om besøget hos Anna Jønsdatter meddelte moderen, at da de kom til slottet, meldte hun sig med sit andragende i køkkenet og blev derefter indladt til Anna Jønsdatter, som var i sit værelse. Efter at hun havde forklaret denne barnets tilstand, og hvad der var gået forud, tog Anna Jønsdatter fat på barnet og befølte det fra ryggen og nedefter med begge hænder på de afkræftede legemsdele udenpå klæderne, hvorhos hun bevægede læberne, uden at man dog var i stand til at høre, hvad det var, hun sagde. Bar-

nets legeme blev slet ikke blottet. Efter at Anna Jönsdatter således havde befølt hende, hvilket kun varede nogle øjeblikke, sagde hun til moderen, at hendes barn kom sig nok, hvorefter moderen bar barnet ud på vognen og kørte straks bort. Da de dagen efter var komne til Falsled, var der endnu ingen forbedring at mærke, men en dagstid efter fik barnet så megen kraft i fødderne, at hun kunde holde sine træsko på, hvilket ikke tilforn havde været tilfældet; atter nogle dage derefter kunde hun begynde at støtte på benene, når man rejste hende op, og således vedblev det lidt efter lidt at bedre sig, så at hun tre uger efter hjemkomsten var så fuldkommen helbredet, at hun kunde gå, hvor hun vilde; i pinsehelligdagene var hun ude at lege med de andre børn og er i dag fulgt med moderen til fods til Fåborg, en vej af omtrent $1\frac{1}{4}$ mil.

Moderen tilføjede, at Anna Jönsdatter intet forlangte for sin ulejlighed, men at hun uopfordret og af egen fri vilje gav hende 1 rdl, hvilken hun modtog.»

En vecka efter detta förhör inlämnade Anna Jönsdotter en ansökan till konungen — via en av prinsessorna — att få bosätta sig i Danmark under förutsättning att hon fick använda »de helbredende, mig för övrigt ubekända kræfter, som naturen har nedlagt hos mig, och på hvis velgørende virkning jeg forhen har haft så mange beviser». Skrivelsen fortsätter: »Sygdommes og svagheders natur er mig i almindelighed lige så ubekända som noget som helst enten indvortes eller udvortes lægemiddels beskaffenhed og anvendelse; ikkun ved tilfældet er jeg kommet til kundskab om, at der i mit legeme er nedlagt en så sjælden magnetisk og elektrisk kraft, at jeg ved at berøre eller trykke og gnide med mine hænder en af krampe, gift eller med nervesvaghed belagt person er i stand til at lindre de dermed forbundne smerter, ja stundom aldeles at hæve disse.» Skrivelsen slutar med att framhålla att någon överträdelse av lagens stadgande angående signeri icke förelegat.

Vad som omedelbart därefter hänt är obekant, men redan under första hälften av juni har Anna Jönsdotter återvänt till Sverige och Carøe menar att denna avresa knappast varit helt frivillig, eftersom Anna och hennes beskyddare icke inväntat utgången av den gjorda ansökan.⁷⁾ Denna åtföljdes av en lång rekommendationsskrivelse från baron Juel-Brockdorff, där han framhåller att Anna haft ett gott inflytande på dotterns sjukdom (den unga flickan avled dock halvtannat år senare) och att hennes behandling

också varit välgörande för hans ena knä, i vilket han flera år haft gikt efter en vrickning (förvridning).

Anna Jönsdotters ansökan behandlades icke med någon brådska. Stiftsläkaren avgav sitt yttrande i september. Han bifogade en avskrift av protokollet från förhöret med Anna på länsstyrelsen i Malmö och avstyrker under hänvisning till de svenska myndigheternas inställning. I fråga om Annas vistelse på Valdemarslot framhåller han att ryktet har sagt »at man i almindelighed var misfornøjet med Anne Jensdatter's kur, da hverken baronessen eller flere har sporet hjælp, hvorimod Anne Jensdatter skal efter sigende være rejst bort med et salær af omtrent 3000 rdl.»

Amtmannen i Svendborg F. Sporon befordrade detta vidare jämte eget yttrande, som lyder:

»Af disse erklæringer i forbindelse med de af de svenske autoriteter i bilagene meddelte oplysninger, hvorefter supplikantinden i Sverig er forbudet at udøve sine kurer og derfor har været tiltalt og dømt, synes det klart, at de af hende foretagne kurforsøg, der nærmest må betragtes som et slags signen og manen, er et af hende og i særdeleshed moderen påfundet fuldkomment bedrageri for at benytte sig af den mellem almuen endnu herskende overtro til at tilvende sig en formue, hvilken hensigt også er lykkedes hende i den grad under hendes ophold her på Thorseng, at hun herfra landet har bragt en betydelig summa med sig tilbage til Sverig, uden at der haves eller kan tilvejebringes noget overbevisende eksempel på, at de anstillede berørelser har efterladt sig nogen helbredende virkninger, hvorom de ansøgningen vedlagte attester, der, som for største delen udstedte af baron Juel-Brockdorff's fæstere og undergivne, intet værd har, ej heller indeholder noget bevis, endskønt det vel er muligt, at overtroen hos nogle af de, der har ladet sig berøre og gnide af pigen, har kunnet virke således på den overspændte tiltro og indbildningskraft, at de for et øjeblik har troet at finde lindring ved hendes kurforsøg; og det er meget at beklage at selv baron Juel-Brockdorff har kunnet lade sig forblinde og henrive af dette spilfægteri i den grad, at han ikke har undset sig ved at befordre en ansøgning fra pigen om sanktion til fortsættelse her i landet af det af hende allerede på Thor(s)eng i høj grad drevne og alt for vel bekendte uvæsen, fornemmeligen førend dette efter amtets indstilling blev hende forbudet ved det kongelige danske kancellis resolution af 6. April dette år.

Jeg skulde derfor være af den formening, at der aldeles ikke kan være at agte på ansøgningen, og indstiller, at dette måtte tilkendegives baron Juel-Brockdorff, da pigen, således som jeg under 22. Juni har indberettet, allerede for længst har forladt Thorseng og begivet sig til sit hjem i Sverig.

Og tillader jeg mig lige så ærbødigt at henstille, om det høje kollegium ikke måtte finde sig foranlediget til hos vedkommende svenske autoriteter at nedlægge forbud imod, at der oftere gives bemeldte pige pas hertil Danmark, for at forebygge mulige gentagelser af hendes formentlige bedrageriske forhold.»

Departementet avslog Anna Jönsdotters ansökan. Därmed är berättelsen slut om »den svenske mirakelpiges» verksamhet i Danmark. Det uppseende som Anna Jönsdotter där väckte synes ha varit vida större än i hemlandet.

Ur Eva Wigströms minnen.

Såsom redan tidigare omtalats (s. 12), har Eva Wigström nedskrivit sina minnen av Anna Jönsdotter dels i den 1876 tryckta lilla skriften »Tvänne kloka från Skåne», dels 1890 i en tidningsartikel. Den förra är utförligast och tidigast, och därur skall här återges skildringen av Annas verksamhet som undergörerska.

»Den första sjuka, Anna botade, var en ung flicka af hennes bekanta, som var behäftad med ett elakartadt hudutslag. Anna lade händerna på henne och läste sina versar. Den lyckade kuren blef bekant, hundradetals menniskor strömmade till Annas hem och hon fick ej ro eller hvila hvarken natt eller dag för besökande sjuklingar. Hennes rykte nådde äfven till mitt barndomshem, beläget ett par mil från Vallåkra. En äldre bror till mig, 15 år gammal, led af en hjertsjukdom, mot hvilken sökts bot hos Danmarks berömdaste läkare, hvilka under flera år skött honom, men utan framgång. Samma förhållande var det med en syster, som efter skarlakansfeber blifvit döf. Man beslöt att resa till Anna med de båda barnen, hvilkas åkommor läkarne förklarar obotliga! Det gälde nu att försöka sista medlet. Anna förklarade genast, då hon lade händerna på dem, att dessa sjukdomar kunde hon ej bota. Hon kände genast, sade hon alltid, då hon kunde bota en sjukdom eller ej. Min syster märkte ej heller den ringaste förändring under det Annas händer lågo öfver hennes öron, men min bror

tyckte, att hans plågor stillades och hjertat slog mindre våldsamt under det hon med händerna sakta strök honom från hufvudet ned till fötterna, alltid utanpå kläderna, liksom hon gjorde med alla sjuklingarne.

Anna hade under detta besök gjort ett godt intryck på mina föräldrar, just för det hon visat sig vara uppriktig och okonstlad. Hon hade fattat så stort förtroende till dem, att hon, då hon var rent öfverlupen af folk, som kommo för likt och olik, för att få tjufvar upptäckta, kreatur botade och brutna förlofningar helade, tog sin tillflykt till mina föräldrar, bedjande dem om skydd.

— — —

Redan påföljande dag fingo vi besök af sjuklingar, och inom en vecka var hela huset taget så godt som med storm. En dag räknade min mor redan vid soluppgången — det var under högsommaren — 200 personer på vår gård. En stor sal var med eller mot egarens vilja tagen i beslag af sjuklingar, som lyckats tränga sig fram och vänta utanför Annas rum, vid hvars dörr en af våra huskarlar stod vakt, för att hindra det man hoptals trängde sig in till henne. Stall och logar voro upptagna af sjuklingar; en rad af vagnar höll vid inkörsvägen, väntande på möjligheten att få komma in på den fullpackade gården. Gummor med hvetebröd och andra handelsartiklar vandrade omkring bland folket.

— — —

Hon fäste sjelf ej den ringaste vigt vid de läkemedel, folket nödgade henne att föreskrifva. 'De tro att salfvan hjälper för det jag föreskrifvit den', sade hon, 'och då den ej skadar, må de ha sin vilja fram, de stå ej att bli af med annars'. Hon sade vidare, att hon mycket väl visste, att om hon än föreskref t. ex. 'tolfmannas styrka eller sexmannas kraft', så lemnade dock apotekaren aldrig annat än sen- och aloe-salfva, och 'Trollrökelsen' var ett helt oskadligt ting. Till invärtes bruk lemnades blott nerv- och Hoffmansdroppar. Senare bekräftade apotekaren i Landskrona detta, högst förvånad, att Anna hela tiden vetat af de spratt man trott sig spela henne.

Utom de berättelser om Annas undergörande förmåga som ännu lefva på folkets läppar, skall jag här nämna tre af de fall, som stå klarast för mitt minne i hela denna tafla, då sjuklingars ögonblickliga botande var en så vanlig sak, att man upphörde att förundra sig deröfver; snarare undrade man, då den sjuke kom ut ur hennes rum ohulpen. Jag minnes tydligen, att jag en dag med

mina systrar lekte på gården mellan gästernas fränspända vagnar, då leken afbröts derigenom, att en bondkvinna kom ut, förande sin flicka framför sig med frågan: 'Hvem är den mannen som kommer der?' — 'Far', svarade den vuxna flickan, skuggande ögonen med handen. Hon hade varit blind sedan flera år, nu såg hon. Jag minnes att vi barn tyckte det var riktigt bra gjordt af Anna. De äldre talade med glädje derom tills något nytt fall mera tog uppmärksamheten i anspråk. En annan gång var det en liten gosse, som genom 'värk' förlorat förmågan att gå. Sådan jag ännu tycker mig se honom i sin grå vadmalsdrägt, kunde han väl vara 9 eller 10 år. Föräldrarne buro honom genom salen in till Anna. Då hon efter några minuters förlopp öppnade dörren för honom, gick och sprang han i jublande fröjd på sina med grå yllestrumpor beklädda fötter. Modern beklagade sig, att hon ej medtagit något skodon. Den tredje jag särskildt minnes, är en kvinna, så svårt behäftad med fallandesjuka, att hon fördes bunden in i pigkammaren, der hon lades på en säng. Hon var hemsk att se, fradgan stod henne kring munnen. Anna kom fram, lade händerna på kvinnan, som genast blef stilla, och då hennes band blefvo lösta, steg upp och vacklade, understödd af vänner, blek och matt ur kammaren.

Anna sjelf tycktes ej lida något genom att 'meddela sin kraft' åt sjuka; endast då man ej på hela dagen unnade henne ro och hvila, anfölls hon af stelkramp och låg en stund som död. Hon ville dock gerna, när hon kunde, gömma sig undan besökande sjuklingar. Anna hade långt mera lust att sitta bland husets kvinnor vid något handarbete, eller leka med oss barn i trädgården, än att bota sjuka. Betalning begärde hon aldrig af någon, brydde sig äfven helt litet om hvad man gaf henne, utom då det var fattigt folk, då brukade hon 'vexla', sålunda, att gafvo de henne en 'sexmarkssedel' (25 öre), så gaf hon en 'tredalersedel' (50 öre) till baka. De rikare gafvo henne vanligen en eller två kronor, om de blefvo botade eller kände sig bättre; af dem, som hon utan all påföljd lade händerna på, kunde hon ej förmås att mottaga något.»

Eva Wigström omtalar slutligen, att hennes familjs kontakt med Anna Jönsdotter blev av kort varaktighet: »Någon liten oenighet — mina föräldrar tyckte att Anna ej behandlade sitt kall nog allvarligt — gjorde att 'den kloka pigan' ej mera besökte oss». Därför har också Eva Wigström föga att förtälja om tiden efter vistelsen i Danmark. »Man berättade att hon återvändt derifrån rikt

belönad med penningar och dyrbarheter, men att hon äfven blifvit så — högfärdig». Eva Wigström belyser också detta med att omtala ett senare möte med Anna. »Högmod går för fall', sade min mor allvarligt, då vi syskon, efter ett tillfälligt sammanträffande med Anna på en marknad nämde, att vi funnit henne mycket utstyrd — fastän klädd i ortens bonddrägt — och att hon visat oss en viss nedlåtande vänlighet, som djupt harmade mina vuxna systrar.»

Folktraditionen berättar också om Anna Jönsdotters högfärd, men lämnar i övrigt uppenbart felaktiga uppgifter om hennes senare öden. Av särskilt intresse vore det givetvis att få veta hur länge Anna fortsatte med sin verksamhet. H. P. Klinghammer omtalar redan i sina 1841 tryckta *Minnen*, att sedan Anna återkommit från Danmark, »lärer hon med sin läkarebefattning, åtminstone uppenbart som förut, numera hafva upphört».

Eva Wigström fortsätter: »Sedermera angrep ondt rykte hennes hittills obefläckade namn, och man sade, att hon med sin oskuld äfven förlorat förmågan att bota sjukdomar. Visst är, att folket derefter hastigt förlorade allt förtroende till henne, hvad än saken månne hafva varit». I sin tidningsartikel återkommer författarinnan härom: »Hennes bana som 'kloka pigan' upphörde, då hon första gången skulle bliva moder, sades det av dem, som då kommo i beröring med henne».

Vad Eva Wigström åsyftar är tydligen, att Anna Jönsdotter fastän ogift i januari 1849 födde en dotter. Hon var då alltjämt skriven i Vallåkra nr 4. Varför icke något äktenskap vid denna tid blev av är obekant. Ett inbördes testamente mellan henne och barnets fader upprättades året därpå, där dottern insattes som laglig arvinge. Först år 1858 gifte sig föräldrarna enligt följande uppgift i Fjärestads sockens lysnings- och vigselbok: »År 1858 den 26 mars vigdes i N. Wallåkra murargesällen Johan Andersson Lundberg, född den 19 december 1828 i Fjerrestad och pigan Anna Jönsdotter, född den 16 maj 1820 i N. Wallåkra». Inom äktenskapet föddes en son och en dotter. Familjen bosatte sig i Landskrona och förvärvade där egendomen Norre Värn nr 110 jämte tillhörande väderkvarn. Redan 1868 avled Johan Lundberg, varvid bouppteckningen, som bl. a. upptager ett par hästar, visar en behållning på c:a 5000 rmt. Anna Jönsdotter Lundberg behöll kvarngården och dog där 1896. Hon vilar på Landskrona kyrkogård. Sonen var järnvägstjänsteman, yngsta dottern blev gift med en folk-

skollärare i Landskrona, och i dennes hem vistades också äldsta ogifta dottern under sina senare år.

Hur »den kloka flickan från Vallåkra» på äldre dagar själv betraktade sin ungdoms märkliga upplevelser får man en antydan om av Eva Wigströms uppgifter från ett besök hos henne. »Hon lefde då», säger Eva Wigström i Kloka pigan, »som välmående enka efter en bonde och skötte sjelf sitt landtbruk» (som tydligen var förenat med kvarnrörelsen). »— — — Hon såg vid mitt besök stark och frodig ut, men uppgaf, att hon stundom, efter mycket strängt kroppsarbete, överfölls av den gamla stelkrampen». Eva Wigström skriver vidare: »Det var med stor motvilja hon erkände riktigheten af mina barndomsminnen, rörande hennes då varande gerning, och hur glad hon än syntes blifva vid att återse en medlem af den familj, där hon åtnjutit skydd och vänlighet, så omöjligt var det att få henne närmare in på sjelfva den sak, som fört mig till henne». I den omedelbart efter besöket nedskrivna skildringen heter det också härom: »Då jag 1873 besökte Anna, och jag sade henne hvem jag var, blef hon högst bestört öfver allt hvad jag ur minnet berättade henne om denna tid, men hon medgaf, ehuru motsträfvigt och sorgset, att allt var så som jag erinrade mig det».

*

Mer vet man inte nu om Anna Jönsdotter.⁸⁾ Säkert hade man kunnat erhålla en rikare, mera fyllig och mångskiftande bild — och analys — av det sista avsnittet av hennes sällsamma historia, om John Pape fått fullborda detta arbete, som han omfattade med så stort intresse. Nu torde det aldrig bli fullföljt så som han skulle kunna ha gjort det.

KÄLLOR OCH ANMÄRKNINGAR

KÄLLOR

OTRYCKTA KÄLLOR.

Det Kongl. Rigsarkiv, Köpenhamn.

Medicinalberetningen för 1839.

Folklivsarkivet, Lund.

Förf.:s primäranteckningar till föreliggande arbete (A-arkivet).

Uppteckningar efter muntlig tradition (M-arkivet).

Landsarkivet, Lund.

Bårslövs och Fjärestads kyrkoarkiv:

Fjärestads husförhörslängd för åren 1838—1840 m. fl. församlingsböcker.

Luggude härads domsagas arkiv:

Dombok för 1838.

Lagfartsböcker.

Lunds domkapitels arkiv:

Handlingar i besvärsmål 1838 nr 10.

Länsstyrelsens i Malmöhus län arkiv:

Protokoll i muntliga förhör 1838.

Handlingar hörande till detsamma.

Landskrona kyrkoarkiv.

Död- och begravningsbok 1896 m. fl. församlingsböcker.

Landskrona rådhusrätts arkiv.

Bouppteckningsprotokoll 1869, 1897, 1923.

Sundhetskollegiets (Medicinalstyrelsens) arkiv, Stockholm.

Provinsialläkareberättelser för åren 1838, 1839, 1840.

Tingshuset, Hälsingborg.

Luggude härads domsagas arkiv:

Bouppteckningsprotokoll för 1847 och 1856.

TRYCKTA KÄLLOR.

Beeken, J. L., Om den saakaldte kloge svenske Pige: Anna Jönsdatter i Skaane. Tilligemed Efterretninger og Fortællinger om flere Syge, der

ved hendes Hjælp formeentligen ere blevne helbredede; samt Noget om Helenes Kilde. — Forfattet, udgivet og forlagt af J. L. Beeken, trykt hos P. D. Kiøpping, Kjøbenhavn, 1838.

Carøe, K., Anna Jønsdatter. Den svenske mirakelpige på Valdemarslot 1839 (i »Svendborg Amt, Aarsskrift for Svendborg Amts Historiske Samfund 1916», Nyborg u. å.).

Föreligger även i separattruck.

Klinghammer, H. P., Minnen från åren 1829—1839. Helsingborg 1841.

Norlind, Tobias, Svenska allmogens liv. 2:a uppl. Stockholm 1925.

Nyström, Eiler, Søllerød Sogn i Fortid og Nutid. København 1911.

Petersen, C., (Pseudonym?), En lystig og fornøielig Sang om den svenske Qvaksalverske Pigen Ane Jønsdatter som curede Halte, Lamme og Blinde, og mange andre underlige Sygdomme, uden Medicamenter, Draaber og Piller, men ved den blotte Haandspaalægelse. Kjøbenhavn 1839.

Wigström, Eva, (Ave), Tvänne kloka från Skåne. Verkliga tilldragelser, upptecknade af Ave. Örebro 1878.

Tryckt tillsammans med en uppsats av Björnstjerne Björnson under samlingstiteln: Vis-Knut. Lefnadsteckning af Björnstjerne Björnson samt såsom svenskt motstykke Tvänne kloka från Skåne af Ave. Örebro 1878. Omtryckt i bl. a. Byhistorier och skämtsägner. Saml. 1. 1909.

—, Kloka Nanna. En teckning ur verkligheten, af Ave. Stockholm 1880. Först publicerad såsom följetong i tidningen Skåne, årg. 1876.

—, Kloka pigan. Ett barndomsminne af Ave. (Understreckare i Sv. dagbladet 1890 n:r 55, ej n:r 58 ss. uppgives i O. Waldes Wigströmsbibliografi).

—, Dödsriket och folkfantasi (i Sv. fornminnesföreningens tidskrift, 3. 1891—93). Omtryckt i stympat skick i Folketro och sägner (= Sv. landsm. 8:3).

Svenska tidningar:

Malmö Allehanda 1838, nr 25; 1839, nr 46.

Den Nya Skånska Correspondenten 1839, nr 15; 1842, nr 36.

Nyare Helsingborgs-Posten 1838, nr 47, 82, 93.

Danska tidningar:

Dagen 1839, 11 och 19/4, 10/5.

Den Frisindede 1838, 13/11.

Fyens Avis 1839, 2, 5, 16 och 26/4, 2/5.

Fyensposten 1839, 24/4, 11, 15 och 22/5, 15/6.

Fyens Stifts Adresseavis 1839, 2, 9 och 18/4, 2, 3, 10 och 13/5.

Kjøbenhavnsposten 1838, 16 och 28/11; 1839, 12 och 21/4.

Lolland-Falsters Stiftstidende 1839, 25/4.

ANMÄRKNINGAR.

INLEDNING.

1) Vid återgivande av aktstycken har merendels originalets skrivsätt bibehållits. Likaledes har äldre folklig litteratur och boktitlar, där så varit möjligt, citerats bokstavstroget. Något av tidens och personernas karaktär synes mig härigenom bliva bevarad. — Vid utgivandet ha citaten i största möjliga utsträckning kontrollerats.

I. ÖVERSIKT AV TIDIGARE LITTERATUR OM ANNA JÖNSDOTTER.

1) Här, såsom annorstädes i denna framställning, tager jag begreppet folkreligiositet i vidsträcktaste bemärkelse. Jag förstår därmed religiositeten hos gemene man — »den enfaldige hopen», enligt äldre och klarare språkbruk — vare sig den härledes ur kristna eller icke-kristna trosföreställningar och oavsett om den har yttre fromhetskaraktär eller ej. Terminologien präglas således icke av religiös värdesättning, såsom fallet är med de flitigt brukade uttrycken »folkfromhet», »allmogefromhet» och liknande. Dessa uttryck synas hos de flesta (kyrkohistoriska) skribenter vanligen förknippas med yttringar av konfessionellt-kristet trosliv (»gammalsvensk folkfromhet» etc.), såvida man icke, såsom emellanåt händer, syftar uteslutande på pietistisk väckelsefromhet. Vid en religionspsykologisk undersökning, sådan som den förevarande, där folkliga trosföreställningar måste bliva föremål för analys, kan naturligtvis icke bortses ifrån, att i folkets religiösa föreställningsvärld ingå element av både kristet och hedniskt ursprung, liksom ock, att ren övertro mången gång frodas sida vid sida med den innerligaste fromhet. Ej minst är så fallet inom den folkliga mystiken.

2) Eva Wigström, *Tvånne kloka från Skåne*, s. 8. Jämför inledningen i *Kloka Nanna*.

3) H. Wranér, *Eva Wigström*, artikel i *Ord och bild* 1901, s. 300, omtr. i *Svenska Landsmål* 8:4, 1914.

4) Verklighetsskildringen går så långt, att förf. i novellen ordagrant avskrivit den försvarsskrift, som Annas advokat författat och som intagits i rättens protokoll, varom hon f. ö. i en not upplyser läsaren.

5) Jämför *Källor*, s. 153.

6) Vid denna tid stiftades »Svenska samfundet för psykisk forskning», och omkring 90-talet publicerade också den för psykisk forskning starkt intresserade kalmarläkaren Alfred Backman (korr. ledamot av *The Society for Psychical Research*) talrika, såväl populära som mera vetenskapligt upplagda

artiklar i svensk tidningspress och utländska facktidsskrifter. Det kan tilläggas, att den spiritistiska tidskriften *Efteråt?* började utgivas år 1891.

Den tidningsartikel om Kloka Anna, som uppkallat Wigström till gensaga, har jag tyvärr icke lyckats påträffa.

II. ANNA, HENNES HEM OCH FAMILJ.

1) »En eller två kronor» är en felskrivning av förf. Det skall givetvis vara »en eller två riksdaler», eftersom uppgiften hänför sig till 1830-talet.

2) Berättaren, f. d. tegelbruksarbetaren Petter Lundberg, är numera (1942) avliden.

3) Berättaren var 29 år yngre än Anna Jönsdotter. Anna lämnade hemmet i N. Vallåkra först 1858, vid 38 års ålder, vid vilken tid min sagesman således var i 9-årsåldern. Att han som grannbarn mycket väl kunnat så gott som dagligen ha träffat henne är således ingen orimlighet. Då han beskriver henne som »ett stort ståtligt fruntimmer», är det kanske ett barndomsintryck, ty i länsstyrelsens protokoll beskrives Anna såsom av medelmåttig växt, och Wigström säger på ett ställe, att hon var fetlagd och starkt byggd. Se det följande!

4) I bouppteckningen benämnes Holgersson »undantagsman». Förmodligen sköttes gården av hustrun med hjälp av hemmavarande barnen, Per, 24 år, och Anna, 27 år.

5) Om lantbefolkningens ekonomiska och sociala villkor i nordvästra Skåne, se Ernst Newman, *Nordskånska väckelserörelser under 1800-talet*, 1, Sthm 1925, s. 116 ff.

Samtidens åsikter i jorddelningsfrågan gingo mycket isär, och enskiftesläggningen hade sina fanatiska motståndare. Till dem hörde såsom av följande kuriösa dokument framgår, även den högst originelle David Munck af Rosenschöld, tit. professor och kyrkoherde i Kvistofta (grannförsamling till Fjärestad):

»Prestbetyg.

Pigan Kjersti Nils Dotter från Glumslöf ämnar, liksom i fjol, dricka brunn för tryckning under bröstet, och andra långvariga krämpor, samt lemnas henne till bewis, att hon är 20 år gammal, har god fräjd, och medför den lilla summa, som behöfs för att få åtnjuta fri middag, emedan hennes föräldrar, liksom Hela Torpare- och Husmansklassen på hela Skånska slätten, äro utfattige; och samtligen blifwit det icke genom eget förvällande, utan genom en oförnuftig ekonomisk Lagstiftning, hvilken isynnerhet drabbat den Hemmanslösa jordbrukande arbetsklassen, som dock före Enskiftet mådde bättre än Rusthållarne, och satt wid säker besittning af sina Krono Gatuhus.

Attesteras af Q-tofta den 9:de Juli 1839

D. M. af R.»

(Ur *Den Nya Skånska Correspondenten* nr 36, d. 10. 9. 1842).

6) Det är kanhända mest anmärkningsvärt, att varken bibel eller andra andaktsböcker så sent som år 1857 finnas i moderns bouppteckning, vilken dock har en ganska utförlig lösörespecifikation. Då uppgift om böcker saknas i bouppteckningarna, kan man emellertid icke med absolut visshet draga slut-

satsen, att sådana icke förekommit i boet. Dels äro bouppteckningsförrättarna på olika orter ej alla lika noggranna, och dels händer det naturligtvis ofta, att efterlevande redan i livstiden begåvats med den avlidnes bibel eller andra mera värdefulla och uppskattade böcker. S. k. bokinventeringar med ledning av äldre bouppteckningsinstrument kunna bl. a. av dessa anledningar aldrig giva klart besked om frekvensen av andaktsböcker i hemmen. Det medför följaktligen sina betänkligheter att lägga resultatet av en dylik bokinventering till grund för spekulationer över folkfromheten under ett visst tidsskede eller inom ett visst geografiskt område. Man kan på sin höjd ådagalägga, vart vinden blåser — nota bene inom de välsituerade folkklasserna. Se vidare härom s. 33 ff., där spørsmålet om den religiösa folkklitteraturens utbredning framställes med hänsynstagande till de ekonomiska förutsättningarna hos de breda folklagren.

7) Wigström, a. a., Sthm 1841 (= Svenska landsmål 8:2, Sthm 1891, s. 69 f.). Jämför Hilding Pleijel, Katekesen som svensk folkbok, Lund 1942, som utkommit sedan detta avsnitt nedskrevs.

8) Godenius, a. a., Jönköping 1780. Spörsmålsböckerna gå visserligen betydligt längre tillbaka i tiden än till »det nyttobetonade 1700-talet», såsom framgår av Lars Hammarskölds Förteckning på de i Sverige ... utkomna Schole- och Undervisnings-Böcker, Sthm 1817, vilken varit min huvudsakliga källa, men sin »praktiska» inklädsel, som syftar till tidsbesparande snabbmetoder, synas de ha fått under 1700-talet. Se f. ö. Bert Möller, Svensk bokhistoria, Sthm 1931, s. 153, och Pleijel, a. a., s. 46.

Det här avbildade exemplaret, tillhörande förf:s bibliotek, torde vara unikt. Hammarsköld (a. a., s. 218 f.) har sig icke bekant, när första upplagan trycktes. Den äldsta upplaga han känner är tryckt i Västerås 1746 och angives å titeln vara den andra. Åttonde upplagan utkom enligt Hammarsköld därstädes 1807. I P. Paulsson, Försök till historik öfver folkundervisningen från äldsta till närvarande tid, 1, Sthm 1861, nämnes (s. 179) en upplaga, tr. 1791, utan angivande av ordningstalet eller tryckorten. — Såväl Kungl. biblioteket som Universitetsbiblioteket i Lund sakna nu ifrågavarande upplaga, som torde vara tryckt under 1700-talet, något år efter 1746. Detta från Lund utgångna tryck vittnar om, att boken upplagts även annorstädes än i Västerås, och det finns därför anledning förmoda, att den utkommit i betydligt fler upplagor, än Hammarskölds uppgift giver vid handen.

9) Wigström, Allmogeseder, s. 71.

10) [C. A. Bergman], I hvad förhållande står Presterskapet till Upplysning och Schola? ... En Skrift, tillegnad Riksdagsmannen Nils Månsson i Skumparp af en Kyrkoherde från Skåne, Sthm 1832, s. 25 ff. Jämför Newman (i not 5 a. a., s. 141 ff.), särskilt där anförda utdrag ur en ämbetsberättelse 1840 samt ett brev från kontraktsprosten G. Linnarsson i Falköping 1856.

11) Det mekaniska inlärandet tillämpades ej blott i fråga om katekesen. I skolan och vid konfirmationsundervisningen förekom utanläsning av psalmer i en utsträckning, som för ett nutida skolbarn säkerligen skulle te sig fullkomligt fantastiskt. Ett övertygande vittnesbörd härom lämnar Ernst Thysell i Från flydda tider i Vålinge och Kattarp, Rögge 1914, häfte 2, s. 79 o. 86. »Som bevis på den kraft, varmed konfirmationsundervisningen drevs», skriver han, »må nämnas, att det fanns nattvardsbarn, som utantill kunde läsa 100

psalmer, flera kunde 90 och de flesta 40 å 50». Det är ju onekligen imponerande prestationer men dock intet emot dem, som omnämnas i en särskild förteckning över framstående psalmläsare i Tånga fasta folkskola under dess tidigare år. Här uppräknas 41 skolbarn, varav 6 kunnat 79—100 psalmer, 35 100—200 och fyra 200 och däröver. Rekordhållaren var flickan Johanna Trulsson, som presterat utläsning av ej mindre än 254 psalmer! God tvåa var gossen Nils Petter Holmqvist med 224; han blev också prost med tiden. »År 1871 är de stora psalmläsarnas tid förbi», tillägger författaren. — Jämför Bror Olsson, *Psalmboken som folkbok*, Lund 1942, s. 12 f. och 50, som utkommit sedan detta nedskrevs. Han har dock ej närmare ingått på frågan om psalmerna i skolundervisningen, »vilket för övrigt skulle kräva sin egen undersökning, väl värd att göra».

¹²) Newman, a. a., s. 154.

¹³) Newman, a. a., s. 152. — I en not (s. 444) i Sveriges sköna litteratur, 1, 1:a uppl., Lund 1833, raljerar Peter Wieselgren på följande sätt med den neologiska predikan: »De som bekänna sig till den äldre neologien, trycka i allmänhet ej sina predikningar. Väl predikar dock en och annan om *Pappyrsträdet* vid domarsätet, väl undersöker någon i en landkyrka på Trettondedagen om *de Vise-Män voro från Arabien eller Persien*, väl visar någon i en stadskyrka på 16 S. e. Tref. *nyttan af kyrkogårdars anläggning utom städerna*, väl börjar någon ännu sitt kyrkoår med pred. om *pligterna mot djuren* och finner om Pingstdagen anledning att tala om *åskans underbara verkningar*, väl har en nyligen död pastor predikat öfver *Lafvarnes färghistoria af Westring*, framvisande garnhärfor och ulltappar såsom bevisande Bibelspråk för sina satser. Men dylikt får man blott höra...»

III. DEN RELIGIÖSA FOLKLITTERATUREN UNDER KARL JOHANS-TIDEN.

¹) P. O. Bäckström, *Svenska folkböcker 1—2*, Sthm 1845—49. Till senare bandet av detta verk har fogats en »Öfversigt af svensk folkläsnings från äldre till närvarande tid» (i det följande betecknad: Bäckström 3), vilken upptager 377 olika svenska folkböcker och folkliga småskrifter. En undersökning giver vid handen, att c:a tre fjärdedelar av dessa blivit tryckta först på 1800-talet (tiden 1800—1847). Ehuru Bäckströms förteckning långt ifrån är fullständig, och vissa kategorier av småskrifter, som med skäl kunna räknas till folkläsnings, alls icke medtagits, torde den beräknade proportionen mellan äldre och nyare tryck vara någorlunda riktig. Ett stort tillskott av för vårt land nya folkböcker utgjorde de från tyskan (Grimm, Muséus m. fl.), franskan (Perroult m. fl.) samt danskan vid 1800-talets början översatta sagorna och berättelserna, inalles ett 90-tal. — Av religiös folkläsnings upptager Bäckström endast legender samt berättelser om syner och uppenbarelser, tillsammans ett 40-tal tryck.

²) Möller, i kap. II, not 8 a. a., s. 182.

³) G. E. Klemming o. J. G. Nordin, *Svensk boktryckeri-historia*, Sthm 1883, s. 393 o. 595.

⁴) Om landsortstryckeriernas roll härvidlag, se Möller a. a., s. 193 ff. Jämför även August Bondesons visbok 1—2, Sthm 1903, inledn., s. IX.

Såsom exempel på folkböcker, utkomna i många upplagor, kan nämnas den kända folksagan om Lunkentus, som under första hälften av århundradet utgick i ett 30-tal upplagor från mer än 10 tryckerier i landets alla delar. Historien om Sankte Per och Broder Lustig upplevde under endast halva tiden (1824—1844) minst 15 upplagor, och den av Carl Jonas Love Almqvist nedskrivna folksagan Gråkappan, som insvept i strängaste anonymitet år 1818 framträdde på »skillingtryckmarknaden», omtrycktes under de följande 25 åren c:a 10 gånger.

⁵⁾ Så tyckes förhållandet vara särskilt beträffande folksagotradition. Många av t. ex. Grimms sagor, som förekomma i skillingtryck, ha aldrig påträffats i den muntliga traditionen.

⁶⁾ Beräkningen av upplagorna grundar sig här liksom i det följande på uppgifter hos Bäckström (3) och Hjalmar Linnström, Svenskt boklexikon. Åren 1830—1865, Sthm 1867—84, samt egna bokhistoriska undersökningar. — Förrädaren Judas och De Sju Software utgingo under samma tid i ett 10-tal upplagor.

⁷⁾ Nils Rodén, Herrnhutiska och nyevangeliska väckelserörelser i Linköpings stift intill 1856, Sthm 1941, varest (s. 197, not 9) lämnas fullständig uppgift om alla hittills kända upplagor.

⁸⁾ Vid sidan härom bör nämnas Peder Herslebs Guds Barnas dageliga Framträdande til Nåda-Stohlen, vilken plögade kosta endast 3 à 4 sk., och som framemot 1800-talets mitt utkommit i omkring 50 upplagor. Till populärare böcker för daglig andakt hörde också Ahasweri Fritsch Christelige Själs Dagelige Morgon- Middags- och Afton-Signelser, tryckt i en mängd upplagor.

⁹⁾ 1:a uppl. torde ha utkommit 1738. — En hos Linnström ej förefintlig uppl. med titel: En Andelig Tanke-Almanach, Samt en rätt Förnuftig Menniskas både Lefnads- och Tänkesätt, 8° (16 sidor), trycktes i Malmö (Berling) 1816.

¹⁰⁾ Denna bok är en av 1800-talets märkligaste religiösa folkböcker, särskilt på grund av illustrationerna, som äro talrikare än vad som eljest är vanligt. Bilderna äro också bokens kärna, vartill texten ansluter sig.

Om ifrågavarande folkboks egentliga ursprung synes en viss oklarhet råda. I företalet till 1:a sv. uppl., Arboga 1839, uppgives boken vara översatt från franska till tyska år 1732 av »Universitets-Bildhuggaren i Würzburg», och å bokens titelblad står »Öfversättning från Finskan». Såväl Linnström som A. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon, Ups. 1898—1915, samt katalogen i Universitetsbiblioteket i Lund angiva Johannes Gossner såsom förf., och Kaysers Bücherlexicon har »Gossner u. Pöckl.» Bror Gadelius har i Tro och övertro, 1, Sthm 1912, haft anledning ingå på innehållet i Menniskohjertat och nämner där (s. 96 ff.) efter Carus, History of the devil, också en tysk upplaga, tryckt i Würzburg 1732 under titel Geistliche Sittenspiegel samt framkastar förmodan om att originalet utkommit på franska i början av 1700-talet. I sin Histoire des Livres Populaires, 1—2, 2:a uppl., Paris 1864, har Charles Nisard (2, s. 23—36) en intressant utredning om bokens ursprung. Den franska folkboken, som bär titeln Le Miroir du Pécheur, composé par les RR. PP. Capucins, missionnaires, etc., skulle ha till upphovsman en missionär från Bretagne, benämnd le Nobletz, vilken enligt uppgift föddes 1577. Jesuiten Pierre Lacoste författade emellertid text till bilderna redan 1581, varför le

Nobletz ej rätt gärna kan vara född angivna år, utan detta är sannolikt fel-skrivning (för 1477?). Nisard känner även en tysk upplaga *Das Herz des Menschen etc.*, Wien 1846, jämlikt företalet översatt från franska och första gången utgiven i Würzburg 1732 av Friedrich Carl, biskop av Würzburg och Bamberg. Enligt Nisard är den tyska översättningen endast en »ballhorniserad» efterbildning av den franska folkboken.

Menniskohjertat har i vårt protestantiska land under ej fullt sex decenier av 1800-talet utgått i minst 25 upplagor. I sanning en storartad succès för en mängsekelgammal jesuitisk missionsskrift!

11) Skriften upplevde åren 1823—1865 ej mindre än 35 upplagor. Topp uppgives allmänt såsom skriftens författare. Å ett exemplar, tr. i Örebro 1845, i förf.:s bibliotek, har under titeln med bläck tillfogats »af A. C. Rutström». Eftersom boken tillhört olika medlemmar av den bekanta herrnhutiska familjen Österberg i Kristianstad (om denna, se Newman i kap. II, not 5 a. a., s. 186 m. fl.), och tillägget uppenbarligen gjorts av någon av österbergarna, som voro väl bevandrade i tidens pietistiska litteratur, kan anteckningen måhända vara av ett visst värde. Som bekant upptecknades Rutströms predikningar flitigt av åhörarna, och det vore ej alldeles orimligt tänka sig, att korporal Topps ganska vidlyftiga och jämförelsevis välskrivna opus haft till underlag predikouppteckningar efter Rutström, vilka herrarna Österberg varit förtrogna med och som föranlett, att Rutström antecknats såsom författare.

12) Wieselgren i kap. II, not 13 a. a., s. 427.

13) Detta skrevs, innan förf. gjort bekantskap med Hilding Pleijel, Bibeln i svenskt fromhetsliv, Lund 1941, där en liknande bild begagnats.

14) Prisuppgifterna äro hämtade från Allmän Catalog öfver de uti Sverige och Finland... utkomna Böcker och Skrifter... utgifven af Boktryckeri-Societeten. B. 1. 1801—1805, Sthm 1806[—08], Svensk Bibliographi för år 1828—65, Linnströms boklexikon och egna anteckningar. Då man i regel köpte böcker i inbundet skick, ställde de sig i verkligheten något dyrare, vartill jag även sökt taga hänsyn. Det kan tilläggas, att böcker alltid såldes i rdr banko även efter myntrealisationen 1830.

15) Siffrorna återfinnas i »Statistik öfver Sverige, grundad på offentliga handlingar», utg. av C. af Forsell, 3:e uppl., Sthm 1836.

16) Det är naturligtvis mycket svårt att precisera det prisläge, som utgjorde yttersta gräns för köpkraften hos de mindre bemedlade vid bokförvärv. Fasta hållpunkter för en exakt beräkning saknas nämligen. Uppgifter om upplagornas storlek äro från denna tid sällsynta, och samtida notiser om vissa böckers spridning, där sådana undantagsvis påträffas, äro oftast opålitliga och sinsemellan motsägande. Det senare gäller även notiser om spridningsfrekvensen av sådana böcker som bibel och psalmbok, som anföras av Olsson, i kap. II, not 11 a. a., s. 8, Pleijel, i not 13 a. a., s. 37 f., dens. i kap. II, not 7 a. a., s. 59 (jämför Olsson, a. a., s. 67) eller lämnas av biskop Joh. Henr. Thomander i Kort sammandrag af kristna kyrkans historia sedan apost-larnes tid, tryckt såsom bihang till Valda berättelser utur den heliga skrift. Med bilder. Efter Johan Hübner. Ny uppl. Sthm 1849. Ett försök att med ledning av uppgifterna i de anförda arbetena beräkna antalet bibel- eller psalmboksägare i landet vid tiden före bibelsällskapens verksamhet leder till uppenbart orimliga resultat. Det är dock tydligt, att bibeln, som kostade om-

kring 3 rdr, var oåtkomlig för de flesta, och att psalmboken, vilken betingade ett pris av omkring 1 rdr (och mindre), ingalunda kunde förvärfvas av ens hälften av folket. Då psalmboken kanske var den mest åtrådade och i varje fall den nödvändigaste boken, synes man kunna utgå ifrån, att andra andaktsböcker i samma prisläge som denna ännu mera sällan köptes av gemene man. Gränsen för köpkraften måste därför ligga under 1 rdr. Böcker till ett pris av 24 sk. torde å andra sidan ha ansetts överkomliga för en och var. Ett uttalande i denna riktning finner man i företalet till Jacob Ekelund, Anteckningar i Fäderneslandets Häfder för Unga och Gamla i synnerhet bland Allmogen (med undertitel: Försök till en Framställning af Swea Rikes Häfder för Sweriges Allmoge), Sthm (L. J. Hjerta) 1836. Författaren skriver sålunda, »att boken likväl snarare närmat sig än afwikit ifrån det ursprungliga ändamålet att utgöra ett nyttigt tidsfördrif på lediga stunder och lemna en underhållande omväxling med almanachans och andra folkböckers läsning, så mycket hellre, som det ytterst billiga priset sätter en hwar i tillfälle, att kunna äga den» (kurs. här). Denna bok (över 500 sidor i 16°) kostade enl. Literaturbulletin från Gleerupska Bokhandeln i Lund, N:o 10, Lund 1836, endast 24 sk. oinbunden. Om alltså 24 sk. var ett populärt bokpris men 1 rdr för högt för mera än hälften av folket, bör ett medelpris av 32 à 36 sk. vara gränsen för vad folks ekonomi i allmänhet tillät i avseende å bokköp. En närmare undersökning tror jag skulle komma att besanna denna förmodan.

17) Wieselgren, a. a., s. 448 f.

IV. VAD SOM HÄNDE ANNA UNDER RÅGSKÖRDEN: GASTKRAMNINGEN, CHOCKEN.

1) LUF 460:5. Uppteckning av dåvarande studeranden Erik Jönsson, Glumslöv.

2) Uppteckning av förf. Meddelaren berättade spontant om den hackande fågeln och hade aldrig hört talas om gumman i Glumslöv och hennes berättelse om duvan. Traditionen synes därför ha varit allmänt spridd. Uppteckningen intages här i sin helhet för undvikande av upprepning.

3) Eva Wigström, Tvänne kloka, s. 15.

4) Det var förf:s avsikt att i ett senare avsnitt, »Anna blir magnetisk», behandla denna sak.

5) »Gastakram» motsvaras hos den svenska befolkningen i Finland av likkråsa, likfassna. Norska benämningar äro bl. a. daudklyp, daudfleck, daudmansgrep (el. blott grep). I Tyskland talar man om Totenmal, Geisterkniffe, Totenflecken och liknande, och i England heter det dead men's pinches.

6) Cit. efter Martin Lundqvist, Folkliga sjukdomsnamn i svenskt språk, i Fm Ft 11, 1924, s. 148. — Folktron, såväl hos oss som annorstädes, förknippar en mängd olika sjukdomar med de döda, vilka anses vilja hämnas på de levande med sjukdom och död eller draga andra med sig i döden. Den framstående norske forskaren på folkmedicinens område, I. Reichborn-Kjennerud hävdar i sitt verk Vår gamle trolldomsmedisin, 1—3, Oslo 1928—1940, 1, s. 48, att alla sjukdomsdemoner härleda sig från de döda och förmenar, att såväl dvärgar som troll och framför allt vättarna i äldre folkstro varit de dödas andar (jämför 3, s. 23). I fråga om jordvättarna återfinnes denna upp-

fattning hos Ilmari Manninen, *Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben*, Helsinki 1922, FFC nr 45, vol. 12, s. 56. Denne författare stöder sig på den finska religionsforskningen, enligt vilken naturväsen uppstått genom »lokalisering» av de avlidnas själar, och finner vissa folkmedicinska föreställningar stå i samklang härmed. I uppsatsen *Spöktro och vätetro* Fm Ft 12, 1925, h. 1, s. 1 ff. och h. 2, s. 3 ff. har emellertid C. W. v. Sydow underkastat åsikten om vättarna såsom de dödas andar en på psykologiska skäl grundad kritik och därvid framhållit, att vissa faktiskt förefintliga likheter mellan vättarna och de döda icke uppstått därigenom, att vätteföreställningen utvecklats ur tron om de döda, utan kunna var för sig förklaras annorledes.

⁷⁾ G. O. Hyllén-Cavallius, *Wärend och Wirdarne*, 1, Sthm 1864, § 116, s. 466.

⁸⁾ *Finlands svenska folkdiktning* 7:5, *Magisk folkmedicin*. Utg. av Valter W. Forsblom, Helsingfors 1927, s. 578 ff.; Reichborn-Kjennerud, a. a. 2, s. 4.

⁹⁾ J. E. Rietz, *Svenskt dialekt-lexikon*, Lund [1862—]1867, *Gastakrysst*, s. 188; *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria*... utg. af Joh. Wahlfisk, 6, Ups. 1886, s. 122.

¹⁰⁾ Reichborn-Kjennerud, a. a. 2, s. 4; 3, s. 22. Ur folkminnesarkivens material kan f. ö. hämtas talrika belägg för *gastkramning* i alla dess former.

¹¹⁾ Hyllén-Cavallius, a. a. *Jämför Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria*.

¹²⁾ Ferdinand Unander, *Ett och annat ur folktron i Västerbotten*, *Samfundet för Nordiska Museets främjande*, 1889, Sthm 1891, s. 36. — *Jämför* Finl. sv. folkd. 7:5, s. 704. Rietz, a. a., har s. 794 »vål-nöp» (Södermanland), »vålno» (Närke) såsom benämning på »blodsamling nära huden, utgörande mörkblåa fläckar, som utan egentlig känd orsak uppkomma hos menniskor och se ut såsom om någon nupit deri». Orsaken till nypet tros vara, att man misshagat en »vål», som under sömnen velat hämnas. Den betydelse man tillägger dessa mystiska märken varierar sålunda. Ytterligare kan nämnas, att »dödingekneb», blå fläckar, som man finner på sin kropp vid uppvaknandet på morgonen, i Danmark tolkas såsom varsel för släktingars eller närståendes död. (J. M. Thiele, *Den danske Almues overtroiske Meninger*, Khvn 1860, s. 166, nr 675; Jørgen Olrik i inledningen till Erik Pontoppidan, *Fejekost, Danmarks Folkeminder* nr 27, Khvn 1923, s. XIX, XXVIII). Den danska traditionen står f. ö. i överensstämmelse med den tyska, jämför *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, 8, s. 1086, art. Totenmal.

¹³⁾ Reichborn-Kjennerud, a. a., 3, s. 12.

¹⁴⁾ *Nordisk familjebok*, 27, Sthm 1918, art. Sugillation.

¹⁵⁾ Se t. ex. Alf Nyman, *Människor i affekt*, Lund 1940, s. 27—37.

¹⁶⁾ Finl. sv. folkd., 7:5, s. 509 ff.

¹⁷⁾ Reichborn-Kjennerud, a. a., 3, s. 116.

¹⁸⁾ Om dessa s. k. lytessjukdomar, se Fm Ft 5, 1918, s. 152 f.; Finl. sv. folkd., 7:5, s. 500 ff.; Reichborn-Kjennerud, a. a., 1, s. 89. I de anförda arbetena finnas provkartor på en mängd lytessjukdomar, däribland många, som anses förorsakade av skrämnel.

C. W. von Sydow har i *Associationens betydelse i folklig tro och sed*, Fm Ft 15, 1928, s. 68 ff., berört frågan om uppkomsten av folkets lytestro

och framhållit såsom traditionsbildande faktor framförallt likhets- och beröringsassociationer. Den traditionella lytestron skulle sålunda ha vuxit fram ur »en hel del tillfälliga associationsbildningar». Denna förklaring är, generellt sett, säkerligen tillfyllest, men för en viss grupp av lytessjukdomar, födelsemärkena, torde den ej vara tillräcklig. I många fall av födelsemärken måste man antaga, att de framkallats genom suggestionsverkan. Måhända bestrider mången läkare fortfarande denna möjlighet, men man måste därvid ihågkomma, att moderns upplevelser under havandetiden i allmänhet icke komma till någon läkares kännedom, och att läkarna därför i regel icke kunna vara i stånd att konstatera det eventuella sambandet mellan ett födelsemärke hos barnet och en suggestionsupplevelse hos modern under grossessen. Vad läkaren däremot mången gång kan fastslå är, att ett visst födelsemärke icke kan ha uppstått på detta sätt utan av annan, direkt påvisbar orsak. Denna skepsis delas icke av vissa moderna psykologer, exempelvis Charles Baudouin. I sin bok *Suggestion och autosuggestion*, Helsingfors 1923, s. 80 ff. framhåller han, att de mest trovärdiga iakttagare, från Darwin till Liébault angående detta ämne lämnat högst noggranna anteckningar, som kunna anses klassiska. Han anför därefter bl. a. ett fall, som iakttagits av en doktor Artault, och det skulle med lätthet kunna framvisas svenska motstycken till detta fall. Om sålunda moderns suggestion verkligen kan ha inflytande på fostrets organism, är det tydligt, att folkets egen erfarenhet härav kunnat vara en primär faktor för uppkomsten av lytestron. Sedan denna tradition färdigbildats, har själva föreställningen även haft suggererande verkan, något som v. Sydow också synes vilja räkna med (jämför a. a., s. 73).

¹⁹⁾ Manninen, i not 6 a. a., s. 82, 89 m. fl.; Anders Gagnér, *Gammal folketro från Gagnef i Dalarne, Malmö 1918*, s. 59 ff.

²⁰⁾ Finl. sv. folkd. 7:5, s. 583; jämför Nyman, a. a., s. 33.

²¹⁾ Finl. sv. folkd. 7:5, s. 554. Andra sjukdomar med samma botemedel omnämnas s. 489 (våta hos barn) och s. 523 (skelning med ögonen).

²²⁾ Finl. sv. folkd. 7:5, s. 704. Det magiska botemedlet betingas väl här av likhetsassociationen: utslagets blåsor och grodans knottriga hud.

²³⁾ Gagnér, a. a., s. 59.

²⁴⁾ S. Seligmann, *Der böse Blick und Verwandtes*, 1—2, Berlin 1910, 2, s. 434. Bror Gadelius, *Tro och helbrägdagörelse*, Sthm 1934. S. 5 f. anför G. efter dåvarande docenten James Strandberg i Stockholm ett exempel på »den intima ömsesidigheten mellan själslivet och den inre sekretoriska apparaten». Efter en »psykisk chock» i samband med drunkningsolycka iaktogs på den i sista stund räddade »den egendomliga hudförändring, som kallas vitiligo och karakteriseras av en fläckvis uppträdande pigmentrubbning». Jämför vit-hårighet till följd av stark sinnesrörelse!

²⁵⁾ Exemplet förekommer bl. a. i Arnold Josefson, *Suggestionens makt*, Sthm 1942, s. 60, där det uppgives vara hämtat ur ett icke anfört arbete av du Prel.

²⁶⁾ Efraim Briem, *Stigmatisationer och visioner*, Ups. 1929, s. 222 f.; jämför Baudouin, i not 18 a. a., s. 87. Detta och ett följande exempel på moderns sensibilitet, då barnet råkar i fara, synes kunna bestyrka riktigheten av vad ovan anförts om suggestionsinverkan å fostret vid vissa fall av födelsemärken.

²⁷⁾ Johannes Kreyher, Die mystischen Erscheinungen des Seelenlebens und die biblischen Wunder, Stuttgart 1880, s. 222.

²⁸⁾ Kreyher, a. a., s. 222.

²⁹⁾ Briem, a. a., s. 225; jämför Baudouin, a. a., s. 87.

³⁰⁾ Briem, a. a., s. 223 f. Kallenbergs redogörelse för experimentet ingår i Sv. Läkarsällskapets förhandlingar 1919, h. 1; jämför H. Björke, Syner och varsel. Fenomen ur undermedvetandets värld samt hypnotiska och telepatiska experiment, Sthm 1923, s. 71 f., där också en avbildning av hudmärket finnes. Detta och flera liknande experiment omnämnas flerstädes i litteraturen, så t. ex. hos Sydney Alrutz, Hypnos och suggestion, Sthm 1925, s. 165 ff. m. ill. samt Josefson, a. a., s. 60 ff. m. ill.

³¹⁾ Så Alrutz. Huruvida ett överförande på telepatisk väg av läs- och skrivkunnighet kan förekomma, är väl i själva verket mer än tvivelaktigt. I den spiritistiska litteraturen omtalas emellanåt skrivmedier i rena babyåldern (9 dagar — 2 år gamla!), vilka — om man får tro berättelserna — nedskrivit ord och meningar, som den troende spiritisten naturligtvis ansett för andebudskap (Alex. Nik. Aksakow, Animismus und Spiritismus, 1—2, 4. Aufl., Leipzig 1905, s. 406—20). Förutsatt, att uppgifterna om dessa perfekt skrivande »applebarn» ha någon grund för sig, kan fenomenet näppeligen förklaras annorledes än som resultat av telepatisk påverkan. I detta sammanhang kan nämnas, vad som en dag hände den svenska visionären, pigan Inga Elisabeth Jansdotter. Före sin sjukdom kunde hon varken skriva eller läsa skrift, men efter ett av hennes anfall, kunde hon plötsligt läsa ett brev, och hennes förmåga att läsa skrevet fortsatte sedermera, berättas i hennes Gudeliga syner och uppenbarelser, Ups. 1859, s. 22 f. I detta fall är det troligen frågan om en »lidnersk knäpp» men möjligen också automatism.

³²⁾ Förf. har förgäves genomletat den häxlitteratur, som stått honom till buds, för att utröna, varifrån berättelserna om ifrågavarande satansmärke härstamma, och de närmare omständigheter, varunder dylika märken kunna ha förekommit. Såsom stigmata diaboli omtalas vanligen okänslighetsfläckar i huden, mer eller mindre synliga, samt ett antal märken, sår och ärr av de mest skilda slag. Anledningen till deras förekomst å häxornas liksom andra människors kroppar var naturligtvis också starkt varierande, och någon allmängiltig förklaring, sådan som Alfr. Lehmann synes vilja lansera i Overtro og Trolddom, 1—2, 2. Udg., Khvn 1920, 2, s. 254 f., i det han rätt och slätt skriver dem på hysteriens konto, kan icke godtagas. Samma åsikt påträffas f. ö. i Otto Snell, Hexenprozesse und Geistesstörung. Psychiatrische Untersuchungen, München 1891, s. 101. Naturligtvis har det förekommit, att både hysteri och suggestion framkallat stigmata. A. Voipio omtalar i Folkpredikanter och falska profeter, Sthm 1928, s. 38, huru Karolina Utriainen, då dvaltillståndet nalkades, kunde på kroppen känna tydliga tecken: hon började stappla, fick hjärtklappning, på armarna uppstodo röda fläckar och hela huden blev kall. Kanske är det här fråga om hudfläckar, som pläga åtfölja hysteriska anfall. I allmänhet har det dock säkert rört sig om sådana märken eller ärr, som de flesta människor bära någonstades på sin kropp, men som av exekutorer och domare tolkats såsom Satans egen signering. Protokollen i de svenska och finska häxprocesserna på 1600-talet giva i varje fall intet stöd för, att det förhållit sig på annat sätt. Att dessa föregivna satansmärken

överhuvud fått något att betyda hos oss, berodde därpå, att man tog dem såsom bevis för förbund med Satan. Satanspakten skulle enligt tron för att vara giltig skrivas med proselytens eget blod, och för att få detta måste Satan klösa eller bita i huden. Denna tankegång framskymtar överallt i de nordiska häxprocesserna. I Bohuslän, där enligt tillämpad dansk rätt huvudvikten vid undersökningarna lades på konstaterandet av djävulspakten, förekom det ofta självbekännelser just på denna punkt i tydlig avsikt att slippa vidare tortyr, som ju kom till användning i denna landsända. Men även på andra håll lade man stor vikt vid detta ominösa tecken, därom vittnar ett uttalande till rådsprotokollet den 3 aug. 1669, då »H. Sten Bielke [i H. M:t Drottningens närvaro] *refererar* att på Sahlstad sade en pigga sig vara bitjen aff den onda och när man såg åt syntes tecken effter tändren, och kan altså intet vara bara *imagination* utan *realitet*». Cit efter [Carl Gustaf Krönings-svärd,] Blåkulle-Färderna, eller Handlingar om Trolldoms-Väsendet i Dalarne, åren 1668—1673, ny uppl., Sthm 1845—49, 3, s. 39. Ännu kvarstår föreställningen om satansmärken i den yngre folktron. Hyltén-Cavallius talar om »puken» såsom ett folkligt sjukdomsnamn, vilket sättes i förbindelse med förmenta nattliga besök av Puken (Satan), som suger kraften av folk. Blå fläckar på kroppen få under sådana omständigheter namn av »pukanyp». Särskilt kvinnor som försvurit sig diar Satan blod av i sömnen. (A. a. § 52, s. 225—27). Jämför Rietz, a. a., »Puke».

³³⁾ Alrutz, a. a., s. 165—174.

³⁴⁾ Naturligtvis kan patienten själv ha tagit sig på ögat och därigenom framkallat en hudretning. Men det sannolika är dock, att lokaliseringen skett på rent psykisk väg. Ögat är ju onekligen den mest ömtåliga punkt, på vilken ett bi kan tänkas sticka, och just detta förhållande tyder på att skrämselfar varit primus motor.

³⁵⁾ Alrutz, a. a., not s. 366. Uppsatsen finnes i Psyke 1915 och heter En självsuggererad brännblåsa.

³⁶⁾ Alrutz bekänner sig (a. a., s. 325) höra till dem, som anse, att något känslomoment ej är nödvändigt, för att suggestionen (vilken den vara må) skall kunna realiseras. Helt annorlunda yttrar sig Baudouin (a. a., s. 34), som förklarar, att känslomomentet är det övervägande elementet i de flesta spontana suggestioner.

³⁷⁾ Berättelsen är hämtad ur Spöken. Ett urval av de bästa bidragen till den av Stockholms-Tidningens Söndagsbilaga anordnade inventeringen av svenska spökhistorier, Sthm 1939, s. 170.

³⁸⁾ Se Rietz, a. a., »gastakyss»; Hyltén-Cavallius, a. a., § 116, s. 466; Reichborn-Kjennerud, a. a., 3, s. 36, som identifierar »daudkyss» med herpes labiales, vilka ofta visa sig tillsammans med febersjukdomar.

V. ANNAS UPPEBARELSER.

1) Wigström, Tvänne kloka, s. 6—9.

2) Förf. har här skrivit »slår». Granskningen av originalhandlingarna har visat, att detta ord närmast bör tydas som »står». Då texten emellertid i så fall blir oförståelig, kan det tänkas, att en felskrivning förekommit vid det

ursprungliga nedtecknandet av verserna, och förf.:s återgivning kvarstår därför oförändrad. Utg. anm.

³⁾ H. P. Klinghammer, *Minnen från åren 1829—1839*, Helsingborg 1841, s. 82. — Haquin Bager (1711—1789), borgare i Malmö och känd som »olycklig poet», omnämnes i Sv. biogr. lex., ny följd 1, s. 260 f. Prov av hans penna finns i *Abrakadabra*. En utvald samling »lyckade» stilprof på vers och prosa, af H. Bager, H. N. Riis och Sophie Sager, med flera »klassiska» författare, Sthm 1857, s. 71—73.

⁴⁾ Ave var liksom flertalet av dåtidens folklivsskildrare angelägen om att skriva sina böcker så, att de kunde läggas på salongsbordet. Hennes bemödanden om ett kultiverat och anständigt uttryckssätt ha tyvärr icke varit till bättnad för hennes folklivsberättelser. Ingen i vårt land torde haft bättre förutsättningar än Ave att skapa mästerverk inom denna genre, men det anmärkta förhållandet ledde till, att mycket av äktheten i hennes berättelser aldrig förmådde tränga igenom. Hennes allmogefolk talar ej sitt eget språk, och det etnologiska stoffet ter sig mången gång som brottstycken ur ett kompendium i folkminnesforskning. Novellen *Kloka Nanna*, som i övrigt icke saknar litterära förtjänster, kan utgöra ett gott exempel på det sagda.

VI. DET INSPIRERADE PREDIKANDET I SVENSK FOLKRELIGIOSITET.

¹⁾ Benämningen »predikosjukan» har även begagnats för att beteckna en liknande rörelse av epidemisk karaktär, som uppstod i Tornedalen på 1770-talet. Se härom Carl J. E. Hasselberg, *Norrländskt fromhetsliv på sjuttonhundratalet*, Örnsköldsvik 1919, kap. 4, s. 283—382.

²⁾ Uppgifterna äro hämtade ur Oscar Lövgren, *Värmländskt fromhetsliv*, Sthm 1940, s. 35 f., vilkens huvudsakliga, äldre källor äro de kända skrifterna om predikosjukan av C. U. Sondén, S. E. Sköldberg, J. Pontén samt J. A. Butschs redogörelse, intagen i C. F. af Wingård, *Öfversigt af Christna Kyrkans senare händelser*, Upsala 1843.

Det har gjorts gällande, att roparerörelsen ingenting annat var »än ett utslag af hoofianismen». Så R. Redelius i sin uppsats *Om Roparna i Närke på 1840-talet* i *Kyrkohistorisk årsskrift*, årg. 33, 1933, s. 148. Härtill har Em. Linderholm anmärkt (not 6 på samma sida), att roparerörelsen så vitt han kunnat finna ej utgår direkt från hoofianismen, utan liksom irwingianismen har sitt ursprung i ett enskilt fall, som smittar av sig psykiskt. »Detta fall har man i en flicka från Hjälmseryd», tillägger han. Ernst Newman har i sitt i kap. II, not 5, a. a., s. 94 f., i förbigående omnämnt predikosjukan i samband med hoofianismen men tyckes ej ha intagit någon ståndpunkt med hänsyn till rörelsens uppkomst. Han säger dock, att roparerörelsen »företrädesvis synes ha följt hoofianismen i spåren». Det kunde onekligen vara av stort intresse att erhålla större klarhet om Lisa Andersdotters roll vid tiden för »epidemiens» utbrott.

³⁾ Jag har här citerat en anonym skrift, kallad *Sammandrag af några inhämtade upplysningar om de ropande Rösterna eller den så kallade Predikosjukan i Småland, åren 1842 och 1843*. Utgifwet af en, som sjelf forskat efter sanningen i denna sak, Sthm 1843. Författaren är okänd av såväl Linn-

ström som Bygdén, och efterforskningar av hans namn ha blivit resultatlösa. År 1846 utkom i Köpenhamn en dansk översättning av en viss Niels Johansen med titeln »Samling af nogle indhentede Oplysninger om de raabende Røster» etc. Denna ganska innehållsrika skrift synes alldeles ha förbigått de forskare, som sysslat med predikosjukan, och det kan därför vara på sin plats att här fästa uppmärksamheten på den. I samband härmed kan nämnas ytterligare en samtida berättelse om »roparna», som ej heller plägar förekomma i litteraturhänvisningarna. Den heter: »Die Predigt-Krankheit in Schweden nach dem Bericht einer Augenzeugen aus dem Jahr 1844» och är först införd i Berliner evangel. Kirchenzeitung nr 19—21, årg. 1846, samt därefter avtryckt i Magikon. Archiv für Beobachtungen aus dem Gebiete der Geisterkunde, utg. av Justinus Kerner, 3, Stuttgart 1846, s. 597—608.

4) Denna frappanta vändning återgår troligen på 1 Kor. 10:21, »I kunnen icke deelachtige vara af HErrans bord, och dieflarnas bord.» Mycket snarlika uttryckssätt stå att finna i andra (vuxna) ropares predikningar. Männe reminiscenser af hoofiansk predikostil? Att icke allt predikostoff hämtats från detta håll framgår dock tydligt på många ställen. Så t. ex. följande ur en predikan av den 21-åriga pigan Märta Olofsdotter i Hörda, Berga socken: ... »När du uppstår, skall du tänka på den uppståndelse på yttersta dagen. Kan du någonsin se att det dagas, utan att önska af hjertans grund, att det måtte dagas i din mörka själ? Kan du någonsin dricka en dryck watten, utan att påminna dig Frälsarens bittra lidandes kalk? Akta wäl nådens tid, den är dyr. Kan du lägga ett wedträd på elden, utan att tänka på helfwete?» (s. 25). — Hela denna passus har ingen annan upprinnelse än Henric Sivers' Christeliga Tanke-Almanach, där tänkespråken nästan ordagrant återfinnas.

5-6) Citaten ur Sammandrag af några inhämtade upplysningar, s. 36, 19—20.

7) G. A. Aldén, I Getapulien. Vandringer och forskningar i Smålands bygder, Sthm 1883, s. 70.

8) Oscar Lövgren, a. a., s. 85. — Ett sent fall av predikosjukan i Skåne omtalas i Aftonbladet nr 232, den 6/10 1852, förmodligen detsamma, som Newman i kap. II, not 5, a. a., s. 94, not 36, funnit omnämnt i Skånska Posten 1854, nr 33. Detta fall stod under läkares observation, och beskrivningen är därför särskilt värdefull. Till tjänst för dem, som studera predikosjukan, intages notisen här:

»*Christianstad* den 29 Sept. Under förl. sommaren hörde man temligen allmänt på orten, isynnerhet bland allmogen, omtalas en bondpiga i Knislinge, (annex till Hjersås i Ö. Göinge härad), hvilken några gånger hade haft '*predikosjukan*' och genom sitt predikande samlat stora folkskaror från kringliggande socknar och byar. Förhållandet har äfven verkligen funnits sådant. Pigan, född i Småland i en af de socknar, som gränsade till dem, uti hvilka predikosjukan för några år sedan grasserade, hade nu tienst hos en bonde i Knislinge och har der under sommaren haft anfall af nämnde sjukdom. Till förekommande af de oordningar och möjliga missbruk, som vid större folksamlingar kunna ega rum, ansåg sig kronobetjeningen slutligen skyldig att inforsla pigan till härvarande lasarett, för att undergå läkarebehandling, och har hon vistats här å lasarettet ungefärligen 6 veckor. Sista gången, hon '*predikade*' i Knislinge hade hon under paroxysmen sagt, att hon 'om 6 veckor derefter kl. 2 på dagen' skulle återigen predika. Lasarettsläkaren ville

invänta denna tid, för att, ifall sjukdomen då åter infann sig, dervid kunna göra de iakttagelser, som för en medicinsk behandling kunde i mer eller mindre mån vara af nöden. Den förutsagda tiden, som var söndagen d. 19 Sept., kom, och med den äfven anfallet. Några timmar förut hade den sjuka haft det vanliga förebudet, neml. tryckningar i maggropen, och kl. 2 e. m. började krisen. Den sjuka föll omkull under konvulsiviska rörelser och begynte då omedelbarligen att tala. Hon bortbars i en säng, der hon fortsatte 'predikandet' med en högljudd röst, och en märkelig, understundom i hög grad stegrad emfas. Den sjuka låg med slutna ögon och merändels med hopknäppta händer, hvilka hon än förde upp och ned öfver bröstet, än lyftade i höjden; stundom slog hon sig våldsamt för bröstet med knuten hand. Sjelfva predikandet, som skedde med flödande tunga och ovanlig hastighet, bestod mest af bevekande tilltal, förmaningar och väckelserop; det hela till följe deraf icke med strängt sammanhang, men hvarje särskild del fullt sammanhängande. Ofta kläddes talet i starka bilder, sådana man ej sällan finner hos vissa predikanter och homiletiska författare. Sedan hon sålunda fortfarit ungefär 10 minuter, befallte henne läkaren, som ville pröfva om hennes egen vilja hade något inflytande på hennes tillstånd, att icke längre tala. Efter några upprepade tillsägelser upphörde den sjuka verkligen att tala för en stund, försökte derefter åter på nytt, men upphörde åter igen efter förnyade tillsägelser af läkaren, så att de sista försöken stannade vid blotta hviskningar. Under stillatigandet föll den sjuka i mycket häftiga konvulsioner, så att hon måste fasthållas i sängen. Efter någon stund börjades ett konvulsiviskt gråt, och till slut tvenne häftiga skrik, hvarefter hon nedföll stilla och lugn. Krisen hade varat en knapp halftimme, hvarefter den sjuka åter öppnade ögonen och småningom åter kom sig före. Ifrågavarande person har, enligt läkarens intyg, under den tid hon vistats å härvarande lasarett, visat sig som en 'ganska vanlig' människa, stilla och vänlig, samt utan synbar förmåga af intriger och förställning; för alla de personer, hvilka vid berörde tillfälle voro närvarande, och bland hvilka refer. var en, synes icke minsta skäl för handen att ens ana något slags bedrägeri.»

⁹⁾ Se A. Voipio, i kap. IV, not 32 a. a.

¹⁰⁾ Aldén, a. a., s. 56 f.

¹¹⁾ Anledningen till att hovrätten ej avskrev målet vid hennes död var att den även hade att avgöra, huruvida hennes jordiska kvarlevor skulle erhålla en kristlig begravning eller ej.

¹²⁾ Min framställning om Solvarvsängeln är hämtad ur L. Fr. Rääf, Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad, 4, Örebro 1865, s. 309—321, som bygger på arkivmaterial. Jämför Nils Rodén, i kap. III, not 7 a. a., s. 54—56. Någoting utöver vad Rääf anfört synes icke ha framkommit.

¹³⁾ Litteraturen om Karin Pehrsson utgöres av följande skrifter: Kort underrättelse om den på Södermalm predikande pigan Karin Pehrsson jämte utdrag af några hennes predikningar, Sthm 1773; Fullständigare och Sanfärdig Berättelse om Den bekanta Pigan Catharina Pärss-dotters Besynnerliga tillstånd Utan Någon egen tilläggning och omdöme, Sthm 1773; Handlingar angående den predikande pigan Carin Pehrsson från Neriket, Sthm [1773].

Nils Staf har i en uppsats Den predikande pigan i Stockholms julbok 1941, s. 72—91, gjort Karin Pehrsson till föremål för en intressant studie,

för vilken jämte ovan förtecknade skrifter även arkivmaterial lagts till grund. I uppsatsen har huvudvikten lagts på en historisk framställning, varemot psykologiska spörsmål icke blivit närmare berörda. Jämför också Hasselberg i not 1 a. a., s. 206, not.

Mina här intagna uppgifter om Den predikande pigan hänföra sig dels till Stafs uppsats och dels till den ovannämnda (not 3) Fullständigare och Sanfärdig Berättelse. De övriga småskrifterna har jag ej haft tillgång till. Beträffande författarskapet till den av mig använda skriften kan nämnas, att å ett i förf.:s bibliotek ingående exemplar av denna skrift har vid slutet med 1700-talshandstil antecknats: »auct. Kexell». Härmed kan icke åsyftas någon annan än den gustavianske skalden Olof Kexél. Hans kända litterära produkter ligga visserligen långt fjärran från religiösa ämnen, men ingenting hindrar, att han kunnat författa skriften på beställning av exempelvis Karin Pehrsdotters beskyddare i huvudstaden, tobaksfabrikören Gabriel Achrenius. Jämför C. M. Bellmans religiösa författarskap!

¹⁴⁾ Dessa motoriska excitationer påminna på ett slående sätt om den bekanta svärmerkans Bång-Karin i Lillhärdal »undersdrifter», då hon långfredagsmorgon (!) 1771 sökt föreställa Frälsaren själv i hans lidande, varvid hon kastade sig på golvet, »där hon låg på knä och ansikte, kvidande och vridande sig liksom i plågor...» (Se Hasselberg, a. a., s. 139, not). Det är icke alls uteslutet, att Karin Pehrsdotter hört talas om Bång-Karin och omedvetet påverkats av berättelserna om henne, ty den i den extatiska rörelsen i Lillhärdal inblandade prästen Märten Thunborg uppehöll sig i Stockholm vid tiden för »den predikande pigans» framträdande och umgicks med nämnda tobaksfabrikör (se Staf, a. a., s. 84).

¹⁵⁾ Å Stockholms stads bokauktionskammare försålde den 16 mars 1918 (enl. katalog nr 171) ett exemplar av Fullständigare och Sanfärdig berättelse, vartill fanns bundet ett manuskript på ej mindre än 114 sidor, innehållande samtida uppteckningar om Karin Pehrsdotters syner. Var dessa uppteckningar nu finnas är obekant. Dessutom ingå predikoutdrag i den av mig ej använda skriften Kort underrättelse.

¹⁶⁾ Cit. efter Fullständigare och Sanfärdig Berättelse, s. 10 f.

¹⁷⁾ Till bibliografien om Vita jungfrun kunna antecknas följande arbeten: Rääf, a. a., 4, s. 322 m. fl. st.; E. Herlenius, Predikare-Lena eller Hvita Jungfrun, i Kyrkohistorisk årsskrift, 5, 1904, s. 174—184, jämte tillägg av Em. Linderholm; Tor Andrae, Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration, Sthm 1926, s. 190 f.; E. Linderholm, I Dantes fotspår, i förut anförda festskrift till Carl J. E. Hasselberg (1931), Fornvårdaren, årg. 4, s. 276—278; Nathan Odenvik, »Vita jungfrun» — en svensk martyr under 1800-talet. Helena Sofia Ekbloms liv och verksamhet. (Bil.: Helenas uppenbarelser, återgivna från originaltrycket), Jönköping 1933; Rodén, i kap. III, not 7 a. a. (1941), s. 164, 192—197. Sistnämnde förf. lämnar flera nya bidrag av stort intresse till Vita jungfruns biografi.

¹⁸⁾ Huruvida Den andliga striden är ett arbete helt och hållet av Helena själv, synes något tvivelaktigt. Vi äga ett par uppgifter om hur boken kom till. I ett memorial till landshövdingen 1810 meddelar sysslomannen vid Vadstena hospital, där H. satt inspärrad i tjugo år, att »ibland kommer en halvgalen präst och hjälper henne med skrivningen, då hon brukar diktera flera

ark» (Odenvik, a. a., s. 73). Den »halvgalne» prästen var den herrnhutiskt påverkade hälsingestudenten Jonas Rolin, som blev bekant med Helena och fick hennes förtroende. Av brev från denne, anförda av Rodén (a. a., s. 196 f.) framgår, att Helena bett om Rolins hjälp för att få sin bok i tryck. Det framgår däremot icke, att Rolin skulle ha hjälpt henne med manuskriptet, ty Helena hade vid ett tillfälle underrättat Rolin om, att boken nu var renskriven. Rolin stod emellertid som bokens utgivare och försåg den med ett företal, och det är väl mest troligt, att han också granskat och korrigerat Helenas manuskript eller diktagen. Under alla förhållanden äro predikningarna ej upptecknade omedelbart efter att de hållits.

19) Utdragen äro gjorda ur »Första betraktelsen», 1 § och »Tredje betraktelsen», 2 § i en upplaga, utg. i Sthm 1847.

20) Linderholm, sist a. a., s. 287.

21) Fullständiga titeln är Gudeliga Syner och Uppenbarelser under visio-närt tillstånd underbarligen förunnade och deremellan i frommaste enfald framställda af Pigan Inga Elisabeth Jansdotter i Täby By af Faringe Socken, tryckt i Upsala 1858 hos J. Sundwallson, som även torde varit utgivare. Skriften utkom i två upplagor nämnda år med porträtt och utgick senare i flera upplagor, varav en trycktes i Norrköping samma år. Sundwallson utgav där-jämte Jesu Christi uppenbarelse af pigan Inga Elisabeth Jansdotter i Täby by och Faringe socken den 18 mars 1858, Upsala 1858 (i 2 upplagor). En upplaga med liknande titel men ändrat innehåll utkom även s. å. i Norrköping. — Inga Jansdotter är i största korthet omnämnd av Linderholm i den ovan anförda uppsatsen I Dantes fotspår.

22) I Linnströms boklexikon uppgives hon vara gift med korpralen K. P. Lund, f. 1835, varför det väl får antagas, att hennes liv flutit in i en norma-lare fåra.

23) Båda skrifterna refereras i Svenska Kyrko-Handlingar. Första sam-lingen, nr 17 och 18, Sthm 1770, vilka här använts som källa.

24) Att talet skulle vara inlärt och hela uppträdet arrangerat av andra personer i syfte att giva väckelsen en särskilt kraftig anstrykning är knappast troligt. Prästerskapet hade då icke låtit förleda sig till partitagande för gos-sen. Eljest saknas det icke exempel på, att man begagnat minderåriga talare för att väcka uppmärksamheten å ett önskemål. Den 13 jan. 1739 höll gossen Abraham Söderberg, »på thes elfte ålders år», på Rid-darhuset i Stockholm ett Offentligt tal för Riksens högloflige Ständer: om uppfostrings och läro-werkets lämpande till näringswerkens förkofring genom ungdomens bepröf-wande och wal (tryckt i Sthm s. å.) och uppträder där som talesman för »wi barn». Talet var naturligtvis icke författat av pilten själv utan av hans läro-mästare, Gustaf Ruder, vilken på detta storslagna manér synes ha velat »puffa» för ett av honom utgivet pedagogiskt arbete. (Se Hammarsköld, a. a., s. 2, nr 8).

25) Berättelsen upptager de fyra sista sidorna i Twänne helt undersamma berättelser, Den Förre: Om en 12 års gammal Flicka i Präsnäs Gäld, Föra socken och Marsjö by på Öland, som uti en Syn sett och hört öfvermåttan härliga ting, som vidare uti sjelfwa berättelsen anføres. Den Senare: Om en Gosse, som på sit Tionde ålders år, för andra framställt åtskillige wackra Bot-och Bättrings-Förmaningar. En uppl. »Tryckte i År». Tidigaste daterade uppl.

är tryckt i Örebro 1789. (Se Bäckström 3, s. 112, nr 19). Det här anlitade exemplaret är tryckt i Göteborg 1810.

²⁶⁾ Th. Norlin i anonymt utgivna I Dalarne. Bilder från en resa sommaren 1858, Upsala s. å. (1. Ett besök hos andeskådaren Säl Pehr i Elfdalen), s. 7—16. Någon annan källa har ej stått till buds.

VII. DET INSPIRERADE PREDIKANDETS PSYKOLOGISKA BETINGELSER.

¹⁾ Då vid 1800-talets mitt Inga Jansdotters uppenbarelser av läsarna kallades djävulens illfundigheter, och Säl Pehr till följd av sina ockulta färdigheter av baptisterna förklarades vara besatt av djävulen, beror inställningen hos dessa sekterister naturligtvis på den antagonism mot dem, som dessa förkunnare lade i dagen.

²⁾ Axel Herrlin, Själslivets underjordiska värld, Sthm 1901, s. 46 ff.

³⁾ Andrae, i kap. VI, not 17 a. a., s. 619 ff.

⁴⁾ Se härom Andrae, a. a.; Efraim Briem, Den moderna pingströrelsen, Sthm 1924, m. fl. religionspsykologiska arbeten.

⁵⁾ Jag har här endast närmare berört en av det inspirerade predikandets psykologiska betingelser, det undermedvetna skapandet av latent erfarenhetsstoff. — Hur de psykofysiska förutsättningarna för själva inspirationstillståndet gestalta sig hade förf. tänkt taga upp till behandling i samband med analysen av visionerna. Utg. anm.

VIII. ANALYS AV ANNAS VERSER.

¹⁾ Wigström anmärker i Kloka Nanna (s. 36 not): »Verserna äro af religiöst innehåll, påminnande starkt om uttryckssättet i våra gamla psalmer, af hvilka, dels lösryckta ord, dels hela meningar tyckas vid uppvaknandet hafva föresväfvat 'Nanna'.»

²⁾ En ännu enklare förklaring skulle ju vara den, att de i flickans närhet församlade sjungit denna psalmvers, och att Anna vid uppvaknandet »fallit in» i sången. Jag håller emellertid icke för troligt, att så skett, ty berättelserna om Annas »död» och »uppståndelse» äro så pass detaljrika på andra punkter, att man även kunde väntat ett omnämnande av psalmsång, om sådan förekommit vid tillfället.

³⁾ Fullständigare och Sanfärdig Berättelse, s. 8.

⁴⁾ Voipio, i kap. IV, not 32 a. a., s. 87.

⁵⁾ Berättelsen finnes i Baedae historia ecclesiastica gentis anglorum, 4, kap. 24. Exemplet förekommer bl. a. hos Andrae, i kap. VI, not 17 a. a.

⁶⁾ Förhållandet sammanhänger säkerligen dels därmed, att Anna icke undfick predikokallelsen utan kallelsen att bota sjuka och dels med hennes allmänna psykiska läggning.

⁷⁾ Bror Gadelius, i kap. III, not 10 a. a., 1, s. 133 ff.

⁸⁾ Den tvångsmässiga utanläsningen, som jag utförligt redogjort för i kap. II, måste för alla dessa »predikande pigor» varit själva infartsvägen till den auto-

matiska inspirationen, vilket jag här ännu en gång velat framhäva. Jämför s. 23.

⁹⁾ Axel Olrik, Ragnarokforeställingernes Udspring. I Danske Studier, 1913, s. 100 ff. I den tyska uppl. (Weimar 1922), s. 244 ff.

¹⁰⁾ Spegel, Guds Werk och Hvila, i »Första Dagens Skapelse. Om Englar och Andar.» Sthm 1685.

¹¹⁾ Rääf i kap. VI, not 12 a. a., s. 321 f.

¹²⁾ Djurklou, G., »Den onde» i folktron, Sv. Fornminnesföreningens tidskrift, 8, Sthm 1891—1893, s. 196, där sägnen berättas utförligare.

¹³⁾ Lars Högmarek, Psalmopoeographia. En Utförlig Beskrifning Öfwer them, som hafva 1. Sammansatt, 2. Öfwersatt och 3. Förbettrat Psalmarna, Utithen — — — Svenska Psalm-Boken, Sthm 1736, s. 102 f.

¹⁴⁾ Anmärkningen gällde borttagandet av uttrycket »Satans list» i ps. 362, psb. 1695 (ps. 431, psb. 1819). Uttalandet är här citerat efter A. Hedner, Skärskådning af våra svenska psalmer. Linköping 1873, s. 63.

¹⁵⁾ J. W. Beckman skriver i sin psalmhistoria (Den nya svenska psalmboken, framställd uti försök till svensk psalmhistoria, Sthm 1883), s. 540, om ps. 210: »Oaktadt widsträckt forskning har dock ingen utländsk originaltext för ps[almen] anträffats», även om formen otvivelaktigt hämtats ur tysk källa.

¹⁶⁾ Otto Höfler, Kultische Geheimbünde der Germanen, Frankfurt a. M. 1934, s. 301 ff. Höfler gör sammanställningen »Muetisseil» (i berättelser om »das wilde Heer») — »Narrenseil» (i fastlagsupptågen) — »Todesseil» (Teufelsseil), vilken senare föreställning han anser vara den grundläggande för bruket av »narrbandet», vilket i sin tur påverkat folktron om »das wilde Heer». Liksom Höfler anser en av hans främste kritiker Friedrich Ranke i en uppsats i »Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde», årg. 18, Bremen 1940, s. 22 f., att här icke kan föreligga ett ursprungligt folkligt motiv, utan att det hämtats ur »der kirchlich-theologischen Tradition vom *laqueus diaboli*». Däremot finner Ranke för sin del, att detta motiv kunnat införas direkt i sägnerna om den vilda hären (Odens jakt). Redan tidigt torde motivet vunnit insteg i folkets föreställning. Jämför Jacob Grimm, Deutsche Mythologie, 2, s. 705 och 845.

¹⁷⁾ J. G. Frazer, Folk-lore in the Old Testament, abridged ed., London 1923, s. 288 ff. Jämför Isidor Scheftelowitz, Das Schlingen- und Netzmotiv im Glauben und Brauch der Völker (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, 12: 2), Giessen 1912, s. 11 m. fl. st.

IX. HIMLARESAN OCH ANDEVÄRLDEN.

¹⁾ E. Linderholm, i kap. VI, not 17 a. a., s. 275 f.

²⁾ Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 8, Sthm 1891—93, s. 313.

³⁾ LUF 3264:9, s. 17; uppgifter efter olika sagesmän.

⁴⁾ C. W. v. Sydow, Stora Haddes och Lilla Haddes, Fm Ft 1915, s. 56 ff.

⁵⁾ Later torde vara = latter, d. v. s. åtlöje.

⁶⁾ J. H. Jung-Stilling, Andelära ... Götheborg 1812, § 30 (s. 389), § 32 (s. 390).

⁷⁾ Anders Roos, Tankar om Hades, Christianstad 1816, s. 17, 26, 27.

X. VAD KÄLLORNA BERÄTTA OM ANNA JÖNSDOTTER
SOM HELBRÄGDAGÖRERSKA. (Tillägg).

1) K. Carøe, Anna Jønsdatter. Den svenske mirakelpige på Valdemarslot 1839, s. 4.

Malmö Allehanda, 14. 11. 1838; Kiøbenhavnsposten, 28. 11. 1838.

2) Carøe, a. a., s. 3 f.; Den Frisindede, 13. 11. 1838. Jämför i fråga om den »magnetism», som här och i fortsättningen flera gånger är på tal, Eva Wigströms uppgift om Annas vistelse i Danmark: »På mina enträgna frågor uppgaf hon vidare, att berömde danske läkare undersökt arten af hennes undergörande förmåga genom att 'sätta mig i en apparat, hvarefter de förklarade allt för mycket magnetism'.» Tvänne kloka från Skåne, s. 15.

3) Nyare Helsingborgs-Posten, 20. 11. 1838; Kiøbenhavnsposten 16. 11. 1838.

4) LUF 460.

5) Tvänne kloka från Skåne, s. 14.

6) Carøe, a. a., s. 26.

7) Eva Wigström berättar, att då hon i början av 1820-talet besökte Anna kunde denna »ej förmås tala något annat om sin vistelse i Danmark än att hon varit en längre tid på en namngifven grefves gods för att lägga händerna på grefvedottern, som var behäftad med ett svårt nervöst lidande, hvilket Anna väl förmådde lindra men ej bota. Den grefliga familjen tillbjöd henne en årlig lifränta om hon för alltid ville stanna hos dottern, men Anna vägrade: hon längtade hem till Sverige.» Tvänne kloka från Skåne, s. 14 f.

8) Hur förf. hade tänkt sig arbetets fortsättning framgår av nedanstående innehållsförteckning över hela verket. Färdigställda blevo kap. I—III, IV:1—2 samt 3: C, a.

Förord

Inledning

I. KÄLLOR

1. Otryckta källor
2. Tryckta källor
3. Översiktlig granskning av källorna

II. ANNA JÖNSDOTTERS PERSON OCH TIDIGARE LEVNADSOmSTÄNDIGHETER

1. Familj. Utseende. Karaktär
2. Uppfostran. Miljö. Bildningsnivå
3. Folkkulturen under Karl Johans-tiden med särskilt avseende å den religiösa. (Exkurs)

III. GASTKRAMNINGEN. CHOCKEN

IV. UPPENBARELSERNA

1. Källorna
 - A. Rättegångshandlingarna
 - B. Eva Wigströms framställning
 - C. Källkritik

2. Verserna
 - A. Upppteckningarnas äkthet
 - B. Det inspirerade predikandet i svensk folkreligiositet. (Exkurs)
 - a. Predikosjukan. Lisa Andersdotter i Hjälmseryd
 - b. Spontant framträdande extaspredikanter
 - Lisbetta Isacsdotter (Solvarvsängeln)
 - Karin Pehrsson (Den predikande pigan)
 - Helena Ekblom (Vita jungfrun)
 - Inga Jansdotter (Faringeavguden)
 - Erlandus Laurentii
 - En predikande gosse i »Aller socken»
 - Säl Pehr i Älvdalen
 - c. Det inspirerade predikandets psykologiska betingelser
 - C. Analys av verserna
 - D. Om Satans band och djävulens snaror. (Exkurs)
 3. Himlaresan
 - A. Revelationstradition och individuell upplevelse
 - B. Folklig eskatologi och kyrklig förkunnelse
 - C. De eskatologiska motiven i Annas visioner
 - a. Andevärlden
 - b. Himmel och helvete
 4. Änglabudskapet. — Kallelsen

Undergörande källor och läkemedel uppenbarade i drömmar och extastillstånd (Exkurs)
 5. Psykologisk analys av uppenbarelserna
 - a. Visionernas karaktär. — Drömsyner och hallucinationer
 - b. Änglasynen. — Dess betydelse för uppenbarelseinnehållet
 - c. Fysiologiska faktorerers återverkan på den psykiska upplevelsen
 - d. Annas sjukdomstillstånd och psykiska disposition
- V. HELBRÄGDAGÖRELSEN
1. Läsningen
 2. Handpåläggelsen
 3. Ordinationerna
 4. De lama gå, de döva höra och de blindade få sin syn igen
 5. Mirakeltron
- VI. ANNAS VALGÄRNINGAR PRÖVAS EFTER MISSGÄRNINGSBALKEN
- VII. HOS »DE KUNGLIGA I KÖPENHAMN»
- VIII. PÅ VALDEMARSLOT 1839
- IX. ANNA BLIR MAGNETISK
- X. »LASERSKAN»
- Slutord

INNEHÅLL

	Sid.
FÖRORD	3
INLEDNING	7
I. ÖVERSIKT AV TIDIGARE LITTERATUR OM ANNA JÖNS- DOTTER	9
II. ANNA, HENNES HEM OCH FAMILJ	15
Om husförhör och frågeböcker, s. 24.	
III. DEN RELIGIÖSA FOLKLITTERATUREN UNDER KARL JO- HANS-TIDEN	31
IV. VAD SOM HÄNDE ANNA UNDER RAGSKÖRDEN: GASTKRAM- NINGEN, CHOCKEN	41
V. ANNAS UPPEBARELSER	58
Rättegångshandlingarna berätta, s. 58. — Eva Wigströms fram- ställning, s. 60. — Källkritik, s. 63. — Annas verser, s. 67.	
VI. DET INSPIRERADE PREDIKANDET I SVENSK FOLKRELI- GIOSITET	72
Predikosjukan, s. 72. — Extaspredikanter, s. 75.	
VII. DET INSPIRERADE PREDIKANDETS PSYKOLOGISKA BE- TINGELSER	90
VIII. ANALYS AV ANNAS VERSER	95
Om »Satans band» och »djävulens snaror», s. 102.	
IX. HIMLARESAN OCH ANDEVÄRLDEN	113
X. VAD KÄLLORNA BERÄTTA OM ANNA JÖNSDOTTER SOM HELBRÄGDAGÖRERSKA. (Tillägg)	128
Inför länsstyrelse och domstol, s. 128. — I Danmark, s. 141. — Ur Eva Wigströms minnen, s. 147.	
KÄLLOR OCH ANMÄRKNINGAR	153
Källor, s. 153. — Anmärkningar, s. 155.	

9:50